

د افغان او انگریز دوهمه جګړه

لیکونکي: پوهاند حسن کاکړ

Ketabton.com

((زه د هندوستان کوم راجا نه يم، چې هغه تر سره کړم))³⁰ امير ته د دې وينا نسبت ورکول د هغه د رقيب سردار ولي محمد خان له قوله، بنيابي شک رامنځ ته کړي؛ خو سردار يحييا خان حتا د بریتانوي وکیل په حضور کې د جولای پر لسمه په يوه دربار کې دا په ډاگه کړې وه، چې ((د هندوستان راجه گان او پاچاهان، چې د هغوی سیمه د برتانيې د قلمرو په مرکز کې قرار لري، دا واک لري، چې په خپله خوښه څوک وستایي او څوک سپک کړي. دلته په افغانستان کې موږ څنگه د معاهدې دویمه ماده ذکر کړو.))³¹

له دې اختلاف نه وروسته د امير په سلوک کې د معاهدې د منلو او د هغې له عملي کولو نه څرگندېږي، چې امير اصلاً د هغې د عملي کولو توان او قدرت، د هغه مخالفت پر وړاندې چې له ده سره ښوول کېده، نه درلوده. او د افغان مشرانو پر وينا د امير له دې کمزورۍ نه حتا ((برتانيوي چارواکي هم خبر وو.))³² او څنگه چې امير قاطع او ځواکمن شخصیت نه درلود، له هغه نه عاجز و، چې په پوره زوروتیا سره په ښکاره توگه يوه لار غوره کړي او پر هغې په پوره ځواک او کلک ایمان سره عمل وکړي. په دې اساس اميرد پېښو د انکشاف په تمه پاته شو. د دې پر ځای چې پر او ضاع او شرایطو اغېزه وښیږي، پخپله د هغه پلوی شو او هیله من و، چې بنيابي د عامه مخالفتونو له مخې د ده د دغې معاهدې د موادو په اړه ((سفير له وېرې پخپله خوښه ښار پرېږدي؛ مگر هغه (امير) هیله من و، دا فشار د خپلواکو قبایلو له خوا وارد شي، نه د هغه د خپل لښکر له خوا.))³³ په کابل کې عمومي نظر هم همداسې و او د واتفیلډ په وينا ((دلته هم عمومي نظر داسې دی، چې خپل پلاوي ته نجات ورکړي؛ خو اوس چې پېښه دا ډول شوې، متاسف دی. هغه نه خلک په واک کې لري او نه لښکر او بنيابي اړ شي خپل خان د هغوی په سر کې راولي او دا به د هغه د ساتنې یواځې چانس وي ...)) ځکه چې ((د خلکو عمومي غوښتنه دا ده، چې پاما (انگرېزان) مخالف وکړي.))³⁴ خو امير دا هیله او قدرت هم بایلې و او په داسې حال کې، چې پلار یې د وروستي مقاومت په هیله له تزاری روسیې څخه د مرستې په تمه له یرغلگرو ځواکونو نه تېښته وکړه، امير یعقوب خان پخپله یرغلگرو ځواکونو ته پناه وروړه او له هغوی څخه یې د ناامنیو په له منځه وړلو کې مرسته وغوښته.

دویم تېری:

لینتن د کوگناري او د هغه د ملگرو د مرگ د خبر په اورېدلو سره، هغه خوشحالي او بريالیتوب، چې د گندمک د تړون په پایله کې په برخه شوی و، له لاسه ورکړ او د دسمبر پر څلورمه یې پر کابل د پوځونو د مارش امر صادر کړ. رابرتس هغه مهال په سمله کې و په ۲۴ ساعتونو کې کرم ته ورسېد او هلته له پیوار غاښي (کوئل) څخه له پوځ سره، چې شمېر یې د ۶۰۰۰ او ۷۰۰۰ وسله والو ترمنځ و، د کابل په لور روان شو. په کندهار کې ستیورات ته لارښوونه وشوه. هغه ښار چې ټاکل شوی وه خالي کړي، بېرته د پخوا په څېر په خپل اشغال کې ولري. د خيبر مقیمه قوه تقویه شوه او زیات احتیاطي پوځونه شا ته آماده شول.

په عین حال کې لینتن امير ته خبر ورکړ، چې ((د برتانيې یو قوي پوځ به له شترگردن څخه د هغه مرستې ته په ډېره چټکۍ سره ورشي او د هغه د پرمختګ لپاره به هر څه، چې په وس او توان کې وي، درېغ نه کړي.))³⁵ په هغه لیکونو کې چې هماغه ورځ یې د برتانيې صدراعظم ته ولیږل، څرگنده کړه، چې ((د سیاست هغه شبکه، چې په څومره دقت او حوصلې سره جوړه شوې وه، په څومره بې پروايۍ له منځه لاړه ...)) اوس به اړ اوسو، چې د افغانستان د جوړښت تل پاته تجزیه په لاس کې واخلو، چې زموږ موخه د هغه استحکام و... سره له دې هم هغه نوي او بنيابي پراخه شوی هڅې، چې اوس پر موږ تحميل شوي؛ په هغه صروت کې، چې په سمه توگه تعقیب شي، بله پایله نه شي درلودلای؛ خو پرته له سند نه تر آمو پورې د برتانيې د بلامنازعي کلک او لوړ، له استقرار څخه... او دا د هغه د هېواد (کوگناري) دنده ده، چې د هغه د مرگ غچ دې

³⁰ - پخوانی یاد شوی راپور، 651 مخ

³¹ - ایضاً

³² - رابرتس ته افغان مشران، در رابرتس به لایل، ۳۰ دسمبر ۱۸۷۹، م ض س س ه، ج ۲۴، 624 مخ.

³³ - د علی حسن خان قزلباش پخوانی یاده شوه وينا، 720 مخ.

³⁴ - وافر فیلډ، ۱۴ سپتمبر ۱۸۷۹، م ض س س ه، ۲۴ ټوک، 721 مخ.

³⁵ - بالفور، ص ۳۵۸ - ۳۶۱

د امير او رابرتس ترمنځ اړيکي (مراودت) :

امير د کونگاري د وژني پر لومړۍ او دويمه ورځ د رابرتس په نامه دوه مکتوبونه کرم ته ولېږل او په دويم هغه کې يې د پېښې له شرحې وروسته څرگنده کړه، چې ((زه له خدای وروسته د حکومت د ساتنې لپاره ستا مرستې اوسلا (مشورې) ته په تمه يم . زما صميمي دوسته زما پر موخه په ښه توگه ورسپړي . ما په دې بد چانس سره خپل صميمي دوست، سفير او خپل سلطنت له لاسه ورکړ .))³⁷ له دې نه وروسته په يوه ځانگړي گړني (شفاهي) پيغام کې چې د خپل يوه نوکر په واسطه يې رابرتس ته واستاوه د هند له حکومت نه مشوره وغوښتله .³⁸ په عين حال کې امير د خينو راپورنو له مخې د خينو نظامي قطعو په لېږدولو لاس پورې کړ. زړمت، گردېز، سپيکه يې په سوارو او پياده قطعو پياوړې کړې، خو د هغې سيمي غلجې او منگل د انگرېزانو د پرمختګ پر وړاندې چمتو کړي . ويل کيږي چې امير په دې فرصت کې خپل باور د انگرېزانو پر وړاندې له لاسه ورکړی و او په فعاله توگه يې د خپلو خلکو په جلب او ملاتړ لاس پورې کاوه³⁹ همدارنګه ويل کيږي امير د مهمندو خلک، چې ماماخېل يې وو، د انگرېزانو پر وړاندې مقابلي ته راوبلل. له بله پلوه رابرتس د سپتمبر پر ۱۳ مه امير ته د يوه ليک په ترڅ کې څرگنده کړه، چې حتا په مرکز کې يې هم قدرت بايللی دی ((دبرتانيې پوځ ستاسې جلالتماب د قدرت د ملاتړ په موخه افغانستان ته درځي او ستاسې جلالتماب څخه هيله کيږي، چې يو باصلاحيته استازی د ليدنې کتنې په موخه دلته راوليږي .))⁴⁰ رابرتس د سپتمبر پر ۱۶ مه په پارسي ژبه د يوې اعلاميې په ترڅ کې د افغانستان خلکو ته اعلام وکړ، څنگه چې د امير واک او قدرت کمزوری شوی ((... د برتانيې پوځ له وژونکيو (قاتلانو) څخه د غچ اخيستنې په موخه او همدارنګه د معاهدې د موادو د استحکام لپاره گام پورته کوي . برتانوي پوځونه په دې موخه افغانستان ته ننوځي، چې د ولاحضرت شاهي واک (قدرت) ته قوت ورکړي، چې نوموړی ولاحضرت له

دغه قدرت څخه، د برتانيې له حکومت سره د دوستۍ د دوام لپاره گټه واخلي . د برتانيې پوځ به پرته له هغو کسانو څخه چې د سفارت د غړيو په وژنه کې يې لاس درلود، نه چاته سزا ورکړي او نه به يې زخمي کړي .))⁴¹

له هغه وروسته نور په افغانستان کې د نظامي لېږدونو خبره وا نه ورپېدل شوه او امير يو پلاوی (مستوفي حبيب الله وردګ او د بهرنيو چارو وزير شاه محمد) له رابرتس سره د کتنې _ ليدنې په موخه وليږه، چې د دسمبر پر ۱۳ مه د کرم علي خېلو ته ورسېد . مستوفي له رابرتس نه وغوښتل، چې خپل وړاندې تګ (پرمختګ) د يو څه وخت لپاره وځنډوي او امير ته اجازه ورکړي، چې د پېښې مرتکبينو ته سزا ورکړي او خپل واک (قدرت) دخپل پلار د وخت د پوځ په ترخيضولو او يوه نوي پوځ پر جوړولو د دويم ځل لپاره پر پښو ودروي . مستوفي وويل، څرنگه چې ((ياغي پوځ له ټول قومونو څخه جوړ دی؛ که د برتانيې پوځونه هغه له منځه وړي او د مقابلي په صورت کې همداسې وکړي، ښايي ټول هېواد يو موټی شي او د برتانيې او امير پر وړاندې پاڅون وکړي .)) هغه زياته کړه، چې ياغي پوځ ((په غالب احتمال سره دلته او هلته تيت شي او ښايي ټول هېوادوال پاڅون ته اړ باسي... او امير په هر حال تيار دی، چې د برتانيې د حکومت پر خوښه کار وکړي.)) رابرتس په داسې حال کې، چې د امير له دې توصيې نه مننه وکړه، له مستوفي يې وغوښتل، چې که نور څه ويل غواړئ؟! هغه يې په ځواب کې وويل ((خو که د برتانيې پوځ غواړي د کابل خواته مخه وکړي، يو څه بايد ووايم، پرېږده چې دا پوځ په دومره قدرت سره وخوځيږي، چې د شرارت ټولې هيلې له منځه يوسي او په ټول

³⁶ - ليتن سيکيفيلد ته، ۴ سپتمبر ۱۸۷۹، بالفور کې، ۳۵۸ - ۳۶۰ مخونه.

³⁷ - امير رابرتس ته، م ض س س ه، ۲۳ ټوک، ۴۸۴ مخ .

³⁸ - ليتن کرين بروک ته، ۵ سپتمبر ۱۸۷۹، م ض س س ه، ۲۳ ټوک، ۴۴۴ مخ.

³⁹ - ايضاً، ۴۴۴ مخ.

⁴⁰ - رابرتس امير ته، ۱۲ سپتمبر ۱۸۷۹، م ض س س ه، ۲۳ ټوک، ۷۱۷ مخ .

⁴¹ - له علي خيل څخه صادره شوي اعلاميه، ۱۶ سپتمبر ۱۸۷۹، م ض س س ه، ۲۳ ټوک، ۶۸۶ مخ.

څنگه چې کابل ته د پرمختګ لپاره د رابرتس عزم پیاوړی شو ، په کابل کې د انګرېز د خپلولو او باور لپاره د امیر یعقوب خان او ((کوګناري زیو)) تر منځ یو ډول سیالي پیل شوه . لومړی سردار ولي محمد خان له سردار عبدالله خان او نورو سردارانو سره په زرغون ښار کې له رابرتس سره یوځای شول . څنگه چې امیر له هغه نه خبر شو، د امیر دوست محمد خان غوندې، چې له دې نه څلوېښت کاله وړاندې، په داسې حال کې چې د کابل ګاونډ ډېری خلک له دوینمن سره په جګړو کې ښکېل وو، په ناڅاپي توګه د مکناتین پر وړاندې راڅرګند شو ((په پټه توګه یې کابل پرېښود، په خوښۍ او بېره سره لاړ، پرته له دې چې کومه څیمه یې له خان سره وړي وي.))⁴⁴ څنگه چې امیر د سپتمبر پر ۲۵ مه د جنرال بیکر په کامپ کې ځای پر ځای شو، په واقعیت کې نور امیر نه و . سره له دې هم هغه غلجیان او د پوځ صاحب مصبان له یرغلګر پوځ سره د مقابلي له فکر څخه منع کړل، چې خلک هغه پر ځای راوړي او انګرېزانو ته یې د لیږد رالیږد وسایلو او انوځه د مرستې ژمنه وکړه⁴⁵ له دې نه وروسته د عمومي پاڅون او مقاومت هیلې کمزوري شوې، سره له دې چې غلجیو او منګلو د دسمبر پر ۱۷ مه د شترګردن په لور دتګ پر مهال د رابرتس پر پوځونو یرغل وکړ، خو کومه ګټه یې ونه کړه.⁴⁶ د مهمندو خلک هم د دکه په شاوخوا کې تیت شول . امیر د رابرتس له راتګ وروسته په خوښۍ سره خپله پخوانۍ غوښتنه پخپله تکرار کړه، ویې ویل چې ښایي په بالااحصار کې ځای پر ځای شوی پوځ د انګرېزانو د تېري له امله پاڅون وکړي او د هغه کورنۍ له منځه یوسي .⁴⁷ خو رابرتس و نه منله او هغه داسې فکر وکړ، چې پر دوباره څنډ (معطل) باندې د تینګار موضوع ښایي یوه پلمه وي . د امیر اصلي موخه ښایي له انګرېزانو سره د مخالفت د کوم پلان طرحه کول وي⁴⁸ د امیر دا هیله، چې غوښتل یې له ((کوګناري زیو)) روغه جوړه (مصالحه) وکړي، هم تر سره نه شوه او رابرتس ((د داسې روغې جوړې لپاره وخت او موقع ناموزون وبلل .))⁴⁹ امیری یعقوب خان په خپل هېواد کې په خپله خوښه د یرغلګر پوځ سردار (مېلمه) وګرځېد او انګرېزي ساتونکي د هغه د څیمې چارچاپېر ډېره شول . رابرتس د لوګر له خوشي څخه یوه بله اعلامیه صادره کړه او په هغې کې یې خپل پخوانی مطلب په دې ټکو کې څرګند کړ، چې ((د هندوستان حکومت پرېکړه کړې ده، چې په کرم کې ځای پر ځای شوی پوځ په پوره او ممکنه چټکتیا سره د امیر د غوښتنې په ځواب کې د مرستې لپاره کابل ته ولېږل شي.))⁵⁰ دا مطلب د احمدزیو او غلجیو سرلاري پاچاخان ته لا هم څرګند افاده شوی و، چې کابل ته د پوځ له لیږلو څخه مطلب دادی، چې ((له علا حضرت امیر سره د دوستۍ مرسته وشي او له هغو یاغیانو څخه غچ واخیستل شي، چې سفارت یې نړولۍ دی.))⁵¹ حقیقت داو، چې امیر اصلاً د یرغلګرو ځواکونو د څنډ (معطل) غوښتنه کړې وه او رابرتس هغه شمېر افغانان، چې د لوګر په بېلابېلو برخو کې یې شېخون کاوه او د یرغلګرو ځواکونو لاسونو ته ورتلل، په دې نامه یې په نظامي نیاوتون (محکمه) کې په دار کول، چې ((د خپل پاچا پر وړاندې یې په ناقانونه بغاوت لاس پورې کړی دی.))⁵²

د چاراسیاب جګړه :

⁴² - له مستوفي سره د رابرتس مرکه، ۲۳ سپتمبر ۱۸۷۹، م ض س س هـ، ۲۳ ټوک، ۷۹۷ مخ .

⁴³ - په علي خېلو کې له مستوفي سره د رابرتس مرکه، ۲۵ سپتمبر ۱۸۹۷، م ض س س هـ، ۲۳ ټوک، ۸۰۳ مخ. هـ، ۳ ټوک، ۵۲ مخ .

⁴⁴ - د رابرتس نقل قول له بالفور، ۳۶۲ مخ.

⁴⁵ - لیټن کرین بروک ته، ۱- ۱۲ اکتوبر ۱۸۷۹، م ض س س هـ، ۲۴ ټوک، ۶۸۸ مخ.

⁴⁶ - ایضاً

⁴⁷ - بالفور، ۳۶۱ مخ

⁴⁸ - هانا، ۳ ټوک، ۵۸ مخ.

⁴⁹ - بالفور، ۳۶۲ مخ

⁵⁰ - نقل قول در هنسمن، ۱۷ مخ

⁵¹ - رابرتس پادشاه خان غلجي ته، ۱۹ سپتمبر ۱۸۷۹، م ض س س هـ، ۲۳ ټوک، ۷۹۰ مخ .

⁵² - هنسمن، ۲۶ مخ.

یرغلگر پوځونه په داسې حال کې، چې د افغان زروړو خلکو له خوا له چریکي (گوریلابي) بریدونو سره مخ وو، د اکتوبر پر ۲ مه سفیدسنگ ته ورسېدل او دهغو اعلامیو په لړ کې یوه ځانگړې اعلامیه د کابل د خلکو په نامه صادره کړه، چې هغه وخت یې نفوس (۷۰۰۰۰) و^{۵۳} په دې اعلامیه کې راغلي وو، چې ((برتانوي لښکر د کابل د نیولو په موخه پر هغه ښار تېری کړی، که غواړئ دا کار په آرامۍ تر سره شي، ښه به وي او که نه، نو د پوځ په زور به ونیول شي ... د برتانيې حکومت غواړي له ټولو طبقو سره په عدالت وچلېږي. د هغوی مذهب، احساساتو، دودونو ته درناوی ولري، په داسې حال کې چې له یرغلگرو څخه به غچ واخیستل شي ... په دې اساس د دغې اعلامیې تر خپرېدو وروسته، هغه کسان چې په کابل ښار کې د وسلې سره ولیدل شي، د برتانوي حکومت د دوښمنانو په توګه به وپېژندل شي.))^{۵۴} همدارنګه په دې اعلامیه کې راغلي وو، چې د جلالتماب امیر یعقوب خان پر وړاندې مقاومت کوونکي به هم خپله سزا وويني. رابرتس لا هم په ظاهر کې د برتانيې حکومت د امیر دوست باله. د دغه څرګند منافقت موخه یواځې د خلکو د مقاومت د ځواک کمزوري کول وو، سره له دې هم د اکتوبر پر ۶ مه په چاراسیاب کې خلکو خپل ټینګ مقاومت وښود.

عجیبه ده، چې په چاراسیاب کې خلک د هغه امیر په نامه جنگېدل، چې خان یې د هغوی دغوښتنې پر خلاف یرغلگرو پوځونو ته سپارلی و. د امیر دوست محمد خان زوی سردار نېک محمد خان د اکتوبر پر ۵ مه په چاراسیاب کې له امیر سره لیدنه _ کتنه وکړه او بېرته ژر ښار ته راستون شو او له خنډ پرته یې ((کوټوال راوغوښت او امر یې ورته وکړ، چې په ښار کې اعلام وکړي چې دا د امیر امر دی، چې هرڅوک باید له انګریزانو سره جګړې ته تیار وي. بله ورځ خپله نېک محمد خان د انګریزانو پر وړاندې د پوځ د سر په لیکه کې راڅرګند شو او د امیر ډېرو نژدې ملګرو او د باور کسانو د چاراسیاب په جګړه کې برخه واخیسته.))^{۵۵} د کوټوال له قوله محمد اسلم خان ((هغوی په ښار کې ګرځېدل او خلکو ته یې چينغې وهلې، چې امیر بندي دی او باید ټول مسلمانان لار شي او د هغه د راخوښې کېدلو لپاره وجنګېږي. دا اعلامیه د نېک محمد په امر ټولو خلکو ته ورسېدله او د ښار خلکو باور وکړ او داسې فکر یې وکړ، چې هغه اعلامیه اصلاً له کوم لور مقام څخه صادره شوې ده.))^{۵۶} کوټوال د ښار دودۍ پخوانکيو (ناټوايانو) ته پیسې ورکړې، چې غازیاتو ته دودۍ تیاره کړي او پولیس یې وګومارل، چې خلک د جګړې په لور راوکاږي. له جنگ نه یوه ورځ مخکې د پوځ جنرالانو (جنرال غلام حیدرخان چرخي، جنرال سیف الدین خان، جنرال عبدالکریم خان...) او هغو سردارانو (سردارنېک محمد خان او سردارخوشدل خان او نور) چې د چاراسیاب په جګړه کې یې برخه اخیستې وه، لومړۍ جرګه وکړه او وروسته یې چاراسیاب ته پوځ ولېږه، چې لور خایونه (مواضع) ونیسي. پخپله ده هم په بله ورځ په جګړه کې ګډون وکړ او په کابل کې یواځې جنرال سیف الدین خان پاتې شو او جنګیالیو ته یې د وسلو د توزیع کولو دنده پر غاړه واخیسته.^{۵۷} رابرتس حتا په دې فکر و، چې امیر محمد یعقوب مخکې له دې چې له کابل نه د یرغلگرو پوځونو په لور راوخوځېږي، خپل تره سردار نېک محمد خان ته لارښوونه کړې وه، چې د (رابرتس په وینا) ((پوځ او خلک زموږ پر وړاندې مقاومت ته وهڅوي او د شپږمې ورځې جګړه مستقیماً د هغه د اطاعت او امر پایله وه.))^{۵۸} رابرتس د چاراسیاب تر جګړې وروسته له سردار ولي محمد خان سره له لیدنې _ کتنې څخه دې پایلې ته رسېدلې و، چې دچاراسیاب په جګړه کې ((امیر او دهغه ټول ورسره پلاوي، په دسیسه کې ګډون درلود او له هغه څخه نه چې تېرېدل، په بشپړه توګه خبر وو.))^{۵۹} خو څرنگه چې د امیر په اړه د رابرتس ذهن د سردارولي محمد خان له خوا مغشوش شوی و، په جنگ کې د امیر په برخې اخیستې پوره ډاډه نه و او ښايي هغه له دې امله په جنگ کې د امیر دبرخي اخیستنې په فکر کې شوی وي، چې په چاراسیاب کې کلک خو لنډمهاله مقاومت سره مخ شو، خو په دې کې هېڅ شک نشته، چې سردار((نېک محمدخان د ښار خلک او پوځ د امیر په نامه سپېڅلي جهاد ته راوبلل.))^{۶۰} په هر حال څرنگه چې یرغلگرو ځواکونو غوره او پرمختللي وسلې په واک درلودلې (په داسې حال کې له افغان ټوپونو څخه هېڅ کار و نه خیستل شو) په هغه جګړه کې چې د اکتوبر پر

^{۵۳} - هینسمین، ۶۶ مخ.

^{۵۴} - هنا، ج ۳، ص ۶۴.

^{۵۵} - د برتانيې د سفارت د نړولو په اړوند، په کابل کې د وروستیو پېښو دلامونو په اړه څېړنیز راپور، ۱۵ نوامبر ۱۸۷۹، م ض س س ه، ۲۴ ټوک،

۶۷۹ مخ

^{۵۶} - ایضاً

^{۵۷} - د سردار خوشدل خان نقل قول، م ض س س ه، ۲۴ ټوک، ۷۲۱ مخ.

^{۵۸} - رابرتس په لایل _ ۲۰ اکتوبر ۱۸۷۹، م ض س س ه، ۲۳ ټوک، ۱۲۵۵ مخ. هنا، ۳ ټوک، ۸۸ مخ.

^{۵۹} - وایسرای کرین بروک ته _ (تلگرم) ۱۱ اکتوبر ۱۸۷۹، م ض س س ه، ۲۳ ټوک، ۹۰۹ مخ.

^{۶۰} - رابرتس لایل ته _ ۲۰ اکتوبر ۱۸۷۹، م ض س س ه، ۲۳ ټوک، ۱۲۵۵ مخ.

څلورم څپرکی په کابل کې د انگرېزانو نظامي حکومت

سريزه :

په دې څپرکي کې د امير يعقوب خان استعفا، په کابل کې د انگرېزانو نظامي حکومت، د افغان جنگياليو اعدامول، د پردې حکومت کړنې، چې بالاخره د دسمبر په مياشت کې په شيرپور کې په سختو جگړو او د يرغلگرو ځواکونو په محاصرې سره پای ته ورسېدې، تر بحث لاندې نيول کېږي .

د امير استعفا :

د چاراسياب تر جگړې وروسته افغان جنگياليو د (چل ستون) د هندکې له لارې په شا تگ وکړ او ښاريانو د يرغلگرو له وېرې ښار پرېښود . جنرال محمدجان وردگ، چې د کوکناري له وژنې وروسته د سپاهيانو له خوا د (غټ) مشر په توگه ټاکل شوی و، ښار ته راوگرځېد او له خپل پوځ سره يې د اسمايي په غره کې موضع ونيوله او له انگرېزانو سره، چې د شيرپور دروازه يې نيولې وه، سنگر ونيو، خو نوموړي جنرال خان د مقاومت جوگه ونه باله او د شپې له خوايې د تېښتې لار غوره کړه، خو د قرق غره ته نژدې د يرغلگرو ځواکو يوه ټولي، چې د هغه په تعقيب پسې روان **وو نتڅزم** وکړ او خپله د غزني او وردگو خواته لاړ .
62

يرغلگرو ځواکونو د مرنجان پر غونډۍ خيمه ووهله او امير ته يې هم يوه خانگړې خيمه، چې په دقت سره يې څارنه کېده، ورکړل شوه . د اکتوبر د ۱۱ مې پر ماښام څرگنده شوه، چې جنرال فريدک رابرتس، چې اوس د انگرېزانو تر منځ ((د شمالي افغانستان د پوځ قوماندان)) بلل کېده، سبا د کابل بالاحصار ته ننوځي او هغه حصار، چې له ۱۷۶۷ نه تر هغې ورځې د افغانستان د پاچاهانو ځای و او د لوړو او ښکليو ودانيو په درلودلو سره يې پر ښار باندې يوه حاکمه منظره جوړوله، د ختيځو واکمنانو د يوه دربار په توگه لاس ته راوړي او د برتانيې توغ پرې پورته کېږي، ټاکل شوی وه، چې د ښار لويان او د محمدزيو سرداران د امير په گډون په هغه کې گډون وکړي .

له هغه مخکې يو شمېر انگرېزپلوی په چاراسياب کې د رابرتس هرکلي ته را دانگلي وو . امير پخپله په هغه غونډه کې گډون نه درلود . د اکتوبر پر ۱۲ مه د سهار په شپږو بجو د رابرتس خيمې ته ورننوت او هغه ته خپله استعفا وړاندې کړه او څرگنده يې کړه، چې ((دا غوره بولم، چې ژر تر ژره د انگرېزانو په يوه کمپ کې باغوان شم، نه دا چې په کابل کې د امير په توگه پاتې شم .))⁶³ د رابرتس په وينا امير غوښتل د لوگر په خوشي کې خپله استعفا وړاندې کړي، خو هغه وخت د خپلو وزيرانو په غوښتنه له هغه کار نه راوگرځېد. امير د خپلې استعفا لامل داسې بيانوي : ((برتانوي کمپ ته زما د راتگ له امله، ټول خلک ما کافر بولي او زما خپل ملازمان هره ورځ له ما تېښتي، هېڅوک زما امر نه مني او نور ماته د امير په سترگه نه گوري .))⁶⁴ بايد وويل شي، چې د دې خبر سرچينه يواځې او يواځې پخپله رابرتس دی . دا هم ويل کېږي، چې امير له دې امله نه غوښتل، په دربار کې شتون ولري، چې ښايي د رقيبانو (کوکناري زيو) پر وړاندې سپک شي . په داسې حال کې چې وروسته يعقوب خان په هند کې څرگنده کړه، چې دا استعفا د ظالمانه او ناعدالانه فشار له امله ورڅخه واخيستل شوه . او د برتانيا حکومت دا حق نه درلود، چې هغه يې دې کار ته اړ ايستلی وای .⁶⁵ لکه پخوا چې ذکر شول

⁶¹ - سراج التواريخ - ۳۵۳ مخ.

⁶² - سراج التواريخ - ۳۵۴ مخ.

⁶³ - هنسمن - ۱۰۵ مخ.

⁶⁴ - ۳۹ نمبر ضميمه - م ض س س ه، ۲۳ ټوک، ۱۱۸۱ مخ.

⁶⁵ - هنا - ۳ ټوک - ۹۲ مخ. بالفور - ۳۹۸ مخ.

رابرتس امير ته وويل، چي د وایسرای له خوا د استعفا د منلو تر وخته په تمه شي .

((راپت کل)) په بالاحصار کی :

رابرتس داکتویر پر ۱۲ مه د سردار موسی جان او انگریز منسبدارانو او د پوځ د یوې قطعي په ملتیا د ځانگړو تشریفاتو مراسمو په ترڅ کې بالاحصار ته ننوت، خو (کوگناري زیو) پرته دښار نور مهم خلک حاضر نه وو، مستوفي حبیب الله، سرار يحي خان او دبهرنیو چارو وزیر، سره له دې چې رابلل شوي وو، پخپله رانغلل، تر څو چې احضار شول . له ښار څخه ځینې نندارچیان هم راغلي وو. هغوی چې د یرغلگرو پوځونو د قوماندان لنډه ونه (قد) لږ سر ، گڼ اوږده برېتونه ولیدل، له هماغې شیبې نه یې هغه (راپت کل) وباله . د همدغه (راپت کل) دا اعلامیه په دري ژبه ولوستل شوه ((زه جنرال رابرتس د برتانیې دحکومت له خوا په دې توگه اعلام کوم، چې امیر پخپله خوښه استعفا ورکړې ده او افغانستان یې پرته له یوه حکومت څخه پرې اېښی دی .

د برتانیې حکومت اوس امر کوي، چې ټول افغان ملت مقامات سرلاري او سرداران دي د امنیت د ساتنې په برخه کې خپلو دندو ته ادامه ورکړي او د اړتیا په صورت کې دې ماته مراجعه وکړي . د برتانیې حکومت هیله لري، له خلکو سره په عدالت چلند وشي . د خلکو مذهبي دودونو او احساساتو ته درناوی وشي . د هغو سردارانو او سرلارو خدمتونه، چې د امنیت په ساتنه کې مرسته کوي، بالاستحقاق وگڼل شي، خو هغه کسان چې امنیت گډوډي او هغه چې پر برتانوي مقاماتو باندي بریدونه کوي، سخته سزا ورکړل شي . د برتانیې حکومت به خپله اراده د راتلونکي دتل پاتې ترتیباتو په اړه، چې د خلکو د غوره حکومت لپاره به ونیول شي، د عمده قومونو له مشرانو او سردارانو او هغه چې د ښارونو او ولایتونو گټې او هیلې تمثیلي تر مشورې وروسته اعلام کړي .⁶⁶ د مستعفا امیر د ستر حکومت تر ختمېدو وروسته ، څنگه چې مستوفي حبیب الله ، سرداريحي خان، وزیر شاه محمد او سردار زکریا خان بندي شول او لامل یې څرگند شو، چې هغوی د حکومت مقتدر خلک او د رابرتس په وینا هغوی له خپل دریځ څخه د انگلیس پر ضد گټه پورته کړي ده .⁶⁷ په عین حال کې نظامي حکومت د لس کیلو مترۍ په واټن سره له بالاحصار څخه اعلان شو او میجر جیمز هلتر د نظامي گورنر په توگه وټاکل شو او نواب غلام حسن خان یې نایب وبلل شو . خلکو ته دا ابلاغ شوه، چې هغو کسانو، چې د کوگناري او د هغه د ملگرو په وژنه کې یې برخه اخیستې وه، سزا به ورکړل شي او له یوې اونۍ وروسته که له هر چاسره وسله وموندل شوه ، پر اعدام به محکوم شي . همدارنگه په اعلامیه کې راغلي وو، هر هغه چاته به ۵۰ روپۍ انعام ورکړل شي، چې د هغه چا په باره کې معلومات ورکړي ، چې پر سفارت یې یرغل کړي وي او د هغه معلومات د هغه شخص پر نیولو منجر شي .⁶⁸ خو خلک په ټولیزه توگه بې تفاوته پاتې شول .داسې فکر کېده چې دغه غج اخیستونکی پوځ به هم لکه د ۱۸۴۲ کال غونډې تېردونکی او لنډمهاله وي، خو په څنگه چې په ښار کې په دې وخت کې د خوراک اساسي توکو په کافي اندازه بسنه نه کوله او کوم به چې وو، هغه به د زیاتو پیسو په مقابل کې انگرېزانو مصرفول، بیې ډېرې لوړې شوې .

⁶⁶ - بالفور ۳۶۸ مخ. هنسمن ۱۰۷۰ مخ. رابرتس ، یوځلوبښت کاله په هندوستان کې، لندن، ۱۹۷۰ ۴۲۲ مخ.

⁶⁷ - بالفور ، ۳۶۷ مخ.

⁶⁸ - رابرتس سکرتز خارجه ته، (ټیلیگرام) ، ۱۴ اکتوبر ۱۸۷۹، م ض س س هـ، ۲۳ ټوک، ۱۰۴۷ مخ. هنا ، ۳ ټوک ، ۹۷ مخ.

په عين حال كې دوه كمېسيونه، يو نظامي او بل سياسي، چې هر يوه يې درې غړي دلول، تشكيل شول. لومړی پر دې دنده گومارل شوی و، دهغو اشخاصو په اړه، چې د اعلاميې پر اساس، د انگرېزانو په اصطلاح (تورن) گڼل کېږي، شواهد راټول کړي او دويم پر دې مامور شوی و، هغه کسان محاکمه کړي، چې د څېړنې کمېسيون د هغوی په اړه شواهد لاس ته راوړي وي.

سياسي کمېسيون له (کولونل چارلز، کریگر، هنري بېلیو او محمد حیات خان د هندي مسلمانو سياسي مرستیال، چې پر پښتو او دري بڼه پوهېده، تشکیل شوی و. په نظامي کمېسيون کې جنرال مسي او نور غړي وو. له دې وروسته دغو دواړو کمېسيونونو داسې کړنې، چې د رابرتس د تایید وړ وي ترسره کولې او همدارنگه په کابل کې يې د نظامي حکومت له کړنو سره سره يوه د انسان وژنې، ترور او وېرې ډکه دوره منځ ته راوړه. خو مخکې له دې چې هغوی په کار پیل وکړي؛ د اکتوبر پر ۱۶ او ۱۷ مه دبالاحصار په جبهه ځانه کې دوی چاودنې وشوې، عاملین یې ونه نیول شول، خو په پایله کې یې څو تنه یرغلگر پوځونه هلاک شول او گڼ شمېر جنګي توکي له منځه لاړل، چې له هغو څخه د افغانانو پر وړاندې کار اخیستل کېده. دغو چاودنو په بالاحصار کې د یرغلګرو پوځونو استوګنه له گواښ سره مخ کړه. رابرتس د نومبر پر نهمه ځان او خپل پوځونه شیرپور (شیرآباد) ته ولېږدول، چې د بي بي مهر و د غونډۍ جنوب او لوېدیځ په دوه میلی کې پرته سیمه ده.

رابرتس د دغه پراخ نظامي استحکام د نابېږو ودانیو د بشپړولو لپاره ډېر مواد او لږګي د بالاحصار له ودانیو څخه لاس ته راوړل او بالاحصار یې په ډېره چټکتیا سره له اساسي موادو نه تش او په ویرانه بدل کړ.

په کابل کې د انګرېزانو بلواګري او انسان وژنه :

د اعدام او ترور دوره، چې د نظامي حکومت له اعلام وروسته په کابل کې پیل شوه، د لیتن او لندن له لارښوونو څخه یې سرچینه اخیستې وه او د رابرتس د ځناوې او انسان ضد څېرې نښانه پکې ښکارېده. لیتن د سپتمبر پر ۲۹ مه رابرتس ته لارښوونه کړې وه، چې ((د دغه ډول جرم لپاره (کوګناري وژنه) له امله باید ټول افغان ملت ته سزا ورکړل شي.)) او د دغه عمل سزا باید هم افغان ملت ته او هم هغو کسانو ته، چې په دغه پېښه کې یې برخه اخیستې وه، ورکړل شي. عمومي مجازات د افغانستان پر تجزیې تجویز شول، چې وروسته به بحث پرې وشي او خلکو ته د سزا دورکولو په برخه کې د لیتن لارښوونه داسې وه، چې سزا باید ((تېزه، سخته او اغېزناکه وي، پرته له دې چې افراط او تفريط پکې وشي.)) او ((په ډېره چټکتیا سره پلې شي؛ ځکه ښايي ستاسې نامعینې کړنې د تمديد پر اساس په بهر کې د خطر زنگ وکړنګیږي.))⁶⁹

په دې اساس لکه څنگه چې هڅا وایي، د لیتن د لارښوونو روحیه پر دې فريضه ولاړه وه، چې ((ښايي هر افغان د برتانيې د سفارت په نړولو کې مسوول وگڼل شي.))⁷⁰

په کابل کې د ښکېلاک د عاملینو لپاره يوه لویه معضله دا وه، چې څه ډول د قانوني کار بڼه او روحیه، معمولاً په برتانيه کې له هغو وحشیانه اعمالو سره موافقه کړي، چې هغوی یې په کابل کې د ترور په دوره کې د غچ اخیستنې د حیواني حس د تسکین لپاره په قصدي توګه مرتکب کېدل او له امله یې بې گناه او بې دفاع انسان په دار خړېدل. حتا ځینو نظامي منصب لرونکیو لکه مسي (massy) په ډاګه ویل ((څرنگه چې موږ یو غچ اخیستونکی پوځ یو، باید د قوانینو دقیق رعایت ته پام ونه کړو.))⁷¹ په عين حال کې د څېړنې د کمېسيون په کار کې اساسي نیمګړتیا لیدل کېده، هغوی چې د څېړنې په ماموریت گومارل شوي وو، ونه توانېدل (تورن کسان) په مستقیم ډول تر څېړنې لاندې ونیسي. هغوی یواځې پر هغو شواهدو عمل کاوه، چې حیات خان د هغوی په اړه له جاسوسانو څخه لاس ته راوړل. دا کړنه د دې لامل کېدله، چې ((تورن له هغه چانه، چې تور یې پرې لگولی وي، بې خبره وېوې او دایې نه شوای کولای د ردولو لپاره خپل شواهد وړاندې کړي.))⁷² یواځې ځینې وختونه چارلز مک ګریګر د سياسي کمېسيون غړي د مستقیمی مداخلې له امله، هغه تورن کسان چې د دسمبر د

⁶⁹ - نقل قول له بالفورنه، ۳۷۲ - ۳۷۴ مخونه.

⁷⁰ - هڅا، ۳، ټوک، ۱۴۰ مخ.

⁷¹ - هڅا، ۳، ټوک، ۱۴۰ مخ.

⁷² - هڅا، ۳، ټوک، ۱۳۹ مخ.

نظامي کمپسيون د اکتوبر پر ۱۶ مه پر کار پيل وکړ او د نومبر تر ۱۲ مې يې د ۲۶ ورځو لپاره په ډېره چټکۍ سره خپل کار ته ادامه ورکړه او په هماغه ورځ منحل شو. رسمي اعلان داو، چې د اعدام سزا په دوو صورتونو ورکول کېږي، د سفارت د غړيو په وژنه او خيانت سره، د امير پر وړاندې په بغاوت سره. ((⁷⁵ د امير په برخه کې بايد ووايم، چې هغه د دسمبر له ۲۷ مې وروسته د رابرتس په کمپ کې د بندي په توګه ژوند کاوه او د اکتوبر پر ۱۲ مه يې استعفا ورکړه او په دې وخت کې د هغه پر وړاندې بغاوت په عملي او قانوني توګه بې مفهومه و. خلک په بېلا بېلو نومونو اعدام شول. د بېلګې په توګه يو سړی يواځې په دې نامه، چې په دار وځړول شو، چې يوه چاقو وسره و موندل شوه چې په کاليوکي يې پټه کړې وه. ⁷⁶ نور خلک په دې غرغره شول، چې يا د سفارت مالونه ورسره وموندل شول او يا يې د يرغلګرو پر ضد خلک هڅول. ⁷⁷ يو شمېر هغه خلک چې ياغي بلل شوي وو او په دار وځړول شول، هغه څوک وو، چې د چاراسياب په جګړه کې يې ګډون کړی و او يا يې نور خلک له انګرېزانو سره جګړې ته هڅولي وو، د هغوی په منځ کې کوتوال، محمد اسلم خان، خواجه محمد نظر او يو روحاني سړی، چې صاحب زاده فرح نومېده، شامل وو. ⁷⁸ هغوی په حقيقت کې د يوه بهرني يرغلګر پوځ پر ضد د انساني ژوند له عزيزو ارزښتونو، لکه هېواد، خپلواکي او دين څخه دفاع کوله. د خلکو ممثلينو او استازو د هغوی په هڅونه خپلې دندې په ښه توګه تر سره کړې، په داسې حال کې چې له يوه دولت سره په جګړه کې هېچاته حق نه ورکول کېږي، چې د ملي مقاومت مشران په دار وځړوي. افغان عسکر چې په چاراسياب کې جنگېدل او امير يې د يرغلګرو پوځونو په نزد چې د يوه بندي په توګه يې قرار درلود او هغه د رابرتس په باور هغوی (افغاني عسکر) له انګرېزانو سره مقابلې ته مامور کړي وو او يرغلګرو پوځونو د هغوی دوه واکمن بې وسلې کړي وو او دوو قانوني حکومتونو ته يې سقوط ورکړی و. ⁷⁹ هنا ښايي د همدې کسانو په پام کې نيولو سره وايي، چې يو شمېر افغانان له کوم دليل پرته نه؛ بلکې د دې لپاره غرغره شول، چې پر خپل هېواد باندې د تېري پر ضد يې مقاومت ته لاسونه ږدولي وو. ⁸⁰

رابرتس د ټول اعدام شويو شمېره له هغې ورځې چې له علي خېلو يې حرکت کړی و، په کابل کې د دسمبر تر ۲۶ مې پورې ټول ۹۷ کسه ښيي ⁸¹ په داسې حال کې د فرېډرک هري سن د احصايې له مخې چې په يوه جامع مقاله (په کابل کې نظامي حکومت) کې دا شمېره، پرته له هغو کسانو، چې له انګرېزانو سره په جګړه کې وژل کېدل د ۱۸۸۰ د جنورۍ تر ۲ مې پورې ۱۲۲ کسه ښيي. ⁸² رابرتس په خپل راپوټ کې اعدام شوي کسان تر بېلابېلو سرليکونو لاندې ذکر کړي دي او په يو بل ځای کې يې داسې خلاصه کوي: ((هغه کسان

⁷³ - نقل قول له هنا، ۳ ټوک، ۱۴۱ مخ.

⁷⁴ - هينسمين، ۸۸ مخ.

⁷⁵ - هينسمين، ۸۳ مخ.

⁷⁶ - رابرتس لایل ته، ۱۸۷۹ د اکتوبر ۹ مه، م ض س س ه، ۲۳، ۱۵۸۹ مخ.

⁷⁷ - هري سن، (په کابل کې نظامي حکومت دويمه برخه) پنځه لس ورځنۍ مجله، د ۱۸۷۹ د سپټمبر لومړی، ۴۴۵ مخ.

⁷⁸ - سټيو غبار له جنرال خسرو خان او سردار سلطان عزيز خان بن نواب، زمان خان هم ورکې شامل بلل کېږي خو په پټو او رسمي راپورنو او نورو ناستو کې يې نومونه نه دي ليدل شوي.

⁷⁹ د هري سن مخکينۍ ياده شوه مقاله، لومړۍ برخه، ۷۷۴ مخ.

⁸⁰ - هنا، ۳ ټوک، ۱۴۳ مخ.

⁸¹ - رابرتس خارجې سکرټر ته، ټيلېگرام، ۱۸۸۰ د جنورۍ ۲۳ مه، م ض س س ه، ۲۴ ټوک، ۳۸۳ مخ.

⁸² د هري سن ياده شوي مقاله، دويمه برخه، ۴۵۷ مخ.

د افغانستان د وېشلو طرحه :

تر دې ځايه د وگړو په اړه د انگرېزانو له وحشيانه کړنو څخه بحث وشو. اوس د افغانستان په اړه د هغوی د غچ اخیستنې طرحه څېړو. لیتن لکه څنگه چې مخکې ورته نغوته شوي ده، د کوښاري له وژنې څخه تر خبرېدو وروسته د نورو اقداماتو له جملې څخه، چې لاس یې پرې پورې کاوه، یو هم د افغانستان وېشلو طرحې ته اشاره ده. دا طرحه د ده او نورو انگرېزانو په اند دامیر تر استعفا وروسته جدي تره او عملي کېدونکې و برېښېده، په ځانگړې توگه هغه وخت، چې د کابل د شاوخوا سیمو اوضاع څه ناڅه د ترور په دوره کې آرامه وه. رابرتس د اکتوبر پر ۲۲ مه خبر ورکړ ((اوس دلته بل څوک سیاسي نفوذ نه لري. زه د مرکزي حکومت د تاسیس لپاره کومه څېره او شخص نه وینم، پرته له هغو کسانو، چې د برتانیې د پوځ ملاتړ ورسره دی. دا څرگندېږي چې هر څه د وېشل کېدو په لور اشاره کوي.))⁸⁹ لیتن البته مخکې له دې دا افغانستان د وېشلو فکر په سر کې درلود او له تفصیل څخه یې د اکتوبر پر ۱۹ مه کړین بروک ته، چې د هند چارو وزیر و، خبر ورکړ ((د خصوصي کړښو د امیر دفوري لري کولو پرېکړه راتلونکې سیاست اساسي کوي. دغه اټکل چې د هغه جرم به ثابت شي دومره پیاوړی او په هر حال د ده په لاس راتلونکې واکمني تر دې حده ناشونې برېښېده، چې اټکل کېده د غه استعفا به د یو لړ وروستیو ترتیباتو نیول اسانه کړي. هر تردد او کمزوري په زموږ له خوا اوسمهال خطرناکه ثابته شي. موږ باید هرو مرو د افغانستان خلک ژر تر ژره قانع کړو، چې موږ مطلق صاحبان یو، مخالفت به تحمل نه کړو او زموږ پر وړاندې مقاومت به تباهي رامنځ ته کړي او اطاعت او معاضدت به یقیناً جایزه له خان سره ولري.))

((کندهار او شاوخوا سیمې یې باید ژر تر ژره په تل پاتې توگه د برتانیې په امپراتورۍ پورې وتړل شي، موږ دا سیمه په اسانۍ سره ساتلای شو.))

⁸³ - د رابرتس یادښت، ۱۸۸۰ د جنوري ۲۷ مه، م ض س س ه، ۲۴ ټوک، ۸۵۲ مخ.

⁸⁴ - هنا، ۳ ټوک، ۱۴۴ مخ.

⁸⁵ - هنسمن، ۸۷ مخ.

⁸⁶ - د هري سن مخکښۍ ياده سوي مقاله، لومړۍ برخه، ۷۷۹ مخ.

⁸⁷ - هنسمن، ۸۶ مخ.

⁸⁸ - د هري سن مقاله، لومړۍ برخه، ۷۸۳ مخ.

⁸⁹ - رابرتس خارجه سکرتر ته، ټیلیگرام، ۱۸۷۹ د اکتوبر ۲۲ مه، م ض س س ه، ۲۳ ټوک، ۱۱۶۵ مخ.

((تر هندکوشه پوري دسميو مستقيم پيوستون (الحاق) غير مطلوب دی ، خو لازمه ده په کابل او نورو مهمو عسکري نقطو کې نظامي پوستونه تاسيس شي، چې خپل لگښتونه پخپله تهيه کړي . تر هندوکش خوا په يقين سره موږ کوم حکومتي قدرت نشو درلودلای . موږ يواځې سياسي علويت ټينګولای شو .))⁹⁰

سرارېوت نابت (sir arbut nat) د هند دولتي شورا غړی پر دې تجويز سخت اعتراض وکړ او په ضمن کې يې يو مفصل يادښت داسې استدلال کړ، چې د دغه تجويز مانا داسې کېږي چې امير گويا په خپلې استعفا سره، خپل هېواد برتانيې ته لېږدولی دی ، په داسې حال کې ((هېڅ واکمن واک نه لري، په خپله خوښه او عمل خپل خلک د يوه بهرني قدرت قلمرو ته ولېږدوي .)) اړېوت نابت د خپل يادښت په پای کې هغو اصلاحي او خيرخواهي نقطو ته چې ټاکل شوې وه رابرتس د ليتن دتجويز له مخې د افغانستان خلکو ته وښيي او په هغه کې له هغه ظلم او زېښتيا څخه، چې بارکزيي واکمنو پخوا پر خلکو باندې رواه باله ، ژمنه وکړي، په سمه توګه وړاندوينه وکړه، چې آيا دا ډول د عدالت او خيرخواهي څرګندونه ((د قدرت د واکمن عمل پر وړاندې د پوځو او تشو تمرينونو په توګه محکوم نشي ؟ ايا د خلکو هغه غوسه، چې مخکې له هغه زموږ سره مخالفت لري او د هند نيول يې زموږ له خوا په عبوسيت سره مشاهده کړي دي، راتلونکو نسلونو ته ، پرته له دې کتلو څخه به په بل نظر وګوري ، چې موږ د يوه غير نژاد داسې منفور فاتحان يو، چې د ملک نيولو شهرت موږ اړ کړي يو د هغوی بې حاصله او بې سرپناه هېواد ونيسو؟))⁹¹ ممکن د اړېوت نابت د همدې مستدل اعتراض له امله وي، چې ليتن لندن ته په خپلو څو وروستيو يادښتونو کې د خپل لومړني تجويز قاطعيت کې تعديل راوست او خپل تجفاويز يې د هغه څه په اړه، چې د شمالي افغانستان په نامه وړندی کړ، لنډ مهاله وباله، خو دا يې څرګنده کړه، د امير مقام چې د استعفا له امله تش شوی و، د انګرېزانو له خوا سره له دې چې موقتي هم دي بايد ډک او اشغال شي او هغوی د قدرت په کړنو (اعمالو) کې ((څرګند، چټک او ډېر باثباته وي .)) يواځې د کندهار په نامه چې لوېديځ افغانستان بلل کېده، ليتن صراحت کاوه چې بايد يو د ((خراج ورکونکيو هېوادونو او د هندوستان د امپراتورۍ تابع)) په توګه د افغانستان د ټولې ادارې په آيده کې د يوه واحد واکمن تر واک لاندې ناممکن وبلل شو .

ليتن په خپل دغه يادښت کې حتا د افغانستان له تخليي څخه، وروسته له هغه ، پخپل لاس راوستلي چاواکي تابع واکمنان په بېلابېلو سيمو کې وټاکل شول، خبرې وکړې، خو د پوځونو وتل يې د راتلونکي کال تر مني پورې وځنډول، چې تر هغه وخته د پرلپسې لښکر کشيو په واسطه دبرتانيې زور او قدرت، د هغه په عقیده، د افغانستان خلکو ته مسلم شوی وي .⁹² دبرتانيا حکومت د ليتن له نظرياتو سره همغږي وښووه او د دسمبر پر ۱۱ مه يې ليتن ته خبر ورکړ، چې (۹ د افغانستان د ټول پخواني سلطنت لپاره نور ديوه واحد حکومت تاسيسول ناشوني دي او دپايښت هيله ترې نه کېږي .)⁹³

د امير تبعيد:

عجيبه ده ، يا لږترلږه افغانانو ته دا معلومه وه، چې امير يعقوب خان د افغانستان حکمران و ، خو هغه خپله استعفا د پرديو پوځونو يوه قوماندان ته وسپارله . امير وروسته تر هغه پوځ او د کابل خلک د برتانيې د سفارت په نړولو، د انگليس حکومت د خان دښمن وګرځاوه . د خلکو د غوښتنې پر خلاف يې له هغوی سره اړيکې ټينګې کړې او د خان د ساتنې او احياناً د قدرت ساتنې په هيله يې پر يرغلګرو پوځو تکیه وکړه . داکار د هغه د واکمنۍ په اعادي (راګرځېدو) سره ګټور ثابت نه شو، خو د هغه د شخصي ژوندانه تضمين يې وکړ. ليتن نه غوښتل د امير شيرعلي خان د کورنۍ هېڅ غړی هم نور د افغانستان او يا يې د يوې برخې واکمن شي او هغه وروسته له دې، چې د څېړنې کمېټې خپلې پايلې اعلان کړې، د تاج او تخت بېرته ورکول يې امير ته ناممکن وبلل . د څېړنې د کمېټې پايله دا وه چې ((امير او د هغه نژدې مشاورين) په دې سره چې پر سفارت باندې په تېري کې د خان سپيناوی وکړي، هغوی هغه وخت چې بريد پيل شو او لايې دوام درلود، موقع کې درلودله، چې د سفارت د نجات او ساتنې لپاره په اغېزمنه توګه کار وکړي او هغوی لږترلږه د سفير او د هغه د ملګرو په برخليک کې بې پروا پاتې شول .⁹⁴ بې وسلې شوی امير په خپل آريايي هېواد کې تر يوې مياشتې زيات نور هم د رابرتس (مېلمه)

⁹⁰ - ليتن کرين بروک ته ، تلگرام، ۱۸۷۹ د اکتوبر ۱۹ مه ، م ض س س هـ ، ۲۳ ټوک ، ۱۱۸۷ مخ .

⁹¹ - د سرارېوت نابت يادښت، ۱۸۷۹ د اکتوبر ۲۲ مه ، م ض س س هـ ، ۲۳ ټوک ، ۱۱۸۹ مخ .

⁹² - په بالفور کې نقل قول ، ۳۷۶- ۳۸۱ مخونه .

⁹³ - په بالفور کې نقل قول ، ۳۸۷ مخ .

⁹⁴ - په کابل کې د برتانيې پر سفارت دبريد راپور ، ۱۸۷۹ نومبر ، م ض س س هـ ، ۲۴ ټوک ، ۲۵ مخ . بالفور ، ۳۷۶ مخ .

د انگرېزانو د واکمنۍ د تینګښت لپاره ناکامۍ هڅې :

د رابرتس له راتګ سره سم د کابل ښار واقعي واکمني د هغه په لاس کې وه؛ خو د امیر د استعفا تر منلو (د اکتوبر تر ۲۸ مې) پورې لا هم د امیر محمد یعقوب خان د واکمنۍ تمه کېدله او د افغانستان خلکو لا هم ځانونه د یوه اسلام پال واکمن تر سیوري لاندې بلل او داسې فکر یې کاوه، چې دا استیلا به د ۱۸۴۲ د غچ اخیستنې د لښکر کشۍ غوندې لنډ مهاله او تېرېدونکې وي .

رابرتس د کابل د ادارې د امارت په برخه کې د یرغلګرو پوځونو د ستر قوماندان په توګه د یوه پرېکنده او وروستي تصمیم تر نیولو پورې د امارت واګې په خپل لاس کې واخیستې او وپتېیل شوه، چې د محمد زایي سردارانو ، د ښار د امامیانو او میرزایانو په مرسته به، چې ځان یې د ټولو انګرېزي چارواکو واکمن باله، اداره شي او د ځمکې د عوایدو او مالیاتو لاس ته راوړني او د عامه شتمنیو لګښت به د هغه له خوا تنظیمېږي او هغه کسان به سزا وويني، چې د مالیاتو په ورکړه او په هغو پورې له اړوندو موضوع ګانو سرغړاوی وکړي او یا پکې خنډ راولي . په عین حال کې لکه څنګه چې ژمی راتلونکی و، د خوراکي توکیو د را نیولو او حتا د سون د توکیو لپاره د نغدو پیسو لپاره ډېرې هڅې کېدلې .

د دغه پروګرام د پلي کولو لپاره دوی لارې په کار واچول شوې ، د کابل په ګاونډ سیمو کې د انګرېز پلویو واکمنو ګومارل او د هغوی د ساتنې او د خلکو د کرارولو او تابع لپاره د ډېرو چټکو سوړو قطعو لپړل . البته د دغه پروګرام بریالیتوب په نهایت کې د انګرېزانو د واکمنۍ پر تینګښت او پاتېدوباندې تمامېده . د ((ګوګناري زیو)) په منځ کې یو شمېر خلګ له رابرتس سره مرستې کولو ته تیار وو . دا به یې ځایه نه وي، ووايو چې د دغو سردارانو لوی امتیاز دا و، چې واکمني کورنۍ (حاکم خاندان) ته منسوب وو . هغوی چندان شخصي لیاقت نه درلود او په قومي او ولسي خلکو کې یې اعتبار له لاسه ورکړی و؛ په ځانګړې توګه وروسته له هغه چې د پردیو یرغلګرو، خو واکمنو پوځونو سره یې په ډاګه معاضدت پیل کړ. بدبختانه د دغو سردارانو په اړوند او د دوی د دریځ په اړه معلومات زموږ په لاس کې نشته او ښايي د دوی عمده محرک شخصي ګټې وبللای شو. خو په بشپړه توګه ثابته شوه چې هغوی د رسمي مقاماتو په لټه او د امتیاز مستحق وو او د نیل بان لپاره یې انګرېزي مقاماتو ته واسطې او شکایتونه کول او هغه وخت چې په کابل، غزني، وردګو، تګاو، لوګر او ننگرهار کې د پردیو د تسلط پر وړاندې د مقاومت طرحه جوړېدله، دغو سردارانو به له پردیو پوځونو سره مرسته کوله .

رابرتس د نومبر په میاشت کې د کوهدامن، میدان او لوګر لپاره واکمنان د نومونو په ترتیب سردار شهباز خان^{۹۵}، سردار محمد حسن خان^{۹۶} او سردار عبدالله خان^{۹۷} وټاکل . د امیر دوست محمد خان زوی سردار ولي محمدخان، چې په ((لاتي)) سره مشهور و، د ترکستان د ولایت د واکمن په توګه ونومول شو؛ خو هغه لاهم د سفير سرشته نیوله، چې په کابل کې د ((سپتمبر ټوپان)) پېښ شو . رابرتس د سردار محمد شریف

^{۹۵} - سردار شهباز خان د سردار محمد اکرم زوی او د امیر دوست محمد خان لمسی و . مور یې د پروان له سیدانو څخه وه . پر ۱۸۷۹ کال له سردار ولي محمد خان سره یوځای د رابرتس سره دلدنې کتنې په موخه زرغون ښار ته لاړ . د خبرو کلاکت یې درلود . حتا د خبرو کولو دوام ورسره ناممکن و (ش ز س س ، ۱۸۰ - ۱۸۲ مخونه .
^{۹۶} - سردار محمد حسن خان د امیر دوست محمد خان زوی و . دغه سردار د دي لپاره، چې د امیر شیرعلي په خدمت کې داخل شي خپل ورور یې چې د امیر مخالف و، پر ۱۸۷۱ کال یې په زندان کې وواژه . د امیر شیرعلي خان په وینا ((د هغوی مور یوه کشمیری فاحشه وه، چې له هغوی څخه داسې چارې تر سره کېدلې .)) سردار محمد حسن خان د یوه افغان لپاره له حد نه زیات غوښتن و. (افغانستان د مشرانو ، سردارانو او نور مخکښانو د ژوندانه شرحه) (له دي وروسته ش ز س س ، دیر تانوي هند خپرونه ۱۸۸۸ ، ۹۵ - ۹۶ مخونه .
^{۹۷} - دا څرګنده نه ده ، چې دا میر کومې کورنۍ ته منسوب و . په دي نامه پو بل سردار د هرات د پخواني والي سردار سلطان جان زوی و؛ خو دا سردار د انګرېزانو ډېر سخت دوښمن و .

کله چې نوي حاکمان وټاکل شول، سربېره د خمکي د مالياتو له راټولو يې دا هم ومنله، چې اضافي خوراکي توکي او مهمات د پيسو په مقابل کې له خلکو څخه په لاس راوړي. د هغوی په تعقيب پسي نظامي قطعي وليرل شوي، لومړی يوه د سپرو قطعه د بېکر تر کومانداني لاندې ميدان ته ننوته، چې د هغه ځای خلکو د جنرال محمدجان خان وردگ او ملا مشک عالم د پيروانو د بهرني ضد فعاليت له امله د مخالفت لومړی نښې راښکاره شوې. بېکر د امنيت دکلي د مشرانو د نيولو ادعا وکړه؛ خو بهادرخان امرخېل غلجي په نرخ کې د هغه مقابلي ته ودرېد او د بېکر قطعه د بسيارمتين خان موصوف له قلعي څخه د سختو توغونديو تر بريد لاندې راغله او بېرته ناکام راوگرځېدل.⁹⁸ بله ورځ په داسې حال کې چې فردريک پخپله ميدان ته لاړ، د سوارو يوه قطعه يې چې په ټانکونو سمبال وه، د بهادر خان مقابلي ته واستول؛ خلکو خپل پټنځايونه (مواضع) تش کړل او د دوښمن پوځونو لاس کلي، چې خلک پکې نه وو، ونيول او خوراکي توکيو، لرگيو او هر څه يې ته اوږ ورته کړ او حيوانات يې ټول چور کړل.⁹⁹ د نومبر پر ۲۷ مه بېکر د وردگو بيني بادم ته ورسېد، د کلي خلکو مېلمستيا ورته وکړه؛ وروسته چې د ملا مشک عالم پيروان نوموړي کلي ته ننوتل، له يرغلگر پوځ سره ونښتل؛ خو په شاتگ ته اړ شول، يرغلگرو پوځونو دغه لوی کلی ټول وسوځاوه.¹⁰⁰ بېکر د نومبر پر ۳۰ کابل ته راوگرځېد. له هغه وروسته د ملا مشک عالم پيروانو سردارمحمد حسن خان ته له يرغلگرو پوځونو سره د لاس لرلو په تور د مرگ سزا واوړوله. سردار شهباز خان په پروان کې له ۲۰ تر ۳۰ نامهم ملکان وهڅول، چې له رابرتس سره کابل ته لاړ شي؛ خو نورو خلکو هغه ((فرنگی)) وباله او ويې گواښه، چې له پروان نه ووځي او که نه نو ژوند به يې له خطر سره مخ شي.¹⁰¹ سردار عبدالله خان هم دسله والو پوځونو د تېريو له امله لوگر پرېښود او کابل ته يې پناه يوړه.

په عمومي توگه د دسمبر تر ۴ مې پورې د کابل گاونډيو سيمو کې د انگرېزانو د واکمنۍ د پايښت او ټينگښت لپاره د رابرتس هڅې نه يواځې ناکامي شوې؛ بلکې له هغه وروسته يو عمومي پاڅون راپورته شو او پر کابل يې هجوم وکړ. هنسمن د دغه پروگرام ناکامي ته په دوو دليلونو سره نسبت ورکوي ((لومړی دا چې په ټول هېواد کې يو افغان هم دا روحیه نه لري، چې موږ دې دلته پاته شو او دويم له دې نه هم جدي تر دی، چې موږ ځانونه د يوه داسې واکمن ساتونکي بولو او هغه مو تر لاس لاندې دی او هېڅ واک او قدرت نه لري.))¹⁰² د هنسمن تشخيص سم دی؛ خو هغه يواځې پر کابل باندې د انگرېزانو د ولکې پر وړاندې د عمومي عکس العمل يو جز و، چې د راتلونکي څپرکي موضوع جوړوي.

پينځم څپرکی

د دسمبر عمومي پاڅون

سريزه: هغه خت چې د کابل ښار د انگرېزانو تر واکمنۍ لاندې آرام و او درباري خلکو او ځينو نورو ښاري اوبیوروکراتانو د پرديو واکمنۍ ته د تسليم سرونه اېښي وو؛ د مقاومت زنگونه د کابل په شاوخوا سيمو کې د ولسي خلکو له خوا وکړنگول شول او د يرغلگرو نظامي قطعي يې د کابل په شاوخوا سيمو او خپله کابل کې تر سختو جگړو وروسته په شا وتمبولي او بلاخره په شيرپور کې محاصره شوې. په دغه څپرکي کې هم دا موضوع گانې څېړل کېږي.

98 - هنا، ۳ ټوک، ۱۵۵ مخ.

99 - هنا، ۳ ټوک، ۱۵۵ مخ.

100 - هنا، ۳ ټوک، ۱۰۴ مخ.

101 - هنسمن، ۳ ټوک، ۱۸۲ - ۱۸۳ مخونه.

102 - هنسمن، ۹۹ مخ.

د وسله والو خلکو د مقاومت لپاره هڅونې :

دا به ستونزمنه وي ووايو، چې د پرديو يرغلگرو پر وړاندې د مقاومت ولولې له کومې سيمې او د کومو خلکو په منځ کې راپورته شوي؛ خو په دې نهضت کې درې مرحلې (پړاوونه) ليدل کېږي. لومړۍ مرحله يې د دوښمن د پوځونو، له دويم يرغل څخه پيلېږي، دويمه هغه يې د امير د استعفا په منلو او درېيمه يې د هغه په تعبيد سره پيلېږي. د لومړۍ مرحلې ځانگړنې عمدتاً د بهرنيو پر ضد احساساتو څرگندونه او له هغه وروسته په عمومي پاڅون کې د همدغو احساساتو افاده کول وو. کله چې د انگرېزانو د دويمې لښکر کشۍ اواز خپره شوه. د کابل پتوشويو استازو د ختيځ افغانستان په قومي سيمو کې خلک هڅول، چې وسله راواخلي او د بهرنيو پوځونو په مقابل کې مقاومت وکړي. حتا ويل کېږي چې امير يعقوب خان د مهمندو، اپريدو او شينواريو قومونو ته مکتوبونه ولېږل او ترې ويې غوښتل، چې سره راټول شي. رابرتس د سپتمبر پر ۱۷ مه د پکتيا له غلجيانو څخه واورېدل، چې امير هغوی ته لارښوونه کړې، چې ټول هغه سرکونه پرې کړي، کوم چې د کرم له علي خېلو نه کابل ته غځېدلي دي. په کندهار کې د انگليس سياسي استازي سان جان خبر ورکړ، چې خلکو ته لارښوونه شوې وه، چې د انگرېزانو د پوځونو د پرمخيو خنډ ونه گرځي؛ خو ځانونه د هغوی پر مواصلاتي کرښو د بريد لپاره چمتو کړي.¹⁰³ دا هڅونې ښايي له هغه وروسته وي، چې ويل کېدل د کوکناري له وژني وروسته د غلجيانو مشرانو او نورو ((په کابل کې غونډه وکړه او په هغې کې لوړه وشوه، چې د يرغلگرو پوځونو مقابلې ته به درېږي. د محمد زيو د دو سردارانو په قول، چې نومونه يې معلوم نه دي، پخپله امير په هغې غونډه کې شتون نه درلود او له موضوع څخه د مستوفي حبيب الله وردگ او سپه سالار داوود شاه په وسيله خبر شو.)) لکه څنگه چې ويل کېدل ((هغه موافقه وکړه، له هغوی سره د انگرېزانو پر وړاندې يو ځای شي؛ خو په کابل کې عمومي نظر داسې و، چې امير په داسې يو حالت کې تر اغېز لاندې و، چې ممکن پر هر څه توافق وکړي.))¹⁰⁴ په هر حال علي خېلو ته رابرتس ته د پلاوي په استولو سره او ورپسې د لوگر په خوشي کې د امير په تسليمېدلو سره له بهرنيو پوځونو سره مقاومت ظاهراً پای ته ورسېد او له هغه وروسته قومي مشرانو، مذهبي عالمانو، نظامي جنرالانو، ځينو دولتي چارواکيو او (يعقوب زيو) ته منسوبو سردارانو يا په وگړنيزه (فردې) او يا په ټوليزه توگه عملي هڅې پيل کړې او ډېر شمېر عامو خلکو يې ملاتړ وکړ.

رابرتس د اکتوبر پر ۱۶ مه څرگنده کړه چې له شک پرته د افغانستان د خلکو يوه برخه د انگرېزانو دوښمنان دي؛ خو هغه په دې ناسم فکر و، چې دا دانگليس ضد احساسات به ښايي د وخت په تېرېدلو سره له منځه لاړ شي.¹⁰⁵ سان جان له کندهار نه خبر ورکړ، چې جنوبي غلجيان، يانې هغوی چې د کابل او کلات تر منځ پراته دي، ټول د انگرېزانو مخالف دي.¹⁰⁶ په عين حال کې ((... گڼ شمېر کسان چې ډېری يې د کابل د پخوانيو نظامي قطعو غړي وو، اوسمهال په غرونو او کليو کې په کمين کې پټ دي. دا خلک يواځې يوه مشر ته اړتيا لري، چې جنجال راپورته کړي.))¹⁰⁷ دا وضع البته د پرديو پر ضد د هڅونو پايله وه، چې مخکې پيل شوې وې. ويل کېدل چې ((افغان عسکرو، چې مخکې په کابل کې وو، د هېواد په ډېری برخو کې يې د پاڅون تخم شيندلی و.))¹⁰⁸ منظمې هڅونې د ملامشک عالم اندري له خوا کېدای شوای، چې خپل استازي يې د همدې موخې لپاره هر لور ته استولي وو. د زابل په کلات کې د هغه يو مخفي استازی، چې هغه پخپله هم ملا و، خلک يې د يرغلگرو پوځونو پر وړاندې راپارول او د ملا مشک عالم په وينا د سوات د اخوندصاحب زوی د خپلې سيمې خلک د انگرېزانو پر وړاندې پاڅون ته رابلل او ملا مشک عالم انگرېز پلوي مشران سرادار ولي محمد خان او د غزني واکمن سخت تقبېح کول.¹⁰⁹ خو د جهاد بيرغ مخکې له دې، چې يرغلگر پوځونه د لوگر خوشي ته ورسېږي، د درو پياده قطعو او په غزني کې د يوه توپچي غونډ له خوا د لومړي ځل لپاره پورته شو او هغوی د غزني له حاکم څخه وغوښتل، چې مشري يې پر غاړه واخلي.¹¹⁰ ورپسې ملا مشک عالم او د سيمې نورو

103 - ليتن کرين بروک ته، ۱۸۷۹ د سپتمبر ۲۵ مه، م ض س س ه، ۳ ټوک، ۵۹۸ مخ.

104 - سان جان لایل ته، د هند خارجه سکرتر، ۱۸۷۹ د نومبر ۲ مه، م ض س س ه، ۲۳ ټوک، ۱۴۲۷ مخ.

105 - رابرتس لایل ته، (ټيلگرام)، ۱۸۷۹ د اکتوبر ۱۶ مه، م ض س س ه، ۲۳ ټوک، ۱۱۷۹ مخ.

106 - سان جان لایل ته، (ټيلگرام)، ۱۸۷۹ د اکتوبر ۲۸ مه، م ض س س ه، ۲۳ ټوک، ۱۱۷۱ مخ.

107 - رابرتس لایل ته، ۱۸۷۹ د نومبر ۴ مه، م ض س س ه، ۲۳ ټوک، ۱۴۲۳ مخ.

108 - رابرتس لایل ته، ۱۸۷۹ د نومبر ۴ مه، م ض س س ه، ۲۳ ټوک، ۱۴۲۴ مخ.

109 - سان جان خارجه سکرتر ته، ۱۸۷۹ د نومبر ۱۷ مه، م ض س س ه، ۲۳ ټوک، ۱۴۲۱ مخ.

110 - د غزني حاکم رابرتس ته، ۱۸۹۷ د نومبر لومړۍ، م ض س س ه، ۲۳ ټوک، ۱۶۵۴ مخ.

د امير په تبعيد او د يوه پردي او نامسلمان شخص په واسطه د امارت د مقام په نيولو سره ، چې رابرتس نومېده، قومي مشرانو او اسلامي علماؤ د جهاد اعلان خپله دنده وگرځوله او جنرال محمد جان خان وردگ چې مخکې ((د الوسي لښکر د برابرولو په موخه د وردگو قوم ته داخل شوی و، د خلکو په زړونو کې يې د جهاد او غزا مينه ورواچوله او غزني ته ننوت او هلته د ملا دين محمد چې په محمد مشکين مشک عالم اندر سره مشهور و ، ملا عبدالغفور لنگري او نورو سپين ږيرو، مشرانو، عالمانو، د وردگو، اندرو، ترکي، سليمان خېلو، وزيرو، خدرانو، خواجه گانو، تاجيکو او نورو قبيلو سره غونډې وکړې ... له غزني نه يې د جهاد احرامونه وتړل.¹¹³

هغه چا چې د دغې موضوع په اړوند د افغانستان د مسلمانو خلک احساسات ښه درک کړي وو او د هغه نظر موږ ته رارسېدلی دی، هغه د فراه حاکم سردار مير افضل خان و. نوموړي په يوه مفصل ليک کې خپل د تره زوی سردار شيرعلي خان ته، چې په کندهار کې انگليس پلوی والي و، ليکلي وو چې ((... د مذهب ساتنه پر هر مسلمان وگړي فرض ده ... او د دين ساتنه په يوه حکومت پورې تړلې ده، خو کله چې حکومت له منځه ځي، په هغه صورت کې له شک پرته به زموږ دين باقي پاتې نه شي، لکه همدا اوس چې د اختر د لمانځه اداکول بند شوي دي .))¹¹⁴ (يعقوب زيو) سردارانو، دکابل ښار سوداگرو او د کابل د قزلباشانو مشرانو او نورو دربارتس په نامه په يوه مفصل ليک کې، له هغه وروسته چې د امير په استعفا ورکولو کې يې شک درلود، څرگنده کړه چې ((حتا که چيرې هغه استعفا ورکړې وي، ولی د هغه زوی، چې د ټولو افغان مشرانو له خوا د هغه د ځای ناستي په توگه منل شوی و، له امارت نه محروم شي .))¹¹⁵

د دغه اعتراض يوه مانا دا کېدای شوای، چې د يوه مسلمان امير په نه شتون سره د يوه مسلمان هېواد خپلواکي له منځه تللي او دا حالت دخلکو لپاره د منلو وړ نه دی . په هر حال د عمومي جهاد تر اعلان پورې د غزني، وردگو ، لوگر، کوهستان، تگاو نجراب د سيمو خلک د يرغلگرو پر وړاندې سره يو موټی شوي وو، حتا د نومبر په منځنيو ورځو کې ملامشک عالم ډېری خلک د دغې موخې لپاره راټول کړي وو .¹¹⁶ هغه د نومبر تر وروستيو پورې په وردگو کې و او استازو يې په کوهستان کې د خلکو په هڅولو لاس پورې کړی و، چې له امله يې د کوهستان ، کوهدامن او تگاو خلک چمتو او عملياتو ته تيار شوي وو¹¹⁷ . د کوهستان او کوهدامن خلک د مير بچه او سرورخان پرواني په مشرۍ د نومبر پر ۲۹ مه په شيرپور کې پر يرغلگرو پوځونو باندې تېري ته تيار وو او محمد عثمان خان صافي تگاو له خپلو پيروانو سره په خان پسي کړی و.¹¹⁸

په عين حال کې د وردگو خلکو د لوگر خلک جهاد ته راوبلل او ويې هڅول .¹¹⁹ حتا کله چې د ږوب د سيمي کاکړ د غلجيانو له پاڅون نه خبر شول، له کفارو سره د مقابلې لپاره يې د کندهار له والي سره د ۶۰۰۰ جنگياليو د ليرلو ژمنه وکړه .¹²⁰ البته د کندهار انگليس پلوي والي هغوی د هڅوني پر ځای زړه تورې کړل . د نومبر په پای کې د غزني د سيمو ۷۰۰۰ جنگياليو د احمدخان، امين خان او عبدالقادر تر مشرۍ لاندې د غزني انگليس پلوی حاکم حاجي محمد سعيد له محاصرې وروسته له هغه ښار نه تېښتې ته اړ کړ .¹²¹ په دې ډول هندوستان

111 - د غزني حاکم محمد سعيد اغاز رابرتس ته، ۱۸۷۹ د نومبر ۳۰ مه، م ض س س ه، ۲۳ ټوک، ۱۶۵۱ مخ .

112 - سراج التواريخ، ۳۵۳ مخ .

113 - سراج التواريخ، ۳۵۵ مخ .

114 - سردار ميرافضل شيرعلي خان ته، ۱۸۷۹ د نومبر ۲ مه، ۱۸۷۹ د دسمبر ۸ مه، م ض س س ه، ۳ ټوک، ۱۷۹۹ مخ .

115 - افغان مشران رابرتس ته، لایل ته درابرتس په راپور کې، ۱۸۷۹ د دسمبر ۳۰ مه، م ض س س ه، ۲۴ ټوک، ۶۴۲ مخ .

116 - ۱۸۷۹ د نومبر ۱۵ - ۱۹، م ض س س ه، ۲۳ ټوک، ۱۵۹۹ مخ .

117 - رابرتس لایل ته، ۱۸۷۹ د نومبر ۲۹ مه، م ض س س ه، ۲۳ ټوک، ۱۶۳۱ مخ .

118 - ۱۸۷۹ د نومبر ۲۹ مه، م ض س س ه، ۲۳ ټوک، ۱۶۰۷ مخ .

119 - رابرتس لایل ته، ۱۸۷۹ د سپتمبر لومړی، م ض س س ه، ۲۳ ټوک، ۱۶۳۱ مخ .

120 - رابرتس لایل ته، ۱۸۷۹ د سپتمبر ۳ مه، م ض س س ه، ۲۳ ټوک، ۱۶۳۲ مخ .

121 - د غزني حاکم رابرتس ته، ۱۸۷۹ د نومبر ۳۰ مه، م ض س س ه، ۲۳ ټوک، ۱۶۵۱ مخ .

د انگرېزانو دفاعي لشکر کشی :

د نومبر پر ۲۵ مه له میدان څخه د رابرتس تر راگرځېدلو وروسته اوضاع په کابل کې ظاهراً آرامه، خو ګرېځېدنه شوه. له هر چا اورېدل کېدل، چې له یرغلګرو سره د مقابلې وخت رارسېدلی دی او د شیرپور مستحکمه چټکۍ به د شپې له خوا د افغان جنګیالیو تر ګوريلايي بریدونو لاندې راشي. د کابل ښار صرافانو چې ډېری یې اهل هند وو، ویل چې د تګاو او کوهستان خلک چې په سرای خواجه کې راټول شوي وو، ښایي هره شېبه د شیرپور په مقابل کې راڅرګند شي. جنرال داوودشاه چې په دې وخت کې د انګرېزانو په خدمت کې و، رابرتس یې وېراوه، چې عمومي پاڅون نژدې او دا پاڅون د هغه څه پر خلاف چې ویل کېدل افغانستان له مشرانو څخه محروم شوی، د یو شمېر مشرانو له خوا رهبري کېده.¹²²

رابرتس د دفاعي ترتیباتو نیول حتمي وبلل. هغه ته څرګنده وه، چې څلوېښت کاله وړاندې د برتانیې یو قوي پوځ په همدغه غرنۍ هېواد کې له منځه تللی و. په دې اساس یې هڅه وکړه چې د څلوېښت کاله پخوا د یرغلګرو پوځونو قوماندان جنرال الفسټن پر خلاف ځان په دې بحراني ورځو کې اغېزناک ثابت کړي. رابرتس لومړی د یوه ستر حکمران په توګه په شیرپور کې دربار تشکیل کړ او له هغه مخکې یې وړاندیز کړی و، چې خلک خپلواک دي، چې خپل غوښتنلیکونه هغه ته وړاندې کړي، خو داسې یې هېڅ هم ونه کړل.¹²³

رابرتس چې څنګه د دسمبر پر ۴ مه خبر تر لاسه کړ، چې کوهستانیانو د هجوم اراده کړې ده او ملا مشک عالم له خپلو جنګیالیو سره له بېني بادم څخه ارغندی ته راغلی دی د دفاعي عملیاتو د نیولو په اړه یې تصمیم ونیو او له خپلو همکارانو سره یې په یوه علمي شورا کې دې پایلې ته ورسېد، چې د افغانستان جنګیالي مخکې له دې، چې کابل او شیرپور له خطر سره مخ کړي، باید د توپخانې اوسوارو په اغېزمنو او چټکو عملیاتو سره مغلوب شي. په دې اساس د میکفیرسن تر قوماندانۍ لاندې یوه نظامي قطعه د ناناجي (د باغ بالا د غارې) د کوتل له لارې د چهاردهي د وادي په لور او بله قطعه یې د جنرال بېکر تر قوماندانۍ لاندې د سنگ نوشتي د تنګي او د لوګر د چهل دختران له لارې د میدان په لوري ولېږله. چې افغانان په ارغندی کې له اړخه او د شا له لوري تر برید لاندې ونیسي، په عین حال کې یوې قطعي ته، چې په جګدک کې وه، لارښوونه وشوه، چې په بېره کابل ته راشي.

خو میکفیرسن ته هماغه وخت، چې له افشارو یې حرکت پیل کړ، لارښوونه وشوه، چې خپله موخه (تګ لاره) بدله کړي او د سره کوتل (خیرخاني د کوتل) له لارې پر کارزمیر او کوهستان هجوم وروړي او د هغه ځای جنګیالي مخکې له دې چې د میدان له جنګیالیو سره یو ځای شي، تیت و پرک کړي. میکفیرسن هغه کوهستانیان چې په کارزمیر کې راټول شوي وو، د لنډ وخت لپاره تیت و پرک کړل، خو له هغه وروسته متصل په بېلابېلو محاذونو کې مجاهدینو په ځانګړې توګه په ارغندی کې کلک مقاومت پیل کړ، چې د رابرتس ټول جنګي پلانونه یې له ماتې او ناکامۍ سره مخ کړل.

دا ممکنه نه ده، هغه وړې او لویې جګړې چې د دسمبر له ۱۱ - ۱۵ پورې په کابل او شاوخوا نژدې سیمو کې د افغانانو او انګرېزانو ترمنځ پېښ شوې، په دقیقه او مفصله توګه بیان کړو، خو د دغو جګړو عمومي شرحه حتمي ده. د همدې جنګونو له امله وه، چې وروسته د افغانستان په اړه د برتانیې په تګلاره کې بدلون راغی، چې وروسته به بحث پرې وشي. د دغو جګړو د دقیق بیان د ناممکنوالي عمده لامل د افغاني سرچینو محدود والی او برعکس له حده زیات د انګرېزي سرچینو مفصل والی بلل کېدای شي. د دغو پېښو شرحه له سراج

¹²² - هنا، ۳، ټوک، ۱۶۱ مخ.

¹²³ - هنا، ۳، ټوک، ۱۶۲ مخ.

پر کابل د تېري پلان:

د ۱۸۷۹ کال د دسمبر په دويمه اونۍ کې، کابل د جنوب، لوېديځ او شمال له لوري د افغان جنگياليو تر بریدونو لاندې راغلی، چې پردي يرغلګرو وباسي او يا يې د مقابلي په صورت کې له منځه يوسي. د لوګر، زرمت، منگل او خدرانو خلک د جنوب له لوري د لوګر له خوا، د کوهدامن، کوهستان، تګاو او نجراب خلک د شمال له لوري او دميدان وردگو او غزني خلک د لويديځ له لوري پر يو وخت په کابل ور وخوځېدل¹²⁴ په لنډه توګه د ميدان جنگيالي د جنرال محمدجان خان وردګ په قوماندانۍ د ارغندۍ د چوک له لارې قاضي کلا (قلعه قاضي) ته ننوتل، وروسته له هغه چې يرغلګرو پوځونو ته يې ماتې ورکړه، ځانونه يې په چټکۍ سره دهمزنگ او کابل ته ورسول. د شمالي قواوو د ميربچه خان بابه قشقار او محمد سرور خان پرواني په مشرۍ د کاريزمېر او اسمايي غره له لارې او جنوبي قواوې د غلام حيدر خان چرخي تر مشرۍ لاندې د هندکي، ويسل آباد، د همزنگ او د بني حصار د يوې برخې له لارې کابل ته راننوتلې.

د قاضي کلا جګړه:

هغه پېښې چې د دغه عمومي هجوم په پايله کې د افغان جنگياليو او بهرنيو يرغلګرو تر منځ پېښې شوې ډېرې زياتې دي. د انگليس نظامي ليکوال هټا، هغه پېښې چې د سمبر پر ۱۱ مه په قاضي کلا کې رامنځ ته شوې، راسي بيانوي:

((ډېره موده لا نه وه تېره شوې، چې ټول افغان پوځونه چې صف جلوي يې نژدې دوو ميلوته رسېدله او په داسې حال کې، چې سره سپين او آبي بېرغونه يې په لاسونو کې وو او هغوی يې سواره، په ستايلي ډول رهبري کول، يوځل بيا يې د يوه قوس په بڼه په پرمختګ پيل وکړ او موخه يې ظاهراً دا وه چې د برتانيې پوځونه احاطه کړي او له شيرپور نه وباسي. مسي (massy) په دې هيله چې د توپونو اور او غرزهار افغان جنگيالي ووپروي وي، خپل ټانکونه يې نور هم قاضي کلا ته نژدې کړل او هغوی يې جګړې (عمل) ته راولېدل، لومړۍ د دو نيمو زرو او وروسته د دوو زرو گزو په واټن سره؛ خو دا کار اغېزناک تمام نه شو په هغو ځايونو کې به چې دټانک گولۍ لګېدلې، افغانان به د يوې شېبې لپاره تيتېدل؛ خو احاطه کونکي خوځښت په ښه توګه پر مخ تللو. مسي د دې لپاره له هغه خطر څخه چې هره شېبه يې دوی گواښل، نجات ومومي؛ ځان يې اړ وباله، چې په بېره په شاتګ وکړي او د کابل سيند له يوه مرستيال سره، چې د افغانانو له لومړۍ ليکي څخه ۱۷۰۰ گزه لرې و، د څلورم ځل لپاره ځای پر ځای شي، په دې وخت کې د افغانانو د توپکونو گولۍ د هغوی د ټانکونو شا و خوا لګېدلې. گو (Gougu) چې له خپل لانسرز (Lancers) پوځ سره د دښمن کېن اړخ ته د خوځون په حال کې و، په همدې موقع کې يې پر سورو جلويانو هجوم ور وړ؛ سره له دې چې له هغوی نه يې يو شمېر ووژل او يو بېرغ يې لاس ته راوړ؛ په دې ونه توانېدل چې د عمده لښکر پر مخيون ودروي. ټانکونه څو څو ځله شاته و تمبول شول او په لنډ واټن کې به يې پر دښمن (افغانانو) گوزارونه کول، هغوی چې په لوړو اوزونو سره الله، او بسم الله ويل، په وېروونکيو نارو سره پر مخ تلل او په هره ناره سره به وړاندې تلل.

مسي د وروستۍ مايوسۍ چاره په دې کې وليده چې د نهم لانسرز ۳۰ سواره پياده کړي او د ټانکونو په شاتګ مصنئون وساتي، خو څنگه چې له هغوی سره د کارابڼن توپکونه وو پر شاوخوا گڼو ډلو يې اغېزه ونه کړه او

¹²⁴ - د افغان دويم جنگ رسمي شرحه، ۲۴۹ مخز رابرتس، ۴۲۹ مخ.

د هغوی په مخکې افغان پوځ قرار درلود چې د جنګي کتارونو په شکل وړاندې تللو، بېرغونه یې خوځول او د بریالیتوب نارې وهلې. په داسې حال کې داسې انګېرل کېدل، چې د بې خبرۍ په حال کې به په ارغندی کې له منځه لاړ شي. د دغه لښکر په څنګ کې ټانکونه او سوري او کچرې توپخاني د ټیټې په حال کې وې. او هغوی سره له دې چې په خپل حال نه وو، پاتې، له دې نه عاجز شوي وو، چې د هغو زرګونو کسانو مخه ونیسي، چې د ناناجي د کوتل په لور د پرمختګ په حال کې وو، دا هغه هدف و، چې باید پرېښي یې نه وای؛ ځکه چې تر شا یې شپږپور واقع و او هلته د غلو دانو، علوفه اوسون توکيو زیاتې ذخېرې پرتې وې.

رابرتس په ډېره چټکۍ سره هیوګو (hagh gough) ته چې هغه یې د چهاوني د آمر په توګه پرېښي و، یو لیکنې امر ولېږه او هغه ته یې لارښوونه وکړه، چې له یاد شوي کوتل څخه ساتنه وکړي. په عین حال کې یې مسي ته یو ګرني امر وکړ او له هغه یې وغوښتل، چې پر دوښمن برید وکړي. که چېرې د هغوی پرمختګ درولای نه شي، لږ لږ خو یې وځنډوي.... عموماً داسې انګېرل کېدله چې، (شپږپور) له لاسه وتل، د رابرتس د ټولو پوځونو د نابودۍ په مانا دي. چې نه به ورته د راټولېدو کوم ځای او نه به هم ورته خوراکي توکي پاته شي... د نهم لانسرز یوه قطعه په داسې حال کې چې کلي لیند (Cleland) هغه په ځانګړي ډول رهبري کوله او د بنگال څوارلسمو لانسرونو هغه حمایه کوله مستقیماً د جنګیالیو په لور وروځوځېدله چې هغوی یې تر اور لاندې نېولي وو، او دګو په رهبرۍ قطعه د دې په لټه شوه چې د دښمن یو وزر په یوه هجوم سره مغشوش کړي. د وېرونکیو ټوپکونو تر برید لاندې راغلل او ډېری سرتېري په چټکۍ سره د لیدونکیو له سترګو په دواړو او غبار کې ورک شول. وروسته له دغو څپو (موجونو) څخه آسونه راڅرګند شول، چې په ټوپونو ټوپونو بېرته راغلل، پر ځېنو څوک سواره هم نه وو او پر نورو هم خلک داسې سواره وو، چې ځانونه یې د اس له زین سره سم کړي وو.... دغه برید عمومي وضع هېڅ د ښه والي لورته یونه ورله.))

((رابرتس په داسې حال کې چې دتوپچیانو بد حالت یې ولید او امید یې د هغه امید پر بنسټ چې باید ټانکونه نجات ومومي؛ کفتان سیستماتیک – میکنزي چې د نهمو لانسرونو قوماندې یې پر غاړه وه، د دویم مارش امر وکړ امریې ومنل شو؛ خو هغو عسکرو چې جرئت یې له لاسه ورکړی و او پر اسونو ستري سواره وو او دهغه څو تنه منصب لرونکي پاتې وو، چې رهبري یې کوله دا ورته په ډاګه شوه چې پر افغانانو یې هېڅ اغېزونه شواى شیندلای. ¹²⁵

او د سمایټ ونډهم (smith wind ham) مرسته د دې لپاره چې ټانکونه له خندق نه تېر کړي، په دې منجر شوه چې په هغه کې ولوېږي.... بل کار پاتې نه شو، پرته له دې چې دغه ټانکونه، په کوم ځای کې چې لویدلي وو، مېخ کړي او هغو په خپله ځان ته د امکان په صورت کې نجات ورکړي. له دې وروسته یوه وېرونکي صحنه واقع شوه ځېني سواره باغونو ته ننوتل او ځېنو د رابرتس لاره غوره کړه او ورسره څو تنو منصب لرونکیو د جنوبي دیوال

¹²⁵ - هنسمن دا پېښه داسې بیانوي: ((کله چې دورې له منځه لاړې. ولېدل شول، چې سواره ټولي پر دښمن هېڅ اغېز نه دی شیندلی او هغوی لا هم په مېړانه سره د کشتلت زار په لور په داسې حال کې چې تورې او چارې یې اړولې را اړولې او خپل توغونه یې په ډېر غرور سره له ځان سره وړل، خپل پرمختګ ته ادامه ورکوله، سواو خلکو یې له یوه کتار نه بل ته ټوپونه وهل، حرکتونه یې رهبري کول او هغوی یې منظمول.)) هنسمن، ۱۹۳ مخ.

د همزنگ ته انگریزي پوځونو تېښته:

((د غه عملیات په دې اواره برخه کې سره له دې چې پر ماتې پېل شوي وو، تر هغه ځایه چې فاتحانو ته اړوند وو، یوازې یوه ضمني پېښه بلل کېده، یوازې له هغوی څخه په هغه کې (شهم*) نیولې وو. او عمومي لښکر د ناناجي د کونل په لور د پرمختګ په حال کې و. څنگه چې د هغه ۱۰۰۰ گزي واټن ته ورسېد، پرمختګ یې ناڅاپه ودرېد او تر لږ څنډ وروسته کین اړخ ته راوگرځېد او له ټول لښکر سره د دهمزنگ د تنګي په لور وخوځېد. محمد جان د کوم دلیل له مخې چې مشوشو لیدونکو ته څرګند نه شو، له لومړي پلان (شیرپور باندې له هجوم) څخه راوگرځېد او تصمیم یې ونیو چې د کابل د شېردروازې لورې ونیسي. انگریزانو د څو شېبو لپاره په آرامۍ سره ساه وایستله؛ خو رابرتس پوهېده، چې شیرپورته مهلت ورکړل شوی دی، نجات یې نه دی موندلی؛ ځکه چې د ځواکونو د وېشلو په حالت کې یې د ښار له لارې پر شیرپور برید باید د یو مستقیمی او توندې حملې په پرتله له خطرو کم ونه ګڼل شي؛ هغه د دې موضوع پر پوهېدو، تصمیم لاره، چې په بهر کې د هغوی د مېړاني، مهارتونو او احساساتو په ساتلو سره وکولای شي، له ښار څخه د هغوی له داخلېدو مخنیوی وکړي.⁽¹²⁶⁾

ماتي خورلي رابرتس، چې خپل پلانونه ناکام ولیدل، لومړی پر خپلو هغو افغان متحدینو چې په دهمزنگ کې ورسره وو، او د سدار ولي محمد خان په مشرۍ (د کوګناري زو) ته منسوب له یوې ډلې سردارانو څخه جوړوو، غوسه وکړه. هغوی له داوود شاه سره ((د خپل هېواد له دښمنانو سره مرسته کړې وه او اوس یې ځانونه د ځاینینو د محکومیت په خطر کې لیدل.))¹²⁷ رابرتس ((دغه بدبختان د ناسمو اطلاعاتو په ورکولو سره سخت وځپل.))¹²⁸ هغوی د ځان د سپیناوي لپاره همدومره وویل، چې دوی ته ناسم اطلاعات رسېدلي وو، سره له هغه هم رابرتس قانع نه شو او ((هغوی یې تر بل هر وخت نه زیات نگران او متاثر پریښوول؛ ځکه داسې ښکارېده چې که هر لوری په دغه جګړه کې بریالی شو، هغوی به د خپل خیانت سزا وويني.))⁽¹²⁹⁾ خو رابرتس په هغه فرصت کې له سختې ستونزې سره مه و، چې هغه د افغان جنګیالیو په شا تمبول وو او هغوی انگریزان په خپله د ښار د ننه ګواښول او دغه کار له دې امله اړین وبلل شو، چې د جنرال مسي د قطعي تېښتېدونکيو، چې ځانونه یې شیرپورته رسولې وو د افغانانو د قوت او [تکتیا وپروونکي خبرونه یې ورکړي وو، په دې اندازه چې ((چهاوني پوځ په یوه داسې خطرناک حالت کې قرار لري، چې که هیو بې تجربې سړی وای هغو تیت پرک کېدل.))¹³⁰ په دې اساس د های لندرز (High Landers) په نامه قطعي په شمول ځینې قطعي دځان د تقوینې لپاره د همزنگ ته احضار کړي. په عین حال کې یې هغې قطعي ته چې دلته بند په سه باباي کې د کولونل جینکنز په قوماندانۍ مستقره شوي وه، لارښوونه وکړه، په چټکۍ سره د هغه مرستې ته وروانګي.

د د همونګ د وخت پر سر د مرستندویه پوځونو وتل په ځانګړې توګه د براون لو (Brown low) په قوماندانۍ د قطعي وتل، د دې لامل شو چې افغان عمده لښکر د جنرال محمد جان خان وردګ په مشرۍ وروسته له

¹²⁶ - هنا، ج ۳، ۱۷۶ - ۱۸۲ مخونه.

¹²⁷ - هنا، ج ۳، ۱۸۲ مخ.

¹²⁸ - هنا، ج ۳، ۱۸۲ مخ.

¹²⁹ - هنا، ج ۳، ۱۸۲ مخ.

¹³⁰ - هنا، ج ۳، ۱۸۶ مخ.

د شاه د تخت د نیولو لپاره راځ و ډب

د شاه تخت تر دې مهاله د انگریزانو د یوې قطعي د قوماندان رابرتس په لاس کې و او هغه له دغه لور تخت څخه د خپل لښکر او افغانانو حرکتونه، چې په قاضي کلا او چهاردهي حوزه کې واقع شوي وو؛ د برېښنايي هندارې په واسطه خپلو مراجعو ته مخابره کوله.¹³¹ د افغانانو د پرمختګ د شېبې په راتګ سره د بالاحصار په لور ودرېد او بل اړخ ته، وحشت خپلیو انگریزانو، د رابرتس په ګډون په شیرپور کې پناه واخیستله. په دې ترتیب د دسمبر یوولسمه د انگریزانو په ماتې او د افغانانو په چټک پرمختګ او بې شانه بریالیتوبه سره پای ته ورسېدله. پرغلګرو پوځونو ۷۱ تنه مړي او ۵۲ تنه ټپیان پر ځای پرېښوول او د افغانانو تلفات حتماً ښايي ډېر وي، ځکه چې ډېری یې بې وسلې، نامنظم او شمېر یې ډېر و.

د دسمبر ۱۲ مه د شادخت د جګړې ورځ وه. د دغې ورځې په پای کې به وورسته له هغه چې انگریزانو ته زیاته مرستندویه قوه ورسېدله او توپونو یې له حاکمه نقطه څخه پر افغان سنگرونو د شیردروازې لاندنۍ برخې په پر له پسې توګه تر برید لاندې ونيولې. افغان جنگیالي پر شا وتمبېدل خو د په شاتګ دوام یې ستونزمن، بلکې ناممکن و، او ډېره ژر له لوګر او کوهستان څخه ملاتړي پوځونه ورسره یو ځای شول او له سنگ نوشتي نه تر بښي حصار پورې یې موقع ګانې ونيولې، په داسې حال کې چې د محمدجانخان ملګري (معیتي) جنگیالي د شیردروازې د جنوبې لورو په اوږدو کې، چې چهاردهي له کابل څخه بېلوي، سنگرونه نیولي وو،¹³² په مقابل اړخ کې یوه مرستندویه قوي قطعه چې جنرال بیکر یې قومانداني پر غاړه درلودله او د تېرې ورځې په ماښام له میدان نه شیرپور ته رارسېدلې وه، بالاحصار ته ننوتله، څو نورې قطعي د ګایدز (Guides) په نامه او د ګورګه یانو قطعي یې تقویه کړي. د سپتمبر پر ۱۳ مه له هر لوري د شاه د تخت د نیولو هڅې پیل شوې.

د توپکونو متنوعو ډزو، د توپونو غرزهار او د الله اکبر تورو نارو فضا کې انگازې خوري کړې وې، او غرونو کې هلکانو ترانې وېلې. په داسې حال کې چې د پرغلګرو پوځونو هر قدم د هغې لوړې سطحې په لور شاته اخیسته او د افغان جنگیالیو له زړور او بې شانه مقاومت سره مخ وو، هغوی بالاخره د همغې ورځې په نیمايي کې هغې سطحې ته ورسېدل. خو د انګلیس د عسکرو د ا پر مخیون یوازې سیمه ییز اهمیت درلود او ګڼ شمېر مجاهدین له هر لوري ډلې ډلې په ډېره مېړانه سره د شیرپور او ښار تر منځ په هوارو سیمو کې راڅرګند شول، یو له بل سره یې د سیاه سنگ د غونډیو لورته پرمختګ پیل کړ او هم یې د شمال ختیځ له لوري شیرپور له ګواښ سره مخ کړ، د انګلیس سوارو او توپچي قواوو د بالاحصار له محاذ او د شا له تخت نه هغوی چې غالباً د بښي حصار له لوري د سیاه سنگ خواته د پرمختګ په حال کې وو، تر بریدونو لاندې ونيول. هڅا لیکي ((په دې مقابله کې قومي خلکو بې شانه مېړانه، عزم او زړورتیا وښووله، سره له دې چې درانه تلفات ور واوښتل.)) د هغوی یو شمېر لا هم په هر تنګي او ژوره کې ځانونه ټېنګ کړي دي او څنګه چې دلته ډېر له تعقیب څخه په امن کې پاته شول. پر لنډ مهاله فاتحانو یې ژوندی او توندي کولی وورولي.))¹³³

د اسمایي غره اخ و ډب:

رابرتس په دې فکر و، چې د نن ورځې (د سپتمبر ۱۳) عملیاتو د افغان قومونو یووالی له منځه یوړ او ګڼ کسان بېرته خپلو کورونو ته وګرځېدل، د های لیندرز (Highlanders) غښتلي قطعي یې شیرپور ته

¹³¹ - هڅا، ج ۳، ۱۸۶ مخ.

¹³² - هڅا، ج ۳، ۲۰۲ مخ.

¹³³ - هڅا، ټوک ۳، ۲۰۶ مخ.

په سهار يې (د دسمبر ۱۴) له بېلابېلو قطعو څخه يوې سورې اشغالي قوې د جنرال بېکر تر قومادانۍ لاندې د هغوی پر وړاندې په د همزنگ کې پر سختو عملياتو پيل وکړ. په لومړي سر کې غلبه د هغوی په نصيب شوه؛ خو د ورځې يوې بجې ته نژدې له هندکي او چهاردهي څخه د ډېر زياتو مجاهدينو په راتگ او له کوه بچه مخروطي څخه د کوهستانيانو خوځښت انگريزي پوځونه په شا و تمبول؛ خو محمدعثمان تگواوي په همدغه ورځ ووژل شو. مجاهدينو له شمال، لوېديځ او جنوب له لارې برياوې لاس ته راوړې او انگليسي پوځونو له څرگند تفوق، توپخاني، وسلو، نظامي توکيو او دسپلين سره سره لکه د سل اوبو پر وړاندې د خسو او خاشاکو غوندې تېښته وکړه او د رابرتس په خپله وينا د دې لپاره چې ((لويه جهانوي وسايل شي او له بي ځايه وژنو څخه مخنيوی شوی وي.))¹³⁴ ټولو قطعو ته لارښوونه وکړ، چې د شيرپور جهانوي ته پناه يوسي.

د هغه استدلال داسې و، ((د سېپتمبر د ۱۴ مې تر غرمې پورې زه هېڅ په دې فکر نه وم، چې هغوی دې وکولای شي، دومره ډېر خلک راټول کړای شي. او دليل راسره نه و، چې د هغوی لپاره ممکنه وای، د بادسپلینه پوځونو مقابلې ته درېدلې وای؛ خو هغوی له داسې لارې چې مخروطي ډوله غونډۍ يې بېرته ونيوله. د خپل قوي عزم او ارادې اندازه يې وښودله او زما باور يې د خپل واړه پوځ له قابليت سره، زموږ د ډېر پوځ د شمېر په برابر ولر زاده...))¹³⁵ د همغې ورځې په دوو بجو يې د تيلگرام په واسطه ليتن ته خبر ورکړ ((موږ ټوله ورځ له سهار نه جنگ پيل کړی: په پيل کې مو ستر برياليتوبونه لاس ته راوړل خو دوښمن په داسې شمېر سره پر مخ راتلو، چې ما تصميم ونيو، خپل پوځ د شيرپور په جهانوي کې راټول کړم او د ښار او بالاحصار لورې له لاسه ورکړم او زما لپاره ممکنه نه ده، داسې يو پراخه دريځ په لاس کې ولرم، په داسې حال کې چې دوښمن دومره زيات دی، ښاغلی جالتماب تاسې پر هغه څه چې زما لپاره ممکن دي ډاډه کېدای شئ، خو زه تاسې ته وړاندوينه کوم، چې زما لپاره به ممکنه نه وي، هغه څه چې بايد ويې ښيم، ترسه يې کړای شم؛ مگر په دې چې نور پوځونه مې ملاتړي او ژر تر ژره راولېږل شي. ما مخکې د اربوب نابت قطعي ته لارښوونه کړې وه، چې ژر تر ژره له جلال آباد نه د کابل په لور راوخوځېږي¹³⁶ د همغې ورځې په ماښام يې د يوه تيلگرام په واسطه له وايسرائي نه مرسته وغوښتله او په هغه کې يې څرگنده کړه ((زما په فکر ټولې هغه مرستې چې تاسې يې رالېږلې شئ، زه ورته اړتيا لرم. جگړې د ورځې له لسو بجو نه تر ماښامه دوام وکړ، د دښمن شمېر زيات و او ښايي د ۳۰۰۰۰ کسانو په شاو خوا کې به و او ډېر مصمم وو.))¹³⁷

شیرپور څپرکی

په کابل کې افغان جنگيالي او په شيرپور کې محاصره شوي انگريزان

سريزه:

په دې څپرکي کې په شيرپور کې د يرغلگرو پوځونو په محاصرو کېدو او په ښار کې د مجاهدينو د کړنو هې اړه بحث کېږي، د عمومي پاڅون مشران معرفي کېږي، په جگړه کې د ښځو ونډه، د عمومي پاڅون لاملونه، له شيرپور څخه د يرغلگرو پوځونو وتل او پر کابل باندې د هغوی مجدد مسلط والی او د افغان جنگياليو په شاتگ تر څېړنې لاندې نيول کېږي.

¹³⁴ - هئا، ټوک ۳، ۲۱۴ مخ.

¹³⁵ - له هئا نه نقل قول، ۳ ټوک، ۲۱۳ مخ.

¹³⁶ - ليتن په تيلگرام کړين بروک ته د رابرتس نقل قول، ۱۸۷۹ د دسمبر ۲۸ مه، م ض س س ه، ۲۴ ټوک، ۵۷ مخ.

¹³⁷ - هئا، ټوک ۳، ۲۳۰ مخ.

د د سمېر د عمومي پاڅون لاملونه:

په تاريخ کې يوه مهمه موضوع په تېر مهال کې د انسانانو د ټوليزو کړنو د لاملونو موندل دي، په ځانگړې توگه د هغو انگېزو درک کول، چې انسان د هغو له امله د ژوند با ارزښته نعمت، يانې خپل خور په قصدي توگه له گواښ سره مخ کوي او له خپلو عزيزو ارزښتونو څخه د دفاع په پار، ځارېدنې (قربانۍ) ته حاضرېږي. لکه څنگه چې په مخکيني څېړکي کې وليدل شول، د ۳۰۰۰۰ په شاوخوا کې افغان جنگيالي، چې لکونه نور انسانان يې تر شا ولاړ و، د کابل د شاوخوا سيمو او کليو څخه، يا له چارو سره، يا له چاقو، ټوپک او يا هم خالي لاس او يا له رنگه بېرغونو سره، خو په هر حال له عزم او جزم سره د کابل په لور وخوځېدل، تر څو هغه انسانان، چې د هغوی په فکر ناموس ته (په عمومي مفهوم) لاس اچولی و، او په مساوي اندازه د هغوی د ورکولو تصميم ورسره و، له خپل هېواده وباسي او د مقابلي او مقاومت په صورت کې د ژوندانه له نعمت نه محروم کړي؛ ولي؟

د دې پوښتي ځواب په لنډه توگه په هغه ليک کې نغښتی، چې د يو شمېر افغان مشرانو (ملايانو، نظامي منصب لرونکيو او ځانانو) له خوا رابرتس ته لېږل شوی و. په هغه کې راغلي وو، چې د کوکناري له وژنې وروسته ((امير له خپل زوی او مشرانو سره په خوشي کې برتانوي کمپ ته لاړ، څو دوستي پياوړې شي او اختلاف او دوښمني له منځه لاړه شي. هغه ټول پوځ، په هر ځای کې چې و، او ټولې سيمه ييزې قواوې، په هر ځای کې چې راټولې شوې وې رخصت کړې. کله چې د برتانيې پوځونه راننوتل، امير بندي شو، مالونه يې غصب شول او کورنۍ ته يې سپکاوی وشو.))

((سربېره پر دې برتانويانو پر دې پيل وکړ، چې گنهار او بي گناه کسان ټول يو شان ووژني او هره ورځ شل يا دېرش کسه غره کړي، هغوی په دې کيسه کې نه وو، چې وينې دې توی کړي، ملکيتونه چور کړي او کورونه وړان کړي. په دې اساس خلک ووېرېدل او پاڅون يې وکړ او تصميم يې ونيو، چې له انگریزانو سره وجنگېږي.))

((جگړه د دواړه لوريو له وينې توپېدنې پرته بله گټه نه لري. په دې موضوع کې مسلمانان دومره کلک هوډ لري، چې دې ته حاضر دي، خپل ځانونه ځار کړي.))¹³⁸

له دغه ليک نه جوتېږي، چې امير محمد يعقوب خان د افغانستان د مسلمانو خلکو د امير په توگه له يرغلگرو پوځونو سره په تړاو د پېښو او تاريخ عمده محرک و. لکه څرنگه چې له مخکيني پانو څخه سړی پوهېږي، يعقوب خان د گندمک تر تړون پورې د افغانانو په نزد، د هغه د شهزاده گي پر مهال د مېراني د سابقې له امله د يوه قانوني امير په توگه دروند گڼل کېده.

هغه هم په دومره کچه چې ((د زمري زوی)) به يې هم ورته ويل؛ خو د خپلو مشاورينو د مصلحت پر خلاف د معاهدې د تړون او د لوگر په خوشي کې د انگرېزانو کمپ ته په ورتگ سره خلک ورنه زړه توري شول او حتا مخ يې ورنه واړاوه، لکه څنگه يې چې رابرس د غه مطلب پخپله په دې ټکو کې څرگند کړی : ((تر هغه وخته چې زه په يوه ځای او بل ځای کې جنگېدل، هغوی زه ښه ليدل، څنگه چې زه امير شوم او د هغوی خير مي له تاسې سره په پام کې ونيو، زما پر ضد شول.))¹³⁹ دا ضدیت تر دومره کچې پورې و، چې حتا هغه ته يې لکه په تېر څېړکي کې وويل شول ((کافر)) ويل. عامه ذهنيت داسې و، چې امير يعقوب خان له انگرېزي عسکرو سره په يوځای کېدلو سره، چې د افغانستان ځينې برخې يې نيولې وې او د دغه هېواد مسلمان وگړي يې په بېلا بېلو نومونو او حتا د امير پر وړاندې د بغاوت په نامه وژل، نوريي د امارت واک او وړتيا له لاسه ورکړې وه؛ خو دهغه په استعفا او تبعيد سره د خلکو ذهنيت د هغه په اړه په اساسي توگه بدلون وموند او د امير عبدالرحمن خان تر واک ناستۍ پورې يې د هغه پر امارت ټينگار کاوه او قربانۍ يې ورکړې.

¹³⁸ - لایل ته د رابرتس په راپور کې د افغان مشرانو ليک، ۱۸۷۹ د دسمبر ۳۰ مه، م.ض.س.س.ه. ۲۴ ټوک، ۶۲۴ مخ.

¹³⁹ - له رابرتس نه نقل قول، ۴۱۴ مخ.

د دغه سلوك د بدلون لپاره دوي دليله شته . خلكو ته په ډاگه شوه، چې امير يعقوب خان د بهرنيو يرغلگرو له غوسې سره مخ شو او د هغوى په خپله وينا د ده مرستې ته راغلي وو او په پايله كې يې له خپل پلرني ټاټوبي وشاره د افغانانو انساني عواطف سره له دې، چې د جگړې پر مهال لكه د نورو خلكو غوندي؛ بلكي له هغوى نه ډېر بې رحمې او سخت زري وو؛ د امير د دغه مظلوميت پر وړاندې په جوش راغلل او دغو احساساتو د هغوى په كړنو كې انعكاس وموند؛ خو له دې مهم د افغانستان د خلكو د مسلمانو خلكو په توگه د امير دريځ، يانې د هغه سياسي شخصيت و . په افغانستان كې هم د هر اسلامي هېواد غوندي اميرالمومنين، چې د مومنانو د واكمن لقب دى، د ((خداى د سيوري)) او د ((رسول نايب)) بلل كېده.¹⁴⁰

او د هغه شتون د لوړو سياسي چارو د تنظيم لپاره، د ديني فرايضو اداكولو او له اسلامي ټولنې او حقوقو څخه دفاع ؛ د ټولو هغو وسايلو او لوازمو چې په لرلو سره، چې د اسلامي شريعت د خورولو (تنفيذ) لپاره اړين بلل كېدل او په نه شتون او يا په كوم بل بهرني او نامسلمان شخص باندې د هغه تعويض ته حضاړ نه وو؛ خو دا چې د هغه منلو ته اړ شي . هنسمن ليكي : ((هر ډول مستبد چې په افغانستان كې واكمني كړې، رعييت يې هر وخت دا غوره كښي، چې د هغه تر واكمنۍ لاندې مصيبتونه وگاللي او بهرنۍ لاس ومني ته تسليم نشي .))¹⁴¹

نو دا عجيبه نه وه، چې افغانان د امير استعفا اجباري بلله او په دې اند وو چې ((پاچاه له دراني خاندان څخه اړيكي شلولي .))¹⁴² هغوى داسې استدلال كاوه، چې كه د امير استعفا د هغه په خپله خوښه واى، بايد د هغه ځاى ناستى ټاكل شوى واى او د تخت پر گدۍ ناست واى . په دې اساس هغوى د انگرېزي لاسپوڅو (عمالو) پر دغو ژمنو باور نه كاوه، چې د كابل او د كابل او پېښور تر منځ پرتو سيمو نظامي اشغال د لنډ وخت لپاره دى.¹⁴³ په بل عبارت افغانانو د امير تر تبعيده پورې هم خپل هېواد نيول شوى او بې اميره باله، خو د هغه په تبعيد سره اغېزمن شول، لكه څنگه چې هنسمن ليكي ((د دغه تبعيد خبر ډېر ژر په كابل كې خپور شو او مسلمان خلك ډېر زيات نارام او اغېزمن دي .))¹⁴⁴ د دغې اغېزې شدت دومره زيات و، چې په پايله كې يې د دسمبر عمومي پاڅون د وردگو، تاجيكو، اندرو او نورو قومونو د مشرانو په قول، د ملامشك عالم، محمدجان خان، غلام حيدر خان چرخي او سردار محمد طاهر خان په گډون، چې ټولو ځانونه د ((مسلمانانو سرلاري او مشران)) بلل، ترسره او امير مستقيماً تبعيد او د اسلامي عقيدې جوش په خلكو كې راپيدا او د انگرېزانو د بدنيتۍ پر وړاندې راپورته شي .

هغوى د ۱۸۷۹ په جنورۍ كې رابرتس ته وليكل : ((كله چې ستاسې د بدنيتۍ خبر خپور شو، امير ته د وفادارۍ او اسلامي عقيدې احساس پر موږ غلبه وكړه او ستاسې پر وړاندې مو پاڅون وكړ . اوس ښايي برتانيې ته د اسلام زور څرگند شوى وي .))¹⁴⁵ شاه غاسي محمد يوسف خان دا ټولې ستونزې او جنجالونه يوه ((د كفر او اسلام)) موضوع بللې ده . پخپله رابرتس هم په دې اند دى چې ((دا خوځښت (نهضت) د يوه مذهبي احساس پر اساس ولاړ دى .))¹⁴⁶

رابرتس په يوه مفصل يادښت كې چې د عمومي پاڅون په اړه يې برابر كړى، د امارت د موضوع په برخه كې يو شمېر نورو موضوعاتو ته هم اشاره كړې او د هغه له دې ليكنو جوتېږي، چې د يرغلگرو پورځونو له خوا د افغانستان اسلامي هېواد داشغال او په افغانستان كې د همدې قواوو د شتون موضوع د ټولو موضوعاتو په سر كې راځي، سره له دې، چې هغه په دې نامه هغه نه يادوي . هغه ليكي : ((د تېر سپتمبر له پېښې او زموږ د استازي له وژنې وروسته د برتانوي پوځ پرمختگ دوني چټك و، چې افغانانو يې پر وړندې د مخالفت فرصت په ځان كې ونه ليد. په چاراسياب كې هغو عسكرو چې د وژنې په پېښه كې يې لاس درلود او د ښار ناخوښه خلكو يې ملاتړ كاوه، په څرگنده توگه د جگړې په اوار ميدان كې مغلوب شول ، تنظيم او ترتيب يې د يوه وسله وال پلاوي په توگه له منځه لاړ او مشرانو يې د ځان د ساتنې په پار تېښته غوره كړه . همدارنگه په غالب گومان سره څرگندېږي، چې په

¹⁴⁰ - كاكړ محمد حسن، د امير عبدالرحمن خان د امارت په دوره كې د افغانستان حكومت او ټولنه، د تكساس د پوهنتون خپرونه، ۱۸۷۹،

۷- ۱۱ مخونه .

¹⁴¹ - هنسمن، ۹۹ مخ .

¹⁴² - شاه غاسي، محمد يوسف د زمينداور اليزابي صاحب خان ته، ۱۸۸۰ د جنوري ۲۷ مه، م ض س س هـ، ۲۴ ټوك، ۱۴۷۱ مخ .

¹⁴³ - هنسمن، ۲۸۴ مخ .

¹⁴⁴ - هنسمن، ۱۷۵ مخ .

¹⁴⁵ - رابرتس خارجه سرکتر ته (ټيلگرام)، ۱۸۸۰ د جنوري ۲۳ مه، م ض س س هـ، ۲۴ ټوك، ۳۸۴ مخ .

¹⁴⁶ - شاه غاسي د زمينداور اليزابي صاحب خان ته، ۱۸۸۰ د جنوري ۲۷ مه، م ض س س هـ، ۲۴ ټوك، ۱۴۷۱ مخ .

((له دي وروسته داسي پېښه شوه، چې د چاراسياب تر عملياتو وروسته يوه د شك او توقع مرحله رامنځ ته شوه، افغانان د پېښو (وقايعو) په تمه شول او هغه وخت، چې په هغه کې كوم ملي نهضت ممكن وای، لا نه و رارسېدلی . خو څو پېښو دي ځنډ ته دا ځانگړتيا وروپېښله، چې له شك پرته يې ملي غرور اغېزمن كړ او له هغه څخه د برتانيې د حكومت مخالفينو د ديني احساساتو د پارونې او شديد تعصب په هڅونه كې په څرگنده توگه گټه وكړه، چې د افغان كركټر يوه قوه ځانگړنه يې د تل لپاره تشكيل كړه .))

((د يوه پردي پوځ له خوا د شيرپور د قوي حصار شبيح اشغال، چې امير شيرعلي خان د خپل پوځ لپاره جوړ كړی و؛ د قوي توپخونو، زياتو جنګي مهماتو په خپل واك كې راوستل (تصرف)، چې د افغانانو نظامي قدرت يې په د اسيايي ملتونو په منځ كې په يوه نامساوي كچه لوړ كړی و؛ په هغو اقدامونو سره، چې د دغه ملت د بالاحصار د تاريخي ماڼۍ او د پاچاهانو او اشرافو د قصر د نړولو لپاره يې كړي وو ؛ او بالاخره د امير يعقوب خان او د هغه د مهمو وزيرانو بندي كېدل او هند ته د هغوی په تبعيد سره، ټولو يو بل ته لاسونه وركړل، هغه كركه چې هغوی يې د يوه يرغلگر په وړاندې لرله، په كلكه توگه تحريك كړه .

او څنگه چې د خلكو طبيعيت او مزاج دا ډول و، څرگنده وه، چې يواځې متقابل حسادت او بې باوري، چې د مشرانو ترمنځ يې ليدل كېده، د دې مانع كېدله، چې زموږ پر ضد گډه داعيه تشكيل كړي . دا هم څرگنده وه، چې كه داسې احساس د هغوی په منځ كې پيدا شي، [REDACTED] ممكن هغوی په خپل منځ كې داسې يو قوي خوځښت رامنځ ته كړي ، چې موخه يې له هېواد څخه زموږ (انګېزانو) ايستل وي . دا ډول محرك په دې عواملو سره برابر شو : دملا مشك عالم ... پر مذهبي احساساتو ولاړو ويناوو، د هر كلي او ښار په مسجدونو كې د انګرېزانو عمومي تقبيح، له عامه احساساتو سره د يقوب خان د كورنۍ د ښځو التماس ، د پټو خزانو توضع چې په لاس كې يې وې ، او بالاخره د برانوي كمپ په چور كې د برخې اخيستنې توقع، لنډه دا چې ملايانو پر اوضاع د غلبې لاسونه پورته كړل او څنگه چې پر دغه كار بريالي شول ، چې شخصي دوښمنۍ يې له بهرنيو دوښمنانو د حسن تنفر تابع وگرځولې . دغه نهضت ډېر ژر له مذهبي مرحلې واوښت او دانګېرېزي يرغلګرو پر وړاندې د يوه ملي نهضت په توګه بدل شو . د ۱۸۴۲ - ۱۸۴۱ د ميصيب خاطرو ته يو ځل بيا رجوع وشوه . پر دې ټكي ډېر ټينګار وشو، هغه څه چې يو ځل پېښ شوي وي، د دويم ځل لپاره بيا تکرارېږي او خلكو ته ډاډ وركړل شو، چې هغوی يواځې فوراً او په عين وخت كې پاڅون وكړي ، ممكن د انګرېزانو وړوکی لښكر، چې په شيرپور كې پروت دی ، راوځي او د تېر په شان د صعب المرور كوتلونو په لور چې افغانستان او هندوستان سره بېلوي په شاتګ وكړي او له منځه لاړ شي .))¹⁴⁷

خو رابرتس ښايي د يوه بل عمده پاڅون موضوع يا يو محرك قصداً له پامه غورځولی وي او هغه د افغانانو له اعدام څخه عبارت و، چې په تېروپاڼو كې شرحه شوي دي . يو څو اضافي تبصرو دلته ضروري دي، څنگه چې انګرېزي چارواكي د نظامي حكومت په جريان كې د هغو اشخاصو نيولو لپاره، چې د كوڅناري په وژنه كې يې برخه درلودله، پېښې وركولې . له دې امله ډېرې خلك د شخصي دوښمنيو په اساس يې خپل رقيبېان په خطر كې واچول¹⁴⁸ او د كار د نويو مخالفتونو او دوښمنيو لامل شو، چې اصلي عاملان يې پخپله انګرېزان و . او د افغانانو د كركي لورې واقع شول . په عين حال كې د هغو اشخاصو پر سر جايزه چې، له يرغلګرو پوځونو سره جنگېدلي وو، له خپله انده اود خلكو له انده د تحسین وړ وګڼل شول . په دې توګه دغه اعدامونه په واقعيت كې د افغانانو پر ځوی تر ګردو غوره ضربه ګڼل كېدل چې له ((وطن او خپلواكۍ سره د مينې)) نه عبارت دي¹⁴⁹ او ښايي له همدې امله وي، هغه افغانان چې په دار خړول كېدل، هغه به يې پرته كښ و پش څخه منل او ځان به يې د وطن، خپلواكۍ او دين دلاري شهيد باله . البته دا د افغانانو د هغو ځويونو ښكارندوی وو، كله به چې مظلوم واقع كېدل او ملګري او هېوادوال به يې د پرديو له خوا وژل كېدل، چوپ وو، او څنگه به يې چې

¹⁴⁷ - د فغان - انگلیس دویمې جګړې له رسمي شرحې نقل قول ، ۲۴۹-۲۴۷ پورې .

¹⁴⁸ - عين الوقایع ، ۱۸۸ مخ .

¹⁴⁹ - هنا ، ۳ ټوك ، ۱۰۴ مخ .

د دسمبر د پاڅون مخکښان :

دا پاڅون له مخکې چې وویل شول د دوامدارو تحریکاتو یوه نتیجه وه، چې د یرغلګرو پوځونو په راننوتلو او بلکې تر هغو وړاندې د بهرني خطر د احساس کېدلو پر مهال د امیر شیرعلي خان د واکمنۍ په وروستیو کلونو کې پیل شوي وو. د دوښمنو پوځونو له یرغل سره سم مسلمانانو په جوماتونو او نورو مواضعو کې خلک له یرغلګرو سره جګړې ته رابلل کېدل او د قران کریم هغه ایتونه به لوستل کېدل، چې مسلمانانو ته به یې ښوول چې د بې دینو پر ضد وجنګېږي، دیني عالمانو به افغانانو ته ((وعده ورکوله، چې که هغوی په پوره ایمان او منظمه روحیه پر کفارو باندې تېری وکړي، مرمی به هېڅ اغېزه پرې ونه کړي، نېزې به هغوی غوڅ نه شي کړای او چينې به یې چې د توپونو مخې ته وغورځول شي، له فیر او گوزار څخه به مخنیوی وکړي.))¹⁵¹ د دغه ډول وعظونو له امله وه، چې دد انګرېزانو پر وړاندې د مقابلې احساسات را تاوده کړل او خلک را پورته شول او د جګړې د لومړیو لیکو مخکښان شول.¹⁵²

د چاردهي په عملیاتو کې داسلام بیرغچیانو، حتا هغه مهال چې د دوښمن سوارکارانو پر هغوی ډزې کولې هم پر مخ تلل او سره له هغه چې ډېر مړه هم شول، نور پر خپلو ارادو او عزم کلک پاته شول. هغه مهال د انګرېزانو د نهمې قطعي یوه عسکر د یوه افغان مخکښ په لور نېزه ورسېخه کړه، خو هغه افغان له د کب په څېر په ډېره چټکۍ سره لول وخور، نېزه یې ترې واخیستله او د چارې په وهلو سره یې هم د نېزه باز ګوتې پرې کړې او هم یې میله پرې کړه، تابه ویل چې له کومې نرمې مادې څخه جوړه شوې وه.¹⁵³ د دسمبر پر ۱۳ مه کله چې د های لیندردز ۹۲ قطعي د شاه پر تخت سخت تېری وکړ، د افغان مخکښانو ډلې په خپلو مواضعو کې ټینګې او پرځای پاتې شوې، په داسې حال کې چې ډېری ملګرو یې تېښته وکړه، تر هغه چې د دوښمن د نېزو او توپکونو ترسختو گوزارونو لاندې راغلل او له پښو وغورځېدل.¹⁵⁴ په بله ورځ د محمد جان خان وردګ ټولې بریاوې د افغان مخکښانو د میراني د زعامت مرهون و، سره له دې چې ډېری دغه سفیدجامکان مخکې له دې چې بریالي شي، له منځه لاړل. کله چې انګرېزان د ورځې په نیمایي کې د اسمایي د غره پرېښوولو ته اړ شول، دغه سفیدجامکان لومړني کسان وو، چې د تیږو پر سرونو راڅرګند شول او ((هغوی په داسې حال کې چې د لیندردز او ګایدز قطعي د تېښتې په حال کې وې، خپل بیرغونه یې پر اسمایي غره پورته کړل، له هره پلوه د ستاینې وړ وو.))¹⁵⁵

په دې ډول سرتېرو سره باید ډارن هم پر مخ تللای او هغه وخت چې دغو سرتېرو د اسمایي غره څوکه نیوله او له هغه ځایه یې لیدل، چې د نړۍ د یوه لوی قدرت پوځونو د شیرپور په لور تېښته کوله. دغه شېبې باید اړومرو د هغوی لپاره د ویاړ او خوښۍ وړ وای.¹⁵⁶ هنسمن زیاتوي ((یو داسې پوځ چې زموږ پر وړاندې له دې ډول اشخاصو څخه جوړ وي؛ حتا زموږ لوړې وسلې او قوي دسپلین هم ښايي بسنه ونه کړي.))¹⁵⁷

¹⁵⁰ - هنا، ۳، ټوک، ۱۴۹، مخ.

¹⁵¹ - هنسمن، ۳۳۵، مخ.

¹⁵² - هنسمن، ۳۳۶، مخ.

¹⁵³ - هنسمن، ۳۳۷، مخ.

¹⁵⁴ - هنسمن، ۳۳۷، مخ.

¹⁵⁵ - هنسمن، ۳۳۷، مخ.

¹⁵⁶ - هنسمن، ۳۳۷، مخ.

¹⁵⁷ - هنسمن، ۳۳۸، مخ.

په جگړه کې د افغانو ښځو رول :

په عمومي توګه ښځې د جګړې په ورځو کې د نارینه وو مرستیالانې وې او په جګړه هغوی ته اوبه او خوراکي توکي د جګړې ډګر ته رسوي او په دې توګه هغوی ته د جګړې وړتیا ورکوي. ښځې چې پخوا په عمومي توګه په ستر او پرده کې وې؛ د جګړې پرمهال یې موقتاً چادري ګانې لري کولې او په ازاده توګه به یې خپله دنده ترسره کوله ((ډېری هغوی د (دسمبر) په جګړه کې برخه واخیستله .))¹⁵⁸ د ریاضي په وینا د دسمبر پر ۱۴ مه د اسمایي غره په اڅ و ډب کې ((نژدې ۴۰۰ ښځو غازیانو ته اوبه ورکولې او ۸۳ کسه وژلي شوي هم وې .))¹⁵⁹ ښځو د دسمبر پر ۱۱ مه د باغیان په اونچي کې او وروسته د چهلستون او چاراسیاب په کلیو کې به چې انګرېزي پوځونه تېرېدل، هغوی پرې د کوزیو او ګریو ګوزارونه کول.¹⁶⁰

هغه خایونه د ((غازي اډې)) په نامه مشهور شول. ښځو په جګړه کې نارینه سخت هڅول ، لکه څرنګه چې مهیج عبدالله او د کابل د عاشقانو و عارفانو د زهری له کیسي څرګندېږي .¹⁶¹ ویل کېږي چې افغانې ښځې له انګرېزانو سره د جګړو پر مهال د شپې له خوا د جګړې ډګر ته تللي، د وژل شویو یرغلګرو نه به یې سروونه پرې کول، تپیان او هغوی چې د جګړې په حالت کې به وو، هغوی به یې وژل .¹⁶²

د امیر یقوب خان مور او مېرمن، چې په ترتیب سره د سعادت خان مومند او سردار یحیٰ خان لونی وې، وروسته له هغه چې امیر د یرغلګرو پوځونو لاس ته کېښود، پر تینګو فعالیتونو یې لاس پورې کړ؛ افغان مشران یې تر خپل نفوذ لاندې راوستل او په دې لار کې یې ډېری پیسې ولګولې او د انګرېزانو پر وړاندې یې د هغوی په هڅولو کې ډېر منډې ترې وکړې .¹⁶³ هغوی او د سردار یحیٰ خان مېرمن چې د وزیر محمد اکبر خان د لور په نامه مشهوره وه ((تر هغه ځایه چې په وس او توان یې پوره وه، شور او خړ ژوندی او لوړ وساته .)) چې وروسته رابرتس ورته د تبعید سزا واوروله .¹⁶⁴

د امیر یقوب خان د مور په اړه ویل کېدل چې یوه ډېره فعاله مېرمن وه او خپله شتمني یې د یرغلګرو پوځونو پر وړاندې د افغانانو هڅولو ته وقف کړې وه او د محمد جان خا وردګ په وسیله او ((ملامشک عالم او د هغه د عالمانو، د مذهبي احساساتو څپه، چې د جهاد په اعلان سره په جوش راغلي وه، هغه لور ته سوق کړه، چې لمسي یا زوی ته یې د سلطنت دبېرته اعادي ته خدمت وکړي .))¹⁶⁵

افغانان په ځانګړې توګه دیني پوهانو د بهرني ګواښ پر مهال خلک هڅول، چې پردي د هغوی دین او ښځو ته سپکاوی کوي . دا ډول هڅونې د افغان – انګلیس په دویمه جګړه کې هم عامې وې .¹⁶⁶ خو د دغو هڅونو په یو علت قوي غبرګونونه راونه پارول، چې انګرېزي لاسپوڅو (عمالو) دا ځل د خپلې پایښې (اقامې) په لړ کې، افغانو ښځو ته له لاس اچولو ځانونه وساتل . هغوی دغه احتیاط د هغې ترڅي تجربې له امله، چې د افغان – انګلیس په لومړۍ جګړه کې، چې په لړ کې یې ښځو ته په لاس اچونې سره له شدید غبرګون سره مخ شوي وو، ته پاملرنه وکړه . په دویمه جګړه کې د ښځې په اړوند یواځې سیاسي مسئله، تر پاڅون وروسته له بالاحصار څخه شیرپور ته، چې د انګرېزي پوځونو نوي اډه وه او لوی شور مامور یې راپورته کړ؛ د امیر یقوب خان د کورنۍ محترمانه لېږدونه وه . لکه څنګه چې ریاضي وايي : ((او د نامسلمانو دوښمنانو په لاس د

¹⁵⁸ - هنسمین، ۲۲۷ مخ .

¹⁵⁹ - عین الوقایع ، ۱۹۰ مخ .

¹⁶⁰ - رېښتیا ، ۲۵۷ مخ .

¹⁶¹ - غبار ، ۶۲۹ مخ .

¹⁶² - مارتین، فرانک، د مطلق العنان امیر د واکمنۍ پر مهال ، لندن، ۱۹۰۷، ۲۲۷ مخ .

¹⁶³ - هنسمین ، ۳۱۳ مخ .

¹⁶⁴ - رابرتس خارجه سکرتر ته ، ۱۸۷۹ د دسمبر ۲۴ مه ، م ض س س هـ ، ۲۴ توك ، ۶۲۲ مخ .

¹⁶⁵ - هنسمین، ۲۵۶ مخ .

¹⁶⁶ - ۳۳۵ مخ .

د پاڅون مشران :

لومړی ټکی چې د دسمبر د پاڅون په برخه کې د یادونې وړ دی، دادی څنگه چې پاڅون اصلاً د ولسي خلکو له خوا و، دا بديهي وه، چې باید مشران پخپله رهبران هم واوسي . خانداني سرداران او هغه سرداران چې د دود او رواج له مخې منل شوي وو، تبعید شوي وو او د کابل نور ډېری سرداران انگلیس پلوي وو او د خلکو عمومي باور یې له لاسه ورکړی و . د نامشهورو سردارانو له جملې څخه څو تنه د انگریز او سخت دوښمنان وو او د پاڅون له مشرانو څخه گڼل کېدل . ددې واقعیت یوه مانا دا کېدله چې د مقاومت مشران لا هم د خلکو په منځ کې د مشر (زعيم) په توگه منلي او پېژندل شوي نه وو .

د دې لپاره چې په هغه عنعنوي ټولنه کې د لېږد په توگه د عوامو او خواصو له خوا دمنلو وړ وگرځي، وخت ته اړتیا وه او دا د سردار عبدالرحمن خان تر ظهور پورې د مقاومت د نهضت د کمزورۍ یو مهم ټکی گڼل کېده . د دغه واقعیت بله مانا دا وه، چې د مقاومت د مشرانو شمېر ډېرو . په دې نهضت کې سربېره قومي او او دیني مشرانو، د امیر شیرعلي خان د تیت و پرک پوځ قوماندانان د جگړې د مشرانو د یوې مهمې سرچینې په توگه ثابت شول، چې د خپلو جنګي مهارتونو په کار اچولو سره یې د افغانانو جنګي وړتیا په ځانګړې توگه په نامنظمو جګړو کې وښووله.

هغه مشران چې د کابل په حوزه کې خلک د یرغلګرو پوځونو سره د جګړې په موخه د هغوی تر شا ودرېدل . دا لاندې کسان وو: ملا مشک عالم، جنرال محمد جانخان، جنرال غلام حیدرخان چرخي، میربچه خان. محمدرسور خان پرواني، محمد عثمان خان صافي، سردار محمدحسن خان او سردار محمدظاهر خان. دلته د هغوی لنډې سوانح پر کابل د هغوی د بريالي هجوم او انګریزي پوځونو تر محاصره کېدلو پورې راوړل کېږي.

ملا مشک عالم چې اصلي نوم یې دین محمد و، د غزني د شلګر د سیمې د غلجي اندرو قوم ته منسوب و. پر ۱۷۹۰ کال زېږېدلی و او د ژوند ډېره برخه یې د دیني علومو په زده کړه تېره کړې وه. لومړی یې له ملا محمدواصل کاکړ څخه دیني زده کړې وکړې او وروسته لغمان ته لاړ او هلته د میاصاحب په کلا کې له ملا عبدالحکیم آخوندزاده څخه دوه درې کاله خپلو زده کړو ته دوام ورکړ، وروسته پېښور ته لاړ او هلته یې د ۱۸۴۵ په شاوخوا کې له عبدالملک آخوندزاده څخه پوهه ترلاسه کړه. بیا څو ځله ملا عبدالحکیم ته ورغی او د هغه له مړینې وروسته یې د میا محمد اسلم خان لندر باغ شاګردي پیل کړه او د غه متنفذ عالم یې د خلیفه په توگه غوره کړ. له هغه وروسته یې له حاجي تاج محمد خان سره، د پوښه ګار pushagar د کافرستانیانو سره په جګړه کې مرسته وکړه. له ملا مشک عالم نه تر دې مهاله یو تکړه او جید پوه جوړ شو او په غزني، وردگو، لوګر، کلات او جلال آباد کې ډېر شاګردان او مريدان موندلي وو، او د مولیانو لپاره یې مدرسه پرانېستې وه.

ملا مشک عالم له انډي او مهمندې ښځې څخه درې زامن درلودل، چې دوه تنه یې عالمان هم وو، چې له هغه سره یې د مذهبي تعلیماتو په خپرولو کې مرسته کوله. ملا مشک عالم د کابل له دربار سره هم تړاو درلود. او امیر شیرعلي خان، سره له دې چې هغه ته په پټه ((سوداګر)) ویل، هغه ته یې پټ معاش هم ورکاوه. ملا مشک عالم له خپلو پیروانو څخه نذرانه او ډېرې نغدي پیسې راټولولې. ویل کېدل هغه به کله چې خپل کوم مرید لیده، د نذراني په توگه به یې یو څه ورنه اخیستل. ((له یوه نه یې چینه ترلاسه کوله، له بل نه پیسې او له دریم نه پګړی او همداسې نور.)) هغه په شلګر کې د ډېرو ځمکو خاوند و او پر ځمکو باندې د ماليې له ورکولو څخه معاف و.

ملا مشک سربېره پر دې له شاګردانو، مريدانو، ښو اړیکو، په دیني علومو کې بصیرت، شخصي تقوا او په کابلستان او ننګرهار کې عمومي صورت تمول له لارې په ځانګړې توگه، د غلجیو او مهمندو د قوم په منځ کې

167- عین الوقایع ، ۱۸۸ مخ .

168- د تفصیل لپاره ، په ۲۹ مه پېړۍ کې په افغانستان کې د ښځې دريځ ته مراجعه وکړئ، زما کتاب ((د امیر عبدالرحمن خان په دوره کې د افغانستان حکومت او ټولنه .))

جنرال محمدجانخان وردگ د يرغلگرو پوځونو پر وړاندې په مبارزه کې د ملا مشك عالم ډېر نژدې ملگرى و. له شخصي پلوه يې له هغه سره ډېر توپير درلود. محمدجانخان اصلا يو عسکر او جنرال و او ښايي پوهه يې دومره نه وه؛ خو د جگړې په ډگر کې د پرديو پر ضد د لوړ احساس درلودونکى افغان و. په ځانگړې توگه د پوځ هغه برخه وه، چې د انگرېزانو سخت مخالف و. هغه هم د ملامشك عالم په څېر زيات پلويان درلودل. او د جگړې په پاى کې يې دومره محبوبيت ترلاسه کړ، چې د کابل عادي خلک هغه ته د يو پير په توگه قايل شول. هر چيرې به چې تله، خلک به پرې راټولېدل او لاسونه به يې د احترام او کرامت په دود ښکلول. محمدجانخان په ننني عبارت د هېوادپالنې او بهرنيانو ضد، سمبول و. محمدجان د سيدال خان وردگ زوى و او د قوم مشري هميشه د هغه پر غاړه وه؛ خو يعقوب خان تر خپل ناستي وروسته، د هغه کاکا خداى نظر خان چې د اميرشيرعلي خان په وخت کې د غزني حاکم و، د قوم د خان لقب يې ورکړ او هغه د گندمک له تړون وروسته د کولرا ناروغۍ له امله مړ شو او د قوم مشري د محمد جانخان او د هغه د مشر ورور محمد افضل خان پر غاړه شوه هغوى د مور له خوا نايب امين الله خان لوگرې ته منسوب وو.

محمد جانخان يو ډېر احساساتي سړى و، په دومره کچه چې امير شيرعلي خان ((لېونى)) باله، خو همدغه (لېونى) د پوځ قطعو په خپله خوښه د گوگناري. له وژنې وروسته هغه د غټ مشر ((جنرال)) په توگه وټاکه. او په دې ډول هغه د افغانستان لومړنى غوره شوى نظامي منصب لرونکى وې. جنرال فريدرك رابرتس چې د محمدجانخان د مخالف لوري همقطارى و، ښايي د هغه په اړه يې څرگند (افقي) نظر درلوده، چې ويلی يې وو ((که څه هم هغه بايد ځينې خويونه ولري او له ټولو هغو څه نه چې زه يې اورېدلای شم، هغه داسې يو څوک نه دی، چې خلک ورته تسليم شي، يا احتمالا هغه پر هغوى باندې کوم واقعي قدرت پيدا کړای شي. هغه په تېرو څو مياشتو کې د قدرت د شرايطو په واسطه، نه د کوم لوى مغز با استعداد په درلودلو سره د مخالفينو يو ممثل شخص شوى دى.))¹⁷¹ خو واقعيت دا دی چې محمدجان د ټاکلو له وخت نه تر مړينې پورې يې له امير عبدالرحمن خان سره د ۱۸۸۱ په دسمبر کې د ابدیه کوټل کې چې په بلخ کې شتون لري، نه يواځې په جگړو کې او انساني سرچينو په تجهيز کې لويې برياوې لاس ته راوړې، بلکې د همدغو جگړو په لړ کې، له افغانستان څخه د يرغلگرو پوځونو تر وتلو پورې د غزني، کوهستان او وزيرستان دسيمو ترمنځ د خلکو په يووالي او اتحاد کې د افغانستان په تاريخ کې بې شانه مرستې کړې دي او خپل شخصيت يې په يوه بحراني حالت کې ديوه جنرال او ليډر په توگه ثابت کړ.

جنرال غلام حيدر خان چرخي د عصمت الله زوى و. د يوسفزيو ته اړوند د څرخ له لويو ملکانو څخه و. د هغه د ځوانۍ د وخت په اړه معلومات نشته، يو څه باسواده و او د جگړې په پيل کې په علي مسجد کې د افغان پوځونو کوماندان و. امير يعقوب خان له گندمک څخه تر راگرځېدو وروسته د هغه رتبه راکښته کړه. نوموړي د چاراسياب په جگړه کې برخه واخيسته او په عمومي پاڅون کې د څرخ، منگلو، ځدراڼو او نورو قومونو رهبري پر غاړه درلودله او د انگليس له سرسختو دوښمنانو څخه و.¹⁷²

¹⁶⁹- مشك عالم ليپل گريفن، ۱۸۸۰ د جون ۱۹ مه، سروو، ۲۶ ټوك، ۲ جز، ۲ مخ.

¹⁷⁰- د مشرانو د ژوندانه شرح، د افغانستان سرداران او نور، (له در وروسته ش زس س ا) د برتانوي هند د حكومت خپرونه، ۱۸۸۸، ۱۴۳ - ۱۴۵ مخونه.

¹⁷¹- رابرتس خارجه سكرتر ته، ۱۸۸۰ د فبرورۍ ۱۹ مه، م و س س ه، ۲۸ ټوك، ۱۴۷ مخ.

¹⁷²- پر ۱۸۸۰ كال په اوړي کې له سردار عبدالرحمن خان سره يو ځاى شو او د هغه د امارت په دوره کې يې په جگړو کې د خپلو برياليتوبونو په پايله کې لوړو پوړيو او مرتبو ته ارتقا وکړه او لومړى سپه سالار وبلل شو. له ۱۸۸۲ نه تر مړينې پورې يې په ۱۸۷۹ کې په ننگرهار کې د امير واپسراى او استازي په توگه په پراخو ملكي او نظامي اختيارونو سره، په ځانگړې توگه د بغاوت د غلي کولو او د کافرستان په فتح کولو وخت تېر کړ. غلام حيدر خان د مرکزي حکومت د ټينگښت او پراختيا لپاره په ننگرهار کې لومړى د

میرېچه د صوفي خان زوی د کوهدامن له قشقارو څخه او د انگریزانو ډېر مخالف و. د دسمبر تر عمومي پاڅون پورې د هغه ژوندانه په هکله خبر په لاس کې نشته او په هغه پاڅون کې یې د انساني پوځونو په سمبالټیا کې فعال رول لوبولی دی لکه څرنګه چې د خلکو له دغې ترانې څخه څرګندېږي:

محمدجانخان مرد میدان است = ایوب خان شیر غران است
میرېچه خان رس رسان است = ازري فخر افغان است
رایت کل لات کلان است = بیا بیا در انــگور بخو.¹⁷³

د محمد زیو سردارانو له جملې سردار محمد طاهر خان د سردار محمد شریف خان زوی او سردار محمد حسن خان د سردار محمد قلیخان زوی د بهرنیو ضد فعالیتونو کې فعاله ونډه درلودله. د سردار محمد طاهر خان په اړه ډېر معلومات په لاس کې نشته او سردار محمد حسن خان چې د مور له خوا د وزیر فتح خان په لمسي مشهور و او د خپلې تورې څېرې له امله (تور سردار) بلل کېده، بنایي یواځینې سردار وي، چې د یعقوب خان ډېر جدي او باثباته پلوی و، د انگریزانو له دویم تیري وروسته یې جلال آباد چې حاکم یې و، پرېښود او د یرغلګرو پوځونو تر وتلو پورې یې د هغوی پر وړاندې ډېر فعالیتونه ترسره کړل.

سرور خان پرواني په ۱۸۴۵ کال زوکړی د قاضي خان په مستقیم احفاد څخه و، قاضي خان اصلاً د بخارا و، د مغلي شاه جهان په مهال یې د دیني موضوعاتو کتاب لیکلی و، چې د فتاوه قاضي خان په نوم یادېده، سرور خان چې مور یې صوفي وه، د کوهستان له میراثي خانانو څخه و. خو د امیر دوست محمد په وخت کې دهغه د کاکا د زوی نادرخان تر منځ یې د خانۍ پر سر لانجه پېښه شوه. دا لانجه امیر په داسې ترتیب فیصله کړه، چې شمالي کوهستان لوری یې د (حصار) په نامه نادرخان ته او جنوبي برخه یې د ((شازوت) په نامه سرور خان ته ورکړه. د شیرعلي خان په وخت کې د ټول پروان خاني سرورخان ته ورکړل شوه، سربېره پر دې نوموړی د همغه حاکم هم وټاکل شو. سرور خان د انګلیس پلوي شهباز خان د واکمنۍ په مهال د رابرتس د سلام لپاره کابل ته هم راغی، خو د دسمبر د پاڅون په اوږدو سره له خپلو ۳۰۰۰ پیروانو سره د ملا مشک علام او محمد جان مرستي ته د کابل په لور وخوځېد او د دسمبر پر ۲۳ مه یې له خپل پوځ سره د شیرپور پر شمال منځ برخې تېرې وکړې.¹⁷⁴

په کابل کې د موسی خان پاچاهۍ:

په همدې قول چې افغان جنگیالیو د دوښمن پوځونه په شیرپور کې محاصره کړل، د هغوی څو تنه چې نومونه یې معلوم نه دي، دانگریزانو په هڅونه یې، د څو ورځو لپاره د متارکې وړاندیز وکړ، او ومنل شو.¹⁷⁵ دا روایت قانع کوونکی نه دی، خو په هر حال یرغلګر پوځونه له هغې ورځې (دسمبر ۱۴) نه تر ۲۳ پورې په شیرپور کې محاصره وو، او په دې موده کې د ۳۰۰۰۰ په شاوخوا کې افغانان پرته له ځېنو ډزو ډزو په ټولیزه توګه پر عملیاتو لاس پورې نه کړ، پس هغوی په داسې حال کې چې دوښمن یواځې محاصره، خو په هماغه قدرت سره د شیرپور د یوالو په منځ کې شتون درلود، په ښار کې څه کول او ولې یې عمومي یرغل نه کاوه. سره له دې چې محاصره شوي خلک د دفاعي ترتیباتو د نه بشپړتیا له امله د دسمبر په ۱۵ مه له حملې نه معروض وو او افغان جنگیالیو کولای شوي، د شیرپور تر زړه پورې ځانونه ورسوي.¹⁷⁶ لکه د دسمبر له ۱۱ – ۱۴ د هغوی لپاره ممکن

¹⁷³ - میرېچه د ۱۸۸۰ په اوږدو کې له سردار عبدالرحمن خان سره یو ځای شو او تر یوه وخته د هغه مشاور و، خو کله چې په ۱۸۸۱ کې یې ورور بندي شو، له کابل نه وتښتېد او د څه وخت لپاره په تیرا، باجوړ، سوات او شینوارو کې پاته شو. او پر ۱۸۸۳ سردار محمد ایوب خان ته مشهد ته ورغی او له هغه سره یې په ۱۸۸۸ کال هندوستان ته پناه یوړه. په ۱۹۰۲ کال هېواد ته راغی او امیر حبیب الله خان د هغه د غصب شویو ځمکو په بدل کې د لوګر په برکې ډېرې ځمکې ورکړې. (ش ز س ۱)، ۳۴ مخ.

¹⁷⁴ - ش ز س س ۱، ۱۷۳ مخ.

¹⁷⁵ - عین الوقایع، ۱۹۰ مخ.

¹⁷⁶ - هن، ۳، ۲۴۵ مخ.

سره له دې چې رابرتس په وينا ((محمدجانخان وردگ)) د افغان جنگياليو عملي زعيم گڼل کېده. ¹⁷⁸ دا هم بايد وويل شي، انگریزي پوځونو سره له دې چې دمحمد جانخان په وينا له قاضي کلا نه وروسته ۷ ځلي ماتې خورلې وه، ¹⁷⁹ او درانه تلفات وراوښتي وو جنگي قدرت يې نه و بايللی، او کله يې چې ټولې تیت و پرک قطعي په شيرپور کې يو ځای شوی د مرگ او ژوند په يوه سياسي مسئله کې راگير شول او قدرت يې نادیده نشوای نيول کېدای. هره يوه افغان مشر له ځان سره له ۵۰۰ ته ۱۰۰۰ پورې يا ډېر وسله وال پيروان درلودل ¹⁸⁰ او هغوی يوه هم او يا ټولو د هغوی د کنترول قدرت نه درلود. هنسمين وايي ((د صفونو له خوا پر مشرانو چندان باور نه کېده.)) ¹⁸¹ محمد جان خان د هغه لامل داسې بيانوي چې د مسلمانانو د پوځونو شمېر ((له شمېر وتلی و، او کنترول کېدای نه شوای. او هغوی د کابل ښار مسلمان خلك چور کړل)) او د مشرانو هڅې گټورې نشوای کېدای. ¹⁸² خو دغو مشرانو د دې لپاره چې خپلو عملياتوته يې قانوني او حقوقي بڼه ورکړي وي، د دسمبر پر ۱۵ مه يې په گابل کې حکومت تشکیل کړ. او د بې وسلې شوي امير زوی موسی جان يې د ((پاچا)) په توگه اعلان کړ. سردار محمد طاهر خان د سردار محمد شريف زوی او د دوست محمد خان لمسی يې وزير وبله او غلام حيدر خان چرخي د بالاحصار د والي په توگه غوره کړ. ¹⁸³ دا کار د رابرتس په وينا د جنرال محمد جان خان په نوبت ترسره شو او په خپله يې د ځان لپاره کوم مقام غوره نه کړ. ملامشک عالم دغه اقدام نېکمرغه وبله او موسی جان يې ((پر تخت کښېناوه، چې د پلار حق يې و، چې د هغه په وينا په ظالمانه ډول د انگریزانو له خوا تبعيد شوی دی.)) ¹⁸⁴ موسی جان کوتوالي خپل مقر وټاکه او مجاهدين د سيمې په اساس په ښار کې، احتمالا په مسجدونو کې او ميربچه د سردار يحيي خان په کور کې او قلعو د کابل سيند کيڼ اړخ ته اقامت غوره کړ؛ خو دغو مشرانو سره له دې چې حکومت يې تشکیل کړ، و نه توانېدل امنيت تامین کړي او ((..... د برتانيې د معلومو دوستانو کورونه چور او ويجاړ شول.)) ¹⁸⁵ او د ځينو اماميانو او هندوانو کورونه او دوکانونه هم چور شول. ¹⁸⁶ تر هغه چې محمد جان خان دې تطاول ته د پای ټکی کېښود. البته د دغه عمل اغېزې ناگواره ثابتې شوې. هغه پام چې د مېډلو دوښمنانو لور ته شوی وای، د مسلمانو په کمزورۍ ولگیده.

سربېره پر دې د محمد يوسف رياضي په وينا((په پنځوشپږو هغو ورځو کې، چې غازيانو تاراجي مال لاس ته راوړی و، د غازي محمد جان خان شاوخوايي پرېښوول)) ⁽¹⁸⁷⁾ او ((له دغه امر څخه انگریزي پوځونوته د اسودگۍ فرصت په لاس ورغی.)) ⁽¹⁸⁸⁾ په عين حال کې د دغې موضوع پر سر مخالفت راپېداشو. او ويل کېدل، چې ملامشک عالم له موسی جان سره شخړه وکړه، چې هغه پاڅون کوونکي يې پرېښي دي، چې((د ښار د مسلمانانو اوسيدونکيوکورونه چورکړي او په دې ترتيب د پاڅون مذهبي ځانگړنې ته صدمه ورسوي او د ناکامۍ لامل يې شي)) ⁽¹⁸⁹⁾

177 - هنا، ۳ ټوک، ۲۱۸ مخ.

178 - رابرتس وايښراي ته، ۱۸۷۹، د دسمبر ۲۲ مه، م ض س س ۵، ۳ ټوک، ۱۷۸۴.

179 - محمد جانخان غلام حيدر وردگ ته، ۱۸۸۰ د فبروري ۲ مه، م ض س س ۵، ۲۵ ټوک، ۲۱۶.

180 - هنسمين، ۲۶۴ مخ.

181 - هنسمين، ۲۴۶ مخ.

182 - غلام حيدر وردگ ته د محمد جانخان ليک، له گريفن نه لاي ته، ۱۸۸۰ د مارچ ۵ مه. م ض س س ۵، ۲۵ ټوک، ۲۱۶ مخ.

183 - ي ک، ۱۸۷۹ د سمبر ۱۴ - ۲۰، م ض س س ۵، ۲۴ ټوک، ۱۴۵ مخ.

184 - هنسمين، ۲۲۲ مخ.

185 - عين الوقايع، ۱۹۰ - ۱۹۲ مخونه.

186 - هنسمين، ۲۵۹ - ۲۷۲ مخونه.

187 - عين الوقايع / ۱۹۰ مخ

188 - سراج التواريخ / ۳۸۵ مخ.

189 - ش ز س س ۱، ۱۴۵ مخ

ښايي د همدغو پېښو له امله وي، چې افغان مشرانو د دولتيونو په ترڅ کې، وروسته له هغه چې د انگليسن له بعيدالتي گانو نه، چې نسبت ((افغانستان او امير)) ته خبرې وکړي، محاصره شويو انگريزانو ته يې د سولي شرايط وړاندې کړل.¹⁹⁰

د وړانديزونو يوه ماه داسې وه، چې انگريزان بايد کابل تخليه کړي او هندوستان ته لاړشي.¹⁹¹ جنرال غلام حيدر خان د يوه خانگري ليک په ترڅ کې، سردار محمد ابراهيم خان ته چې له محاصره شويو سره و وړانديز کړی و، چې غلام حسن خان او محمدحيات خان دې د برتانيې د استازو په توگه پاتې شي او دوه تنه برتانوي منصب لرونکي دې دې وسلې امير تر بلنې پورې د مشرانو په توگه ورکړي شي.¹⁹² په عين حال کې غلام حيدر خان د يوه بل خانگري ليک په ترڅ کې سردارولي محمدخان ته څرگنده کړه، چې ټولو مشرانو د ملامشک عالم او محمدجان په گډون توافق کړی، چې امارت ومنې.¹⁹³ د کوهستان خلکو هم د يوه خانگري او بېل ليک په ترڅ کې مټ همدغه مطلب د يرغلگرو پوځونو له خوا د افغانستان د تخليه کولو وړانديز وکړ.¹⁹⁴ جنرال محمد جان، چې په دغه وخت کې يې د غازي محمد اکبر خان غونډې عمل کاوه، له عصمت الله خان جبار خيل نه وغوښتل، چې د کابل او جلال اباد ترمنځ د انگريزانو مواصلاتي او مخابراتي کرښې پرې او په خپل کنترول کې راولي.¹⁹⁵ ترڅو د مرستندوی پوځ له راننوتلو څخه مخنيوی وشي او هم د يرغلگرو پوځونو د مراجعت په صورت کې د خور دکابل څوېښت کاله وړاندې داستان تکرار شي، خومحاصره شويو انگريزانو د هغه پر خلاف، چې په سراج التواريخ کې راغلي دي، چې ((جنرال محمدجان ته يې د دوستۍ وروڼه پرانستل))¹⁹⁶ پورتنیو وړانديزونو ته يې هېڅ ځواب ور نه کړ او په بدل کې يې د دفاعي ترتيباتو په بشپړولو پيل وکړ.

پرشيرپور ناکام پريد:

رابرتس له هماغې د محاصرې له لومړۍ مرحلې څخه د خپلو پوځونو پام د فاعې ترتيباتو ته راواړاوه. لکه څنگه چې مخکې وويل شول، په شيرپور کې خوراكي توکي هم د عسکرو او هم د حيواناتو لپاره او د سون مواد ډېر راټول شوي وو او اوبه په دننه کې موجودې وې.

رابرتس له څو ناحيو نه زړه بدې شوی و، يوشمېر محمد زيو سردارانو، سره له دې چې د هغه په لاس کې هم وو، له محمد جان او ملامشک عالم سره يې اړيکې درلودلې او له دې پلوه له هغوی نه داود شاه په گډون يو شمېر بندي شول. را برتس داسې فکر وکړ، چې دا جنرال چې د ميرېچه له نژدې خپلوانو څخه و، سره له دې چې هغه انگليسن ته ډېر خدمتونه کړي وو. ممکن خطرناک ثابت شي.⁽¹⁹⁷⁾ په انگريزي پوځونو کې يو شمېر سرحدي پښتانه هم وو او افغان جنگياليو هغوی د انگريزانو پر ضد هڅول او هغوی ته يې پيغور (فحش) ورکاوه، چې ولې يې د کفارو د غلامۍ کړی غاړو ته اچولې دي.¹⁹⁸

سربيره پردې د پنجاب په نامه قطعه کې د پنجاب مسلمانو هم گډون درلود او دا وېره موجوده وه، چې هغوی ښايي د مذهبي اړيکو له امله له افغان مسلمانو سره مرسته وکړي، ډېر کارگران او باروړونکي، چې تر هغه مهاله يې په شيرپور کې کار کاوه، له شيرپور نه ووتل.¹⁹⁹ خو د رابرتس اساسي وېره د شيرپور د دفاعي ترتيباتو د ناحيې له نيمگړتياوو څخه وه.

¹⁹⁰ - ی ک/ ۱۸۷۹ د دسمبر ۲۱-۲۷ م ض س س هـ) ۲۴ ټوک، ۳۲۷ مخ .

¹⁹¹ - هنسمين ۲۴۴ مخ

¹⁹² - ی، ک، ۱۸۷۹، د سمبر ۱۴-۲۰، م ض س س هـ، ۲۴ ټوک، ۱۵۴ مخ

¹⁹³ - ايضاً، ۱۴۶ مخ

¹⁹⁴ - هنسمين، ۲۱۵-۱۴۴ مخ

¹⁹⁵ - هنسمين، ۲۷۴ مخ .

¹⁹⁶ - سراج التواريخ، ۳۵۸ مخ .

¹⁹⁷ - رابرتس، ۴۵۷ مخ .

¹⁹⁸ - رابرتس، ۴۵۷ مخ

¹⁹⁹ - همين، ۲۲۶ مخ

شیرپور له درو خوا، ختیځ، لویدیځ او جنوب څخه دپلنو او لوړو دیوالونو په درلودلو سره او د محفوظو مرجلونو د برجونو درلودونکی و. یواځې هغه برخه یې چې له بي بي مهره سره نښتې وه بڼه نشوای مدافعه کیدلای او دایې دحصار یو کمزوری ټکی تشکیلول او ختیځ لوری د شیرپور او د قلعوینار ترمنځ پروت و، چې یرغلگرو پوځونو وران کړ. د نورو مهمو دفاعي ترتیباتو له جملې نه، د بي بي مهره مقابل د ځینو برجونو جوړول، د خندقونو کندنل، په بېلابېلو برخو کې د توپونو ځای پرځای کول، د اغزنو سیمونو اچول، او دسنگرونو (مورچلو) جوړول هم شامل وو. په عمومي توګه د فاعی ترتیبات، د لومړیو ۴۸ ساعتونو په لړ کې د برتانیې د پوځونو محدودیت کافي و، چې رابرتس په ډاګه څرګنده کړه، چې موږ اوس په شیرپور کې ((په ټولیزه توګه په امن کې یم))²⁰⁰

د محاصرې پرمهال له رابرتس سره ۷۰۰۰ عسکرموجود وو. او هغه د دغه واقعیت په ملاحظې سره د محاصرې په هماغې لومړۍ ورځ د یوه تیلګرام په واسطه وایسرای ته خبر ورکړ، چې ((جلالتماب، تاسې ډاډه اوسئ، هغه څه چې زما له لاسه کېږي، درېځ به یې نه کړم، خو زما وړاندوینه ډاډه چې هرڅه وغواړم، ترسره به کړای شم، خو په دې شرط چې هغه مرستندویه قوه پرته له خنډ څخه راوړسېږي.))²⁰¹ د هماغې ورځې په وروستۍ ورځ رابرتس یوې تلګرام په واسطه له وایسرانه وغوښتل چې ((موږ هرې هغې مرستې ته چې تاسې یې راوړئ اړتیا لرو)) خو هغه په عین حال کې لیتن ته چې د خپلې کابینې غړیو ته یې، چې په کابل کې یې د برتانیې پوځونو د نابودۍ خبره انځوروله، ډاډ ورکړ، چې ((زه د یوې دقیقې لپاره هم داسې فکر نه کوم، چې موږ نشو کولای خپل له لاس وتلی موقف بیرته لاس ته راوړو.))²⁰² دغه محاصره شوي جنرال په عین حال کې دوي قطعي پوځونه د چارلز او اربوت نابت په قوماندانۍ، چې په ترتیب سره په ګندمک او جلال اباد کې میشتې وې، په بیره کابل ته راوغوښتې او هم یې له هندوستان څخه د نظامي مهماتو بېړنۍ غوښتنه وکړه.

د ۹ ورځو په اوږدو کې محاصره شویو یرغلګرو پوځونو او مجاهدینو ترمنځ وړې ډزې ډوډزې پېښې شوې، چې ټولې د افغان جنگیالیو په نوبت سره ترسره شوې. افغان جنگیالیو د سمبر پر ۱۵ مه د کابل او پېښور تر منځ تلګرافي اړیکه پرې کړه او په سهار یې د اسمایي غره او سیاه سنگ پر غونډۍ د قدرت په مظاهره لاس پورې کړ؛ خو دویمنانونو د توپونو په فیرونو سره تیت و پرک شول او بله ورځ (۱۸ دسمبر) هغوی ټولې غونډۍ بیا ونیولې او حتا ځینې د هغوی ۴۰۰ گزه شیرپور ته نژدې شول او د دسمبر ۱۹ مې او ۲۰ ورځو تر منځ د دواړو لوریو تر منځ لنډ اڅ و ډېونه را منځ ته شول. د دسمبر پر ۱۲ مه افغان جنگیالیو د فعالیت نښانې وښوولې او داسې ښکارېده، چې د عمومي عمل مقدمه وې... د دسمبر پر ۲۲ مه د یادونې وړ پېښه رامنځ ته نه شوه؛ خو د دسمبر پر ۲۲ مه افغانانو د چارلز په قوماندانۍ د های لیندرز د ۴۰۰ عسکرو او ۴ توپونو د مرستندويې قطعي له نژدې کېدو څخه خبر تر لاسه کړ او په دې اساس مخکې له دې چې له محاصره شویو سره یو ځای شي، د عمومي تېرې بنسټ یې کېښود. تر هغه وخته د ښار خلک له جنگیالیو سره یو ځای وو او په یوه شېناڼه کې راغلي وو، چې ((افغانانو پخوا د شېرعلي خان له ظلم څخه د برتانیې حکومت ته د امید سترګې نیولې وې، خو اوس ثابتېده شوه چې انګریزان له نور واکمنانو سره په پرتلنې تر ګردو ظالمان دي.))²⁰³ هنسمن د هغه پرچوشه او عمومي یرغل مشاهده، چې د دسمبر د ۲۳ مې په سهار پېښ شو او رابرتس د خپلو جاسوسانو له خوا له هغه نه خبر و، داسې کیسه کوي ((د کابل جنګي خلکو ته په بېلابېلو مواضعو کې حملې ځایونه ټاکل شوي دي.

او د برید نښه به د اسمایي غره پر سر پر تېلو د لړل شویو باروتو لګول وي. ۴۵ دانې زیني هغو ۲۰۰۰ کسانو ته، چې د شاهي باغ او محمد شریف خان کلا کې مېشت وو، ورکړل شوې او په هغو سربېره به د جنوبي دېوال پر وړاندې د هغه لوېدیځ لور ته لاریون تر سره شي؛ خو دا یرغل به همراهِ کوونکی وي، اصلي یرغل به د بي بي مهره پر قلعه او پر ختیځو خندقونو وي.))

²⁰⁰ - رابرتس وایسرای ته، ۸۷۹، دسمبر ۲۲ مه، م ض س س هـ / ۲۳ ټوک، ۱۶۳۶ مخ

²⁰¹ - رابرتس وایسرای ته، ۸۷۹، د دسمبر ۱۴ مه، م ض س س هـ ، ۲۳ ټوک، ۱۷۸۲ مخ

²⁰² - رابرتس لیتن ته، ۱۸۷۹، د دسمبر ۱۴ مه، م ض س س هـ ، ۲۳ ټوک، ۱۶۳۶ مخ.

²⁰³ - رابرتس خارجه سکرتر ته، ۱۸۸۰، د جنوري ۲۵ مه، م ض س س هـ ، ۲۴ ټوک، ۳۸۸ مخ.

محمد جان خان بنایي له ۲۰۰۰ عسکرو سره پر شیرپور يرغل کړی وي . په اسمایي غره کې د سهار پر پینځه نیمو بجو، چې هوا لا تیاره وه، د يرغل نښې راپورته شوې .²⁰⁴ هنسمن اصلي يرغل داسې شرحه کوي :

((د بي بي مهرو له خوا غاړې او د ختیځو دېوالونو له خندقونو نه په دومره اندازه د غبرونو څوړ او شور راپورته شو، چې تهدیدوونکی و . او داسې ښکارېده، چې کوم سوار ۵۰۰۰ کسيز لښکر د کمزرو خلکو پر کتارونو برید کوي . د اصلي افغانانو ډلې، چې د شیرپور په ختیځو کلیو او بانډو کې پټې شوې وې او غازیانو یې رهبري کوله؛ په ټولیزه او منظمه توګه یې برید پیل کړ او فضايي د الله اکبر په نارو سره ډکه کړه. څومره چې د جګړې کتارونو پرمختګ کاوه، نارې نورې هم لوړېدلې او هغه په داسې ټوپکونو سره بدرګه کېدلې، چې د یوې شپې لپاره غلې شوې او وروسته په عمومي غږ سره راپورته شوې او موږ یې وپوهولو، چې زموږ خلکو د مارتینې او سنایدر ټوپکونو سره د دوښمن پر وړاندې هجوم راوړی او موضع ګانې یې ټینګې کړې دي .²⁰⁵

((کله چې برید پیل شو، فضا لا هم دومره تیاره وه، چې یواځې د خندقونو غاړې لږ لږ لیدل کېدای شوای . امر داسې و، چې د فیر ځواب باید د یوڅه وخت لپاره وځنډېږي، چې د افغانانو ډلې په څرګند ډول ولیدل شي.)) ((بلاخره د مه غبار په منځ کې د خلکو یوه ډله راپورته شوه، چې چارې او تورې یې ښورولې او د جګړې نارې یې وهلي او هر څومره یې چې پرمختګ کاوه، نو پرله پسې ډزې به یې کولې .))

((له هغه وروسته بلاخره عسکرو ته د ډزو کولو امر وشو، افغانان په دې وخت کې دومره نژدې شوي وو، چې توغونډیو پرې ښه ترا مرګوني اغېزه کولای شوای .))²⁰⁶

((افغانان د ورځې په ۱۱ بجو راغونډ شول او برید یې پیل کړ؛ خو ډېر ژر پر شا وتمېدل او څنګه چې په دې وخت کې جلوي قطعي خبر تر لاسه کړ، چې د دوښمن تازه نفسه قوه د چارلېزګو په قوماندانۍ د لوګر له سیند نه تېرېږي، د ورځې نژدې یوه بجه له جګړې راوګرځېدل او د ښار پلو یې تېښته وکړه او په سبا یې ښار هم پرېښود او محاصره شوې پوځونه د دویم ځل لپاره په بالاحصار او ښار کې را څرګند شول او تر خپل کنترول لاندې یې راوستل .

رېښتیا⁽²⁰⁷⁾ او غبار⁽²⁰⁸⁾ د برید ناکامي د دوو کسانو (نوروز پاچاخان او محمد شاخان سرخابي) د خیانت پایله بولي، چې په خپله وینایي خپلې قطعي په یوه حساسه مرحله کې، چې له انګرېزانو یې رشوت اخیستی و، پر شا کړي. دا حکم باید له سوچ او ډېر استدلال پرته رد شي . هغوی خپله منبع نه ښيي او په واقعیت کې په هېڅ داخلي او خارجي منبع کې یې نومونه په نظر نه راتلل . او سربېره پر دې څنګه ممکنه ده، چې د دغو دوو مجهول الهویه کسانو او ورسره پلویانو عمل د یوه جمعیت د ماتې لامل شي، چې له ۲۰۰۰ سوارو څخه جوړ و او په کلکه ارده او عزم جنګېدل . دا ماتې د محمد جان خان په وینا له دوښمن سره د مساوي وسلو، یانې ټوپونو د نه شتون له امله وه. ⁽²⁰⁹⁾ د افغان جنګیالیو په صفونو کې د ټوپونو د نه شتون د کمزورۍ احساس له برید نه پخوا هم محسوسېده؛ خو دا احساس ملامشک عالم داسې رفع کړی و، چې هغه د خلکو پر وړاندې سوګند یاد کړي ((هغه به په خپله دعا سره د برتانيې ټوپونه غلي کړي .))⁽²¹⁰⁾ او څنګه چې هغسې ونه شول، وروسته شکایتونه راپورته شول ⁽²¹¹⁾ او د افغانانو په راتلونکو جګړو یې ناوړه اغېزې وښودلې. په سراج التواریخ کې د ماتې نسبت حتا محمدجان خان ته ورکړ شوی دی . ⁽²¹²⁾ چې گویا هغه د ۶۰۰۰۰ کلاډارو په بدل کې وروسته له سرسري هڅو څخه تېښته وکړه. د غه مازې تور هم پرته له سوچ او ډېر استدلال او په څرګندو

204 - هنسمن، ۲۵۱ مخ .

205 - هنسمن، ۲۵۲ مخ .

206 - هنسمن، ۲۵۳ مخ .

207 - رېښتیا، ۲۶۲ مخ .

208 - غبار ، ۶۳۰ مخ .

209 - ی ک ، ۱۸۸۰ ، د جنوري له ۲۵-۳۱ ، م ض س س ه ، ۲۴ ټوک، ۹۶۷ مخ .

210 - ی ک ، ۱۸۸۰ ، د فبرورۍ ۱-۷ ، م ض س س ه ، ۲۴ ټوک، ۱۱۷۵ مخ .

211 - د کرم یادښت، ۱۸۸۰، ۱۰-۱۹ ، م ض س س ه ، ۲۴ ټوک، ۴۸۹ مخ .

212 - سراج التواریخ ، ۳۵۸ مخ .

دغه ((لور هېواد په هغه وخت کې ناکام معلومېده، خو د هغه اساسي اغېزې، د هر ډول دسته جمعي کوښښ د اغېزو په څېر په ظاهر کې په افغانستان، هند او برتانيه کې ډېرې ژر ناکامي محسوسې شوې، چې په پای کې له افغانستان څخه د يرغلگرو پوځو د وتلو عمده لامل شوې.

اووم څپرکي

د امير عبدالرحمن خان د جلوس او مبارزې دوام او پراختيا

په کابل کې نوي اقدامونه:

رابرتس وروسته له بيا ځلي واکمنۍ څخه د خلکو د عامه توقع خلاف په کابل کې نسبتاً معتدله وضع غوره کړه. البته له محاصرې وروسته متصل د هغه سلوک دا ډول نه و او د رياضي په وينا ((د غاږيانو له تيت و پرک کېدو وروسته، انگرېزي پوځو د کابل ښار په کوڅو او بازارونو کې گرځېدنې پيل کړې، هر ځای به يې چې کاکل لرونکي او تورزن لیده، په دې خيال چې غازي دی، هغه به يې نيوه او شيرپورته به يې وره او هلته به يې اعداموله.))²¹⁶ همدارنگه انگرېزانو د نظامي قطعو په زور د ميربچه کلي چې په بابه قشقرکې پروت و او د پاچاه خان احمدزی کلی چې په لوگر کې پروت و، په گډون د مجاهدينو کلي، چور کرل؛ حتا باغونه او ونې يې پرې کړې.²¹⁷ خو د دغو وړانيو دوره ډېره لنډه وه او د دسمبر پر ۲۶ مه نېټه عمومي عفوه اعلان شوه.

له امله يې ټول هغه افغانان چې د انگرېزانو په مقابل کې جنگېدلي وو، پرته له محمدجان خان، ملا مشک عالم، سمندر خان (د غلام حيدر خان ورور) ميربچه خان او سردار محمد طاهر خان څخه نور ټول وېښل شول. پخوانی نظامي حکومت له منځه لاړ او پر ځای يې د سردارولي محمد په مشرۍ ملکي حکومت منځ ته راغی. خاص کابل، د ده سبز، چاراسياب، بتخاک ترمنځ سيمې او ميدان او پغمان د هغه ترواکمنۍ لاندې وگڼل شوې، او دا وټاکل شوه چې مستوفي حبيب الله، د ښار قاضي او يو څو سرداران له هغه سره د چارو په پرمخ وړلو کې مرسته وکړي. هغه په خپله د رابرتس تر مستقيم کنترول لاندې و. دغه لنډ مهاله حکومت اعلان شو او والي ته هېڅ مهمه مسئله کې واک ور نه کړل شو، يوازې په ملکي او جزايي چارو کې ورته مقيد صلاحيت ورکړ شو.

²¹³ - هنسمين، ۲۶۱ مخ.

²¹⁴ - هنسمين، ۲۷۸ مخ.

²¹⁵ - له بالفور نه نقل قول، ۳۹۳ مخ.

²¹⁶ - عين الوقایع، ۱۹۲ مخ.

²¹⁷ - هنسمين، ۲۷۷ مخ.

خو د تعجب ځای دا دی چې رابرتس هغه په داسې حال کې پر دغه مقام وگوماره، چې د هغه په خپله وینا)) دا سردار زما په نظر کوم قوي سړی نه دی او د هغه لیاقت په اړه زیات شک لرم، چې له دې وروسته دې له مرستې پرته هېواد اداره کړای شي.))

داسې ښکارېده، چې رابرتس د هغه له انتصاب پرته بله چاره نه درلودله چې د انگریزانو په مخالف لوري کې قوي خلک شته وو او په انګلیس پلویو افغانانو کې له هغه نه پرته بل کوم غوره مشخصو نه برېښېده، لکه څرنګه چې خپله رابرتس هم وايي ((زه له هغه پرته بل کوم مناسب سړی نه وینم.))²¹⁸ په ښار کې د وسلو ګرځول د پخوا په شان منع اعلان شول.²¹⁹ خو سردار ولي محمد پر خپل ځان باور نه درلود او رابرتس ته یې څرګنده کړه، چې د هغه لپاره ممکنه نه ده، د برتانیې له پوځونو پرته پر دې کار بریا ومومي او که چېرې انګریزي پوځونه کابل پرېږدي، نو هغه به یوه ورځ مخکې کابل پرېږدي²²⁰ سره له هغه هم چې هغه د یوه بهرني مقتدر حکومت اجباري تحمیل و، پر کار یې پیل وکړ. په دې حالت کې د قدرت عملونه (کارونه) د هغه لپاره ممکن نه وو او هغه براتونه یې چې ((کوګناري زیو)) ته یې دالۍ کړل، بېرته لاس ته نه شوای راتلای. څرنګه چې دغه سرداران د ژوندانه د وضعې د ښه والي په پار له انګریزانو سره یو ځای شوي وو، د ناخوښۍ احساس یې وکړ.²²¹ نو د نوي والي قدرت یواځې په ښار پورې تړلی و، کوم چې بهرنۍ لښکرې هلته مېشتې وې.

د کابل ښار مالي وضعیت د هغه د واکمنۍ په دوره کې ښه شو. انګریزانو له محاصرې وروسته د کابل ځینې سرتراټیکي سیمې، لکه سیاسنگ او د هغې شاوخوا غونډۍ، شېردروازه، بي بي مهرو، او نظامي استحکامات او د ښار په د ننه کې یې د سړکونو د جوړولو کارونه یې قرار داد کوونکیو او اجاره ورکونکیو ته وسپارل. په دې ترتیب هغوی او دښار اجیرانو کارونه پیدا کړل او پیسې یې په کار واچولې، تر دې چې په هندوستان کې به ویل کېدل، چې په کابل کې پیسې په پټه توګه ورکېږي.²²² څرنګه چې انګریزانو خوراکي توکي او د څارویو خوراکه د نظامي قوي په زور په پیسو اخیستل، نو له دې اړخه هم خلکو نغدې پیسې په لاس راوړای شوای. څرنګه چې افغانانو خپله متاع دهندي کداریو په بدل کې نه تبادله کوله؛ نو د سردار ولي محمد خان حکومت په ضراب خانه کې سل کداری په ۱۲۶ کابلپو روپیو بدلولي. انګریزانو د دغه اصل په پیروۍ، چې په اقتصادي برخه کې د آزاد عمل د اسعارو او نورو مالونو بېې ازادې پرېښووي، چې له دې امله ډېرې پیسې په دوران کې شوې او سوداګرۍ پرمختیا وکړه. هنسمن چې په کابل کې ګرځېدلی را ګرځېدلی و، لیکي ((شتمن شوی کابل، پرځان ویاړمن تاجران هېڅکله دومره غني شوي نه وو او عامو وګړو هم هېڅ وخت په بازارونو کې دپیسو دومره لوی دوران نه و لیدلی. تر دې بریده چې هندوان هم زموږ د بډاینې څخه خبر او حیران شوي دي.))²²³ او زیاتوي چې هندوان او د ښار امیان چې د کابل ښار د سوداګرۍ غوره برخه جوړوي.

((زموږ د تېرې په وخت کې یې ډېره شمېر پیسې سپما کړي دي.))²²⁴ خو انګریزانو چې د افغانستان لپاره هر ډول پالیسي غوره کوله، هغه یواځې په کابل پورې اړه نه درلودله، باید اطرافي سیمې هم په هر شکل وې، تر نفوذ لاندې راولي. ددې موخې لپاره رابرتس داسې پرېکړه وکړه چې د کابل ولایت بېلابېلو سیمو ته د نایب تر نامه لاندې واکمنان اومرستیالان ولېږي. او هر یوه ته د دې جواز ورکړي، کومې پیسې چې دوی یې په واک لري، د هغې سیمې او ولایت د پراخوالي او اهمیت په تناسب سواره، پلي سپاهیان تهیه کړي او په هغو کړنو قدرت ورکړي، مګر دا پروګرام هم د نورو تېرو پروګرامونو په شان له دې امله پلي نه شو، چې دا سیمې د انګریزانو تر کنټرول بهر وې او د افغانانو تر ولکې لاندې وې. د بېلګې په توګه سردار محمد هاشم خان ته ټاکل شوی وه، چې ۸۰۰ پلي او ۳۰۰ سواره کسان تنظیم کړي، څو په غزني کې حکومت وکړي، په داسې حال کې چې دایبار د شېرپور له پېښې وروسته د ملي مقاومت د مرکز په توګه بدل شوی و، چې وروسته به بحث پرې وشي.²²⁵

218 - رابرتس به لابل، ۱۸۸۰ د جنوري ۷ مه، م ض س س هه، ۲۴ ټوک، ۷۷۵ مخ.

219 - رابرتس به لابل، ۱۸۸۰ د جنوري ۷ مه، م ض س س هه، ۲۴ ټوک، ۳۴۳ مخ.

220 - ي ک، ۱۸۸۰ د جنوري ۱۸ - ۲۴، م ض س س هه، ۲۴ ټوک، ۸۳۲ مخ.

221 - ي، ک، ۱۸۸۰ د فبرورۍ له ۱-۷ پورې، م ض س س هه، ۲۴ ټوک، ۱۱۷۵ مخ.

222 - هنسمن، ۴۰۷ مخ.

223 - هنسمن، ۴۰۷ مخ.

224 - هنسمن، ۴۱۳ مخ.

225 - رابرتس به لابل، ۱۸۸۰ د جنوري ۷ مه، م ض س س هه، ۲۴ ټوک، ۷۷۵ مخ.

د افغانستان د وېشلو پلان او پسرلنې عمليات :

لېټن سربېره پردې او بښايي د دسمبر د تويان له امله د افغانستان د خلکو او هېواد څخه د غچ اخيستلو په باب ټينگار کاوه . او حاضر نه و، چې په خپله تگلاره کې د دسمبر د پېښو اغېزې منعکسې کړي او د جنوري پر ۷ مه يې د افغانستان د وېشلو پلان د کاغذ طرحه کړ، چې د هرات ولايت دې د ځينو شرطونو لاندې په موقتي توگه فارس ته تخصيص ورکړي او په کابل و کندهار کې يو ځانگړی دولت منځ ته راشي او بې وسلې شوی امير په هېڅ صورت کې بيا د واک گدی تر لاسه نه کړي . لېټن په دې برخه دومره ټينگار کاوه، چې ويل به يې که چېرې لندن د بې وسلې امير په اړه بل فکر ولري، هغه حاضر دی، چې له خپلې دندې استعفا ورکړي او د هغه په وينا که چېرې د يعقوب خان پر ځای يو له ((د مشهورو سردارانو له جملې چې د کورنيو اړيکو په درلودلو او د هغه شخصي سيمه ييز نفوذ له مخې د کابل د دولت حکمران وټاکل شي .)) بښايي د امينت په ټينگښت کې مرسته وکړي او دا طرحه يې ((په افغانستان کې د چارو نظم په نامه وبلله .))²²⁶

د دې طرحې د پلي کولو لپاره د برتانيې د قدرت لاريون د يوې لښکر کشۍ په توگه په بېلابېلو سيمو کې په پام کې ونيول شو، چې بايد په راتلونکې پسرلي کې عملي شي او د ((پسرلنې عملياتو)) په نامه وبلل شي او همداشن يو تکړه ديپلومات د لېپل گريفن (lepel Griffin) په نامه کابل ته وليږل شو، چې د غي طرحې په اړينو خبرو اترو په ځانگړې توگه د باننصابه ټاکنو په اړه د کابل لپاره يوه نوې حکمران لپاره پر مخ يوسي. هغه د مارچ پر ۱۹ کابل ته ورسېد .

دا پسرلنې عمليات د دانلدستېورات دلشکر کشۍ په گډون له کندهار نه کابل او د رابرټس کوهستان ته تر باميانو پورې وو . جنرال برايټ بايد له ننگرهار او يوه بله قطعه له شترگردن څخه کابل ته راوخوځېږي .²²⁷ د دغو عملياتو له سرته رسولو څخه يوه موخه دا وه، چې افغانستان بايد تر راتلونکې مني پورې تر هغه اندازې ارام شي، چې خلک يې د لېټن نوي طرحه ومني . ستېورات وروسته له هغه چې د کندهار څخه کابل ته لاړ شي او د رابرټس پر ځای د ((شمالي افغانستان)) د نظامي او سياسي چارو عمومي امر شي . په کندهار کې امير شيرعلي خان په هغه ولايت کې د خپلې کورنۍ د واکمنۍ د ميراثي کېدلو په بدل کې د انگرېزانو ته د تابع کېدلو ټول شرايط ومنل . سره له دې چې د کورنۍ ځينې نژدې غړي يې هم ورسره مخالف شول . خو هرات د انگرېزانو له ولکې وټی او د سردار محمد ايوب خان په لاس کې و او په دې توگه د لېټن د نوي طرحې تطبيق په هغه ځای کې عملي نه ښکارېده . لېټن د شمالي سيمو په ځانگړې توگه د بدخشان په اړه بې پروا و .

د لښکر په اړه داسې پرېکړه وشوه، چې له ژمي مخکې او د مني په رارسېدو به لښکر کشيو په بشپړتيا سره دې هندوستان ته لاړ شي . لېټن په دې اړه قاطع درځ لاره ، لکه څنگه چې گريفن ته د هغه له دې لارښوونې څرگندېږي چې ((وايسرائ غواړي، په پام کې ولری، چې د افغانستان د تخليقي سياست به په هېڅ وجه د يوه نوي دوست امير په ټاکلو او يا دکابل د حکمران سره د دوستانه اړيکو په ټينگښت پورې تړلی نه وي، يا داچې هغه به مطلوب وي .))²²⁸ تخليه د دې لپاره ضروري گڼل کېدله، چې ((برتانيې د جگړې درانه لگښتونه د لږو يا هېڅ عايداتو په بدل کې ورکول، نو لندن د دوامداره اشغال په اړه ناخوښي او نارامي کوله او حاضر نه و، چې هغه دې تر دې زيات ومني او د برتانيې کابينه تر دې بريده تنگه شوې وه، که څه هم په دې بڼه پوهېدل، چې د افغانستان مسئله لايحل باقي پاتېدله، نه دا چې د برتانيې لښکرو له خوا د دوامداره اشغال اجازه ورکړي))²²⁹ په داسې حال کې چې د افغانستان بحران دوام درلود.

د ۱۸۸۰ د اپرېل پر ۲۸ مه د عمومي ټاکنو په اثر د يوه محافظه کار (ياتوري) حکومت پر ځای د گليدستن تر قوماندانۍ لاندې يو نوی حکومت منځ ته راغی . د افغان مسئله د برتانيې د ټاکنو عمده موضوع وه او د لبرال نوی حکومت د محافظه کارانو د حکومت پاليسي پخه ځانگړې توگه د افغانستان په اړه د لېټن پاليسي په کلکه تقبیح کړې وه . د دغه نوي حکومت په راتلو سره د افغانستان پر مسئله ډېر تاثيرات وارد شول . د لېټن

²²⁶ - لایل به رابرټس ، د ۱۸۸۰ د جنوري ۲۶ مه ، م ض س س ه ، ۲۴ ټوک ، ۶۲۷ مخ .

²²⁷ - رابرټس ، ۴۶۵ مخ .

²²⁸ - خارجه سکرتر گريفن ته ، ۱۸۸۰ د می ۱۵ مه ، م ض س س ه ، ۲۵ ټوک ، ۸۹۹ مخ .

²²⁹ - سنکھل ، ۵۹ مخ .

د پاڅون د مشرانو او رابرتس ترمنځ ناکامې خبرې اترې :

د پاڅون مشرانو له هغه وروسته چې کابل یې تخلیه کړ، هغه حکومت ته چې په کابل کې یې تاسیس کړی و، په غزني کې هم دوام ورکړ او هغه ښار یې د مقاومت په یوه غوره ښار بدل کړ، چې ژر به بحث پرې وشي. هغوی د جنرال محمد جان خان تر مشرۍ او فعالیت لاندې، چې موخه یې له افغانستان څخه د یرغلګرو پوځونو ایستل او د محمد یعقوب خان واک ته رسېدل وو، هم یې د انګرېزي چارواکو سره د خبرو اترو لار په پام کې ونیوه او هم یې د انساني قوتونو په مجهزولو کې د یرغلګرو پوځونو د مقابله په موخه د راتلونکي پسرلي لپاره تیاری ونيو. او د تبعید شوي امیر د بیا غوښتنې موضوع ته د لومړیتوب حق ورکړ شو او د پاڅون مشرانو د دوو هغو لیکنو په ترڅ کې چې د جنورۍ په نېمۍ کې یې رابرتس ته استولي وو، څرګنده کړه چې ((موږ مسلمانان د برتانیې له حکومت سره کومه دوښمني نه لرو، موږ یواځې د امیر د خوشې کېدو غوښتنه کوو.

موږ به وروسته له دې ستاسې د دوښمنانو دوښمن او ستاسې د دوستانو دوستان واوسو. څو چې تاسې امیر له بند نه راخوشي نه کړئ، موږ به هېڅکله هم له خپلې غوښتنې تېر نه شوو تر هغه وخته چې څو مو په بدن کې ساه وي، زاړه او ځوانان به له تاسې سره وجنګېږو.))²³⁰ سربېره پر دې محمد جان خان هم د دوو بېلو بېلو لیکنو په ترڅ کې رابرتس او د هغه مرستیال او نواب غلام حسن خان ته هم د دغې مطب غوښتونکۍ شوی و، چې ((د هېواد د دغې برخې ټول مسلمانان چې د ولیعهد د درناوي لپاره راغلي دي، وایي تر هغې چې د برتانیې حکومت امیر له بند نه راخوشي کړی نه کړي او د ولیعهد رتبه ونه پېژني، د خان او سر په بیه به هم د جګړې لار پرې نه ږدي او له خپل عزم نه به وانه وړي او په دې لپاره ټول مسلمانان سره یوه خوله او یو موټی شوي دي.))²³¹ محمدجان خان ته د رابرتس ځوابیه لیک منفي و او څرګنده کړې یې وه، چې ((که چېرې تاسې اوس خپل مخالفت ته د پای ټکی کېږدئ او کابل ته راشئ، ستاسې درناوی به وشي او که پخپله موجوده لار باندې ټینګار وکړئ تاسې او ستاسې سره بې فکره کسان به ټول برباد شئ.))

څو رابرتس له دې فضا نه چې ممکن مذاکره یې جوړه کړې وه، ګټه واخیستله او یو پلاوی یې د مستوفي حبیب الله په مشرۍ په دې موخه غزني ته واستاوه، چې: ((امکان لري دا مشران دې ته وهڅوي، چې د هېواد د حکومت لپاره یو داسې نظر ورکړي، چې د عملي کېدو وړ وي.))²³² د مقاومت مشران په لومړي سر کې غزني ته د مستوفي د راتلو لپاره د برتانوي مقاماتو سره خبرو اترو ته حاضر نه وو او سردار محمد ظاهر خان او محمد جان خان په ځانګړې توګه ددې مخالفت کاوه، چې د امیر شیرعلي خان د کورنۍ له غړيو څخه پرته دي بل څوک د افغانستان امیر وي. څو مستوفي ورو ورو پر دوی باندي مسلط شو او داسې استدلال، څرنگه چې انګرېزانو ژمنه کړې، چې افغانستان به تخلیه کوي؛ نو له د هغوی له شر څخه د خلاصېدلو یواځې لار په خبرو اترو کې ده، نه په مقابله کې. او وسله واله مبارزه د افغانستان په تاوان ده. ملا مشک عالم چې تر ګردو د انګرېزانو د سطحي مخالف و، یو څه مخالفت وکړ، خو وروسته مستوفي لومړی د وردګو او بیا د ټولو خلکو موافقه او ملاتړ ترلاسه کړ.²³³ له هغوی سره د ۲۰۰ تنو په شاوخوا کې کابل ته راغل؛ خو ټول نامهم کسان وو؛ خو په ورسره هغه لیک کې چې د ټولو مشرانو لاسلیک او مهر ورباندې شتون درلود، پخوانۍ غوښتنې په دې شرحه پکې تکرار شوې وې: ((۱ - زموږ پاچا یا واکمن باید له بنده خلاص شي او بېرته دې پر خپل پخواني مقام پاته شي او زموږ قومي خلک د دې ضمانت کوي، چې ... هغه به د برتانیې له حکومت سره دوامداره او صمیمي دوستي ولري. ۲ - د برتانیې استازی هرڅوک چې وي، باید مسلمان وي او د برتانیې پوځونه دې زموږ له هېواد څخه ووځي. ۳ - د افغانستان هېواد او سیمې یې باید ټولې بېرته اعاده شي.))²³⁴

²³⁰ - خارجه سکرتر ته د ۸۰ تنو افغان مشرانو لیک، د رابرتس په تلګرام کې، د ۱۸۸۰ د جنوري ۲۳ مه.

²³¹ - جنرال محمد جان خان غلام حسن خان ته، د ۱۸۸۰ د فبرورۍ ۱۳ مه، م ض س س ه، ۲۴ ټوک، ۱۳۲۶ مخ.

²³² - رابرتس، ۴۵۸ مخ.

²³³ - هنسین، ۳۶۶-۳۶۵ مخ.

²³⁴ - کاکړ، محمد حسن، افغانستان، د کورني انکشاف سياسي مطالعه، ۱۸۹۶-۱۸۸۰، لاهور ۱۹۷۱، ۲۹ مخ.

دې مشرانو د اپرېل پر ۱۳ مه له رابرتس سره په يوه دربار کې خبرې اترې وکړې او گريفن هم هلته جوته کړه، چې د يعقوب خان دويم ځلي راتگ ناممکن دی او بل هرڅوک چې د امارت لپاره د خلکو د منلو وړ وي، هغه به د غور لپاره وایسرای ته واستول شي. هغه زیاته کړه چې د افغانستان د پیوستون عزم هم نشته او د هېواد هېڅ سیمه پرته له هغو سیمو، چې د هند د سرحدې سیمو د دفاع لپاره ضروري وي، تر ولکې لاندې را نه شي. کله چې هېواد ارام شو او د انگرېزانو د خوښې امير وټاکل شو؛ نو بیا به انګلیس لښکري له افغانستان څخه وځي؛ خو کندهار به بیا په کابل پورې و نه تړل شي.²³⁵ د هغه دې خواب د خبرو اترو چانس له منځه یوړ، ځکه خواب پرېکنده (قاطع) و او د برتانيې د حکومت نظر افغاني مشرانو ته په ډاګه شو.

د ملي مقاومت بڼې او مرکزونه:

د کابل تر خالي کېدو وروسته د پاڅون مشرانو په غزني کې د سردار موسی جان حکومت ته دوام ورکړ او د هغه په ټینګښت لګیا شول او د دغه حکومت د ټینګښت لپاره یې هر اړخیزې هلې ځلې وکړې، چې له جملې یې د خمکو د مالیو لاس ته راوړل، د یوه منظم پوځ جوړول، له پنجشېر نه تر وزیرستانه پورې د بېلابېلو قومونو د مشرانو راغوښتل، څو په غزني کې له موسی جان سره وګوري او د قومي دوښمنیو له منځه وړل او د مشرانو ساتل او په هغوی کې د جهاد روحیه ژوندی ساتل.

وروکي موسی جان او واقعي حکومت د سردار محمدظاهر خان او محمد جان خان په لاس کې و او دوی د هغه نایبانو په توګه عمل کاوه، چې البته دغه ډول حکومت په افغانستان کې سابقه درلوده. په خپله موسی جان د هغه د وزیر له قوله سردار محمد ظاهر خان او د هغه مشر ورور محمد یوسف ((حافظ باله، دربار یي کاوه، ساعت تېري یې کوله او خلکو هغه پاچاه باله.))²³⁶ سره له دې څرنگه چې د هغه کورنۍ په کابل کې وه، هغې ته ډېر اندېښمن و. عمده مسئله د مالیاتو لاس ته راوړل او د پوځ تنظیم و، چې د افغانانو بریالیتوب په هغو پورې ډېر تړلی و او دې کار د لوګر، کوهستان او غزني د سیمو په بېلابېلو درجو دوام درلود. په کوهستان کې جنرال میر سیدجان استالفي او خواجه خان د موسی جان په نامه مالیات راټولول، پخواني عسکر به یې تنظیمول.

د فبرورۍ تر پایه پورې د لوګر ملکاتو هم ۱۲۰۰ عسکر تنظیم کړل او د نهو کلیو مالیات یې د موسی جان په نامه راټول کړل.²³⁷ په لوګر کې د دغه کار په تر سره کولو سربېره د سردار محمد حسن خان او سردار محمد ظاهر خان له خوا د پخوانیو وسلو راټولول پیل شوي وو؛ خو په هغه برخه کې ((ځینو ملکاتو د هغوی غوښتنې ته تیار وو او ځینو نورو دغه بار ته اوږه نه ورکوله.))²³⁸ او ټولو ((د لوګر ملکاتو په قران کریم سوګند یاد کړ، چې د بې وسلې شوي امیر پر موضوع پاڅون وکړي او ژمنه یې وکړه چې له عسکرو سره به د وسلو او پیسو مرسته وکړي.))²³⁹ جنرال میر سیدجان استالفي هغه کسان، چې د مالیاتو دراټولو په پروګرام کې یې برخه نه اخیستله د کورونو په سوځولو به یې ګواښل. د هغه پلویوني ورځ په ورځ زیاتېدل او په چاریکارو کې یو شمېر انګلیس پلوي ملکاتو له ښار څخه وایستل شول.²⁴⁰

د کوهستان ملکاتو دغلام قادر چاریکاري په لمسون پرېکړه وکړه، چې د هغه ځای حاکم سردار شهبازخان، چې د رابرتس له خوا ټاکل شوی و، و ایستل شي.²⁴¹ په همدې وخت کې سردارمحمد علم خان د غزني او میدان تر منځ سیمو مالیات راټولول، په داسې حال کې چې محمدجان او سردارمحمدظاهر خان، چې له ۸۰۰-۱۰۰۰ کسانو پورې د موسی جان په نامه د مالیاتو په راټولو بوخت وو او د توخي خلک، اندر او هوتک یې دې ته

²³⁵- رابرتس، ۴۶۲ مخ.

²³⁶- د ولیعهد مور ته د سردارمحمد ظاهر خان لیک، ۱۸۸۰ د جنوري ۳۱ مه، م ض س س ه، ۲۴ ټوک، ۱۳۴۳ مخ.

²³⁷- رابرتس خارجه سکرتر ته، ۱۸۸۰ د فبرورۍ ۲۶ مه، م ض س س ه، ۲۴ ټوک، ۱۱۹۸ مخ.

²³⁸- ی ک، ۱۸۸۰ د فبرورۍ له ۱۵-۲۱، م ض س س ه، ۲۴ ټوک، ۱۴۷۵ مخ.

²³⁹- ی ک، ۱۸۸۰ د فبرورۍ له ۲۳-۲۸ پورې، م ض س س ه، ۲۴ ټوک، ۱۵۳۱ مخ.

²⁴⁰- ی ک، ۱۸۸۰ د فبرورۍ له ۱۵-۲۱ پورې، م ض س س ه، ۲۴ ټوک، ۹۶۷ مخ.

²⁴¹- ی ک، ۱۸۸۰ د فبرورۍ له ۲۵-۳۱ پورې، م ض س س ه، ۲۴ ټوک، ۹۶۷ مخ.

زه په دې نژدې وخت کې وزيو ، کاکړو او سليمان خېلو ته لارم ، له هغو خلکو سره مې وليدل او د هغوی ملکان مې د تره کي او علي خېلو له ملکاتو سره يوځای غزني ته د وليعهد حضور ته راوستل . ما هغه دويمنی چې له کلونو راهيسې د هغوی ترمنځ وې، له منځه يوړې او هغوی مې د خداي (ج) په لار کې تقويه کړل .))²⁴⁸ البته د دې ټولو هڅو موخه دا وه، چې څو بيا پر کابل د پرديو پوځونو پر وړاندې مارش وکړي . پر کابل د دويم مارش اوازي، حتا د جنوري د مياشتې په وروستيو کې هم خورې شوې او ويل کېدل، چې سردار ايوب خان او جنرال غلام حيدر خان هم رابلل شوي دي، څو په مارش کې برخه واخلي، خو وروسته محمد جان خان د يورش او يرغل نېټه د مارچ ۲۱ و ټاکله .²⁴⁹ خو دا يورش د مستوفي د پلاوي د پايلو تر معلومېدو او وروسته د سردار عبدالرحمن خان د ظهور او له هغه سره د خبرو اترو د زمينې تر برابرولو پورې وځنډېد. او د هغه په برياليتوب سره هېڅکله هم عملي نه شو، که څه هم د هغو هنگامي او ترتيباتو د انگرېزانو تر وتلو پورې له د پخوا په شان دوام درلود .

²⁴² - سان جان خارجه سکرتر ته ، ۱۸۸۰ د جنوري ۲۶ مه ، م ض س س هـ ، ۲۴ ټوک ، ۳۸۹ مخ

²⁴³ - ی ک ، ۱۸۸۰ د فبروري له ۸-۱۴ پورې ، م ض س س هـ ، ۲۴ ټوک ، ۱۳۵۷ مخ

²⁴⁴ - ی ک ، ۱۸۸۰ د فبروري له ۲۲-۸۲ پورې ، م ض س س هـ ، ۲۴ ټوک ، ۱۵۳۱ مخ

²⁴⁵ - جنرال واتسن خارجه سکرتر ته ، ټيلگرام ، ۱۸۸۰ جنوري ۱۹ مه ، م ض س س هـ ، ۲۴ ټوک ، ۳۷۴ مخ .

²⁴⁶ - محمد جان او موسی جان دلاور خان دواب ته ، ۱۸۸۰ د فبروري ۱۲ مه ، م ض س س هـ ، ۲۴ ټوک ، ۱۱۹۱ مخ .

²⁴⁷ - ی ک ، ۱۸۸۰ د جنوري ۲۵-۲۶ ، م ض س س هـ ، ۲۴ ټوک ، ۹۶۷ مخ .

²⁴⁸ - محمدجان خان غلام حيدروردک ته ، د گريفن به لایل په راپور کې ، م ض س س هـ ، ۲۵ ټوک ، ۲۱۶ مخ .

²⁴⁹ - رابرتس خارجه سکرتر ته ، تلگرام ، ۱۸۸۰ د مارچ ۵ مه ، م ض س س هـ ، ۲۴ ټوک ، ۱۳۵۱ مخ .

د امير عبدالرحمن ناستی او د جگړی پای :

دا موضوع زما له اثارو څخه په يوه کي په بشپړه توگه خپرل شوې ده .²⁵⁰ دلته يواځي يو څو مهم ټکي د وروستي بحث په توگه په دې اثر کي راوړم .

سردار عبدالرحمن خان پر ۱۸۸۰ کال د فبرورۍ په لومړيو کي په تاشکند کي له (۱۱) کلن اقامت وروسته له يوڅه پيسو او لږ شمېر وسله والو پيروانو سره د تزاري روسيې د چارواکو په اجازه، بدخشان ته ننوت . او هلته په قصدي توگه د هغه ځای دخينو اميرانو په مرسته او مير سلطان مراد قطغني ۱۲۹۷ (مارچ ۲۱) له نورو مخکي تالوقانو ته ننوت . په تالوقانو کي د سوارو يوه قطعه، چي د ترکستان د نايب الحکومه غلام حيدر خان له خوا چي د سلطان مراد مير قطغني د باخبري لپاره روانه شوې وه، له عبدالرحمن خان سره يوځای شوه . دې پوځ له هغه سره د واکمنۍ د عملي قدرت په جوړښت کي مرسته وکړه او د قطغن سيمي، تالوقان او بدخشان د هغه تر ولکي لاندې راغلل . په داسي حال کي چي لږ څه وروسته سردار محمد اسحق خان چي د هغه د تره زوی او پلوی و او له هغه سره يوځای ترکستان ته تللی و، په دې بريالی شو، چي جنرال غلام حيدر خان له هغه ځايه د بخارا په لوري وشړي او پرته له ميمني څخه د هغه ځای واکمني په لاس کي واخلي . په دې ترتيب سردار عبدالرحمن خان پر ۱۲۹۷ کال د مارچ پر ۲۱ مه په نورو کي په دې بريالی شو، چي د شمالي هندوکش د واکمن په توگه پرته له دې، چي کوم رسمي لقب يي خان ته غوره کړی وي، د قدرت چاري تر سره کړي، له هغه وروسته کندوز ته لاړ .

دا هغه وخت و چي په کابل کي د ليلې گريفن، چي د افغانستان لپاره يي د ليتن نوي پاليسي اعلان کړي وه . خينو خان غوښتونکو سردارانو لکه د سردار محمد شريف خان زوی سردار محمد هاشم خان د امارت پلويان شوي وو، خو دا چي هېڅ يوه ونه شوای کولای، چي د غزني د ملي پارټي له ملاتړ پرته د قدرت او تخت واکي تر لاسه کړي، هې څوک پر خان باوري کېدای نه شوای . په ځانگړي توگه ورسته له هغې ملي پارټي چي په سر کي يي ملا مشک عالم او محمد جان خان وو، د امارت لپاره د امير شيرعلي خان د کورنۍ د يوه غړي پلويتوب کاوه . خو لويه ستونزه دا وه چي ليتن او د انگليس کرنې په کابل کي د هغوی پر وړاندې په يوه مقابل او مخالف لوري کي واقع وي . سردار عبدالرحمن خان په داسي حال کي چي د قدرت د ټينگښت لپاره يي هڅي کولې له خپل مقر څخه يي د ملا مشک عالم او محمد جان خان په گډون د ملي نهضت له ډېرو مشرانو سره مکاتبه وکړه او د هغه د مکاتبو روحيه داسي وه، چي هغوی بايد د جگړې لپاره تيار وي، خو پخپله دې اقدام نه کوي . دغو مکاتيبو ملي جهاد ته نوي او تازه ساه ورکړه او هر چا هيله څرگندوله چي د غه خانداني لايق مشر په راتگ او مشرتوب سره به د يرغلگرانو مسنله يو اړخيزه شي .

دې وضعې په کابل کي انگرېزي چارواکي په اندېښنه کي واچول، خو ليتن د عامه هيلو خلاف په عمدي توگه، له دې امله چي سردار عبدالرحمن خان له ده غوندي د امير شيرعلي خان د خاندان مخالف و او حتا کله چي نوموړی سردار په بدخشان کي و²⁵¹، تصميم يي درلود، چي د کابل د امارت په اړه د خبرو اترو درزازه خلاسه شي، لکه څنگه چي ليدل کېږي دغو خبرو اترو په اسانۍ سره پر مختگ ونه کړ . کله چي نوموړی سردار په کندوز کي و، د همدې موخي لپاره د انگرېزانو له خوا ورته ۳ استازي وروليږل شول .

ليتن له سردار عبدالرحمن خان سره د خبرو اترو لپاره دومره ميلان ښووه، چي د سردار عبدالرحمن خان اقامت يي په روسيه کي نادیده وگاڼه او داسي فکر يي وکړ، چي نوموړی سردار به دومره مندوی شي، چي د کابل امارت به د هغه له طرحي سره سم ومنې . هنسمن وليکل د ((د دغه سردار راتگ زموږ لپاره له شمال څخه د يوه روحاني شخص په توگه گڼل کېږي .))²⁵² يو استازی د محمد سرور غلجي په نامه د اپرېل پر لسمه کندوز ته ننوت، نوموړي د گريفن شفاهي پيغام سردار ته واوراوه، چي انگلستان د کابل لپاره دا سي يو امير غواړي چي د هغوی دوست وي . برتانوي لښکر له افغانستان څخه وځي او د برتانيې حکومت په روسيه کي د سردار د اقامت په وجه له هغه سره دوښمني نه لري او په دې به وتوانېږي چي د روسيې په تناسب له هغه سره

²⁵⁰ - افغانستان، د داخلي سياسي انکشافاتو څېړنه ، ۱۸۸۰-۱۸۹۶ ، لاهور، ۱۹۷۱ .

²⁵¹ - هنا ، ۳ ټوک، ۳۶۵ مخ .

²⁵² - هنسمن، ۴۰۳ . مخ .

سردار عبدالرحمن خان په همدې وخت کې د افغانانو د بېلابېلو قومونو مشرانو ته لیکونه واستول . د دغو لیکونو موخه دا وه چې افغانان باید جگړې ته خاتونه تیار کړي او په دې مبارزه کې له چا سره هېڅ ډول معامله ونه کړي، مگر تر هغې پورې چې د خبرو اترو پایلې نه وي راوتلي، تر هغې په وسله وال اقدام نه کوي . په همدې وختونو کې جنرال غلام حیدرخان او او میرېچې خان له هغه سره یوځای شول او د جهاد ولولې په هماغه پخواني شکل تودې وې . په کابل کې له سردار عبدالرحمن خان سره د خبرو اترو افشاکېدل د یو شمېر زیاتو بدلونو نو لامل شول . سردار ولي محمد خان او سردار محمد شریف خان د امارت امید له لاسه ورکړ؛ خو جنرال محمدجان خان نور هم د یعقوب خان په بېرته راتګ ټینګار کاوه. سردار طاهر خان ګریفن ته ولیکل، چې یعقوب خان یواځېنې سړی دی، چې په هېواد کې یې امن راوستی دی. خو هغه چا چې د خبرو اترو په ناکامۍ کې یې عملاً اقدام وکړ، هغه مستوفي حبیب الله خان وردګ و، چې ډېر ژر هندوستان ته تبعید شو .

د خبرو اترو په ځنډېدلو په برخه کې د امیر عبدالرحمن خان تکتیکونو، په کابل کې ګریفن او نور انګرېزي چارواکي اندېښمن کړل، هغوی په دې فکر کې شول، چې لکه چې سردار پوهېده، چې انګرېزان په راتلونکې مني کې له افغانستان څخه وځي، نو هغه غواړي د انګرېزانو په مرسته نه؛ بلکې په خپل زور سره واک تر لاسه کړي او سربېره پر دې هغوی نوي وایسرای رېن ته وړاندیز وکړ، چې له هغه سره دې له خبرو اترو نه تېر شي او بې وسلې شوي امیر ته دې اجازه ورکړل شي، چې بېرته خپل هېواد ته لاړ شي . رېن د هغوی دلیلونه ډاډ وړ ونه بلل او ویې نه منله او لارښوونه یې وکړه، چې یو ځل بیا له سردار سره خبرې اترې وکړي، هغوی همداسې وکړل؛ خو عبدالرحمن خان په خپلو ځانګړو وړاندیزونو سره بیا داسې یو ځواب ورولیږه، چې د انګلیس چارواکو ته د ډاډ او قناعت وړ نه و. او دا ځل یې ټینګار وکړ، چې د امیر دوست محمد خان د وخت افغانستان باید د هغه تر ولکې او قلمرو لاندې وي . ګریفن د دویم ځل لپاره له هغه سره د خبرو اترو د پرېکون او د سلطنت لپاره د یعقوب خان د راتګ وړاندیز وکړ. دا ځل د ویسرای رېن لارښوونه دا وه، چې د وروستي ځل لپاره نوموړی سردار په دې وپوهوي، چې کابل ته راشي او کندهار له کابل نه یوه بېله سیمه وېولي او د کابل د امیر په توګه ډېری هېوادونو سره مستقیم تړاو ونه لري او چېرې هغه په لږ وخت کې مثبت ځواب ورنه کړ؛ نو د شېرعلي خان له کورنۍ له یوه تن څخه به وغوښتل شي، چې د حکومت د جوړښت اقدام وکړي؛ خو دا ځل د لیک له رارسېدو سره سم سردار عبدالرحمن خان د برتانويې ټول شرطونه ومنل او بې له ځنډه یې د کابل په لور حرکت وکړ، چې د جولای پر ۱۴ مه د پروان تتمدرې سیمې ته ورسېد . د امیر دا بدلون چې هېڅ هیله یې نه کېده، په هرات کې د سردار ایوب خان د حرکتونو سره په تړاو کې شرحه کېدای شي.

سردار ايوب خان د سردار عبدالرحمن خان په پرتله په درانيو، غلجيو او ملي پارتی کې ډېر محبوبيت درلود او پخوا عبدالرحمن له انگرېزانو سره د مقابلې پر ضد د هغه غوښتنه نه وه منلې. سردار ايوب خان د جون پر ۹ مه؛ يانې درې اونۍ مخکې له هغه، چې عبدالرحمن خان د کابل په لور روان شي، له خپلو پوځونو سره د کندهار په لور حرکت کړی و. عبدالرحمن خان بايد ارومرو له هغه نه خبر شوی وي. ځکه هغه پوهېده چې کندهار ته د ايوب خان په ننوتلو سره به غلجيان او دراني د هغه تر مشرۍ لاندې سره يو موټی کېږي؛ ممکن د انگليس چارواکو چې د افغانستان د پرېښوولو ژمنه يې کړې وه، له هغه سره د امارت په اړه جوړ جاري ته ورسېږي. په دې اساس پخپله له هغه څخه مخکې هلته لاړ او د انگليس شرطونه يې ومنل.

په هر حال د جولای پر ۲۰ مه سردار عبدالرحمن خان د قومي مشرانو او خلکو له خوا، چې ټوليز شمېر يې له ۲۰۰۰۰ زرو څخه زيات و، د امير په توگه اعلان شو او ورپسې د جون پر ۲۲ مه په کابل کې د گريفن او ستیورات د يوه دربار په ترڅ کې په رسمي توگه د هغه امارت ومنل شو. د ۱۸۸۰ کال د جولای پر ۲۷ مه افغانانو د سردار ايوب خان په مشرۍ د جنرال به رو (Burrow) په مشرۍ د انگرېزانو يو پوځ د کندهار په ميوڼد کې سخت وځاپه او پخپله کندهار چې هلته د برتانيې نور پوځونه مېشت و، محاصره کړ. په کندهار کې د انگرېز لاسپوڅي سردار شېرعلي خان تر واکمنۍ لاندې د انگرېزانو واکمنۍ سقوط کړ او په کندهار کې د پاڅون ساحه دومره ورته شوه، چې رښې يې ان تر کوتي پورې ورسېدلې.

په دې اساس سردار ايوب خان هم د انگليس او هم د نوي امير لپاره يو د ناڅاپه يو لوی گواښ (خطر) رامنځ ته کړ. گريفن او امير د هغه د له منځه وړلو لپاره يو د بل مرستې ته اړ شول. په ډېره بېره يې سرای خواجه ته نژدې د ډمه د غونډۍ په سيمه کې يې د جولای پر ۳۱ مه او د اگست پر لومړۍ نېټه د شپږو ساعتونو لپاره دوه ځلې غونډه وکړه او داسې پرېکړه يې وکړه، چې انگرېزي پوځونه دې له ځنډ پرته کابل ترک کړي او انگرېزي چارواکي دې نولس نيم لکه روپۍ، چې نمايي يې بخش او نيمايي يې په افغان خزاني پورې اړوندې وې، امير ته ورکړي. د امير پر وړاندې يې ژمنه وکړه غلجي خلک به دې ته وهڅوي، چې پر هغو انگرېزي لښکرو باندې بريدونه ونه کړي، چې درابرتس په مشرۍ کندهار ته لېږل کېږي. موخه يې دا وه چې سردار ايوب خان له کندهار څخه وشړي. سره له دې چې امير پر هغه ډېر ټينگار هم وکړ؛ خو بيا هم د هغوی تر منځ د هېڅ ډول معاهدې تړون ونه شو.

د رابرتس په مشرۍ د انگرېزي پوځونو له ۱۰۰۰۰ زرو عسکرو څخه جوړ او ټاکل شوی لښکر د اگست پر لسمه د کندهار په لور روان شو او هلته يې وروسته له هغه، چې د سردار ايوب خان پوځونو ته يې ماتې ورکړه، د کوتي له لارې هند ته لاړل. په داسې حال کې، چې په کابل کې مېشت د انگرېزانو يو بل پوځ د ستیورات تر مشرۍ لاندې، چې شمېر يې ۲۰۰۰۰ کسه و، د شترگردن له لارې هند ته تللی و. په دې ترتيب د امير عبدالرحمن په ناستي او د انگرېزي پوځونو په وتلو سره د افغان _ انگليس دويمه جگړه پای ته ورسېده.

په بل کال (۱۸۸۱) په کندهار کې مېشتو انگرېزي پوځونو دېبلابلو دليلونو له مخې په اپرېل کې کندهار هم تخلیه کړ او د هغه ولايت اداره يې امير ته پرېښووه. خو د هماغه کال دجون په مياشت کې دويم ځل لپاره سردار ايوب خان بيا له هرات نه پر کندهار وروخوځېد او هغه يې لاس ته راوړ؛ خو له امير سره په مقابلې کې چې له زيات پوځ سره هلته تللی و، ماتې وکړه او فارس ته يې پناه يوره. هرات او کندهار د نوي امير لاس ته ورغلل. پر ۱۸۸۴ کال د ميمني ولايت هم، چې تر هغه وخته پورې د يوه خپلواک امير تر واک لاندې و، د امير تر ولکې او قلمرو لاندې راغی. په دې ترتيب د ليتن د ډېر ټينگار او طرحې پر خلاف افغانستان يو موټی او متحد شو؛ خو ځينې سمې چې د گندمک په تړون کې راغلي، له افغانستان نه بېلې شوي او د هغو بهرنۍ خپلواکي سلب شوه.

پای او پایله

د دغه اثر له لوستلو ښکاره ده، چې په افغانستان کې په سیاسي ساحه کې، په ځانګړې توګه د هېواد د امنیت او د دولت د نظم دورانګارۍ او بیارغاونې کارونه څنګ په څنګ په ډېر زور او شدت سره روان وو. دا عملیه د سدوزیو د کورنۍ تر سقوط وروسته پر ۱۸۱۸ کال ښکاره شوه او د نګلیس د لومړي تېري تر پیل پورې په ۱۸۳۸ د دولت د بیارغاونې چارو په اخر کې غلبه وکړه او د احمدزیو د واکمنۍ بنسټوال، امیر دوست محمد خان د دغې عملیې ممثل وپېژندل شو. دانګرېزانو لومړي تېري دغې عملیې ته د پای ټکی کېښود او افغانستان د پردیو پر ضد د جګړو او مبارزو په دوره کې خپل مرکزي حکومت له لاسه ورکړ. له مرکز څخه تښتېدلي قوي تقویه شوي؛ او افغانستان په وړو واحدونو ووېشل شو. په دې ترتیب د افغانانو لومړی برخورد له پر مخ تللو او پر عصري وسایلو سمبال اروپایي انسان وژونکو سره په نظامي ډګر کې و او په دې اساس د هغه اغېزې تل پاتې او منفي ثابتې شوې.

امیر دوست محمد خان د خپلې دویم ځلي پاچاهۍ پر مهال خپلې پخوانۍ سیاسي رغاونې دا ځل په یوه پرځه کچه په ډېر تدبیر سره له سره پیل کړې او د خپل عمر تر پایه پر دې بریالی شو، چې افغانستان له آمو تر پېښوره په سیاسي لحاظ یوموتی او متحد کړي.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library